

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELEDE MALİYE
POLİTİKASININ ROLÜ:
TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DÖNEME YÖNELİK BİR
İNCELEME**

Sezen KOCADAĞ

Danışman

Prof. Dr. Zeynep ARIKAN

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Sezen KOCADAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Sezen KOCADAĞ
Anabilim Dalı : Maliye
Programı : Maliye
Tez Konusu : Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği’nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü:

Türkiye’de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme

Sezen KOCADAĞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Ekonomik kriz, bir ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların ekonomiyi olumsuz olarak etkilemesi olarak tanımlanabilir. 1980’li yıllardan itibaren yaşanan küreselleşmenin de etkisi ile ekonomik kriz dünya ekonomisi için önemli bir kavram haline gelmiştir. Önceleri ekonomik krizler, sadece krizi yaşayan ülkeler ile sınırlı iken özellikle 1990’lı yıllardan sonra çevre ülkeleri de etkisi altına alma özelliğine kavuşmuştur. Kriz dönemleri ekonomik, sosyal ve politik yıkımların yaşandığı ve sonrasında yeniden onarım ve yaşanan belirsizliğin giderilmesi için kararların verildiği dönemlerdir.

Ekonomik kriz dönemlerinde ve sonrasında uygulanan ekonomi politikaları ile yara alan ekonomi iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada hükümetlerin uygulayacağı maliye politikası önem arz etmektedir. Uygulanacak maliye politikası ve yararlanılacak maliye politikası araçları, bu araçların birbirleri ile uyumu ekonomik krizlerle mücadelede önemli bir noktadır. Ülkemizde ve dünyada yaşanan ekonomik krizlerin nedenlerine baktığımızda; kamu açıkları, genişletici maliye politikaları sonucu oluşan kamu gelir- gider dengesizliği, yanlış vergi politikaları ve kamu kesimindeki yapısal bozukluklar ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma cari işlemler açığı,

yüksek faiz ve aşırı açık döviz pozisyonları eklendiğinde kriz kaçınılmaz olmaktadır.

Ülkemizde 1980, 1994, 2000 ve 2001 krizlerinde ve sonrasında ekonomik yapıyı düzenlemek amacı ile maliye politikası araçlarına başvurulmuş ve ağırlıklı olarak daraltıcı maliye politikası uygulanarak krizlerle mücadele edilmeye çalışılmıştır. Bu proje kapsamında 1980 sonrası yaşanan krizler, krizlere neden olan etmenler ve krizler ile mücadelede uygulanan maliye politikaları ve etkinliği üzerine bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Ekonomik İstikrar, Ekonomik İstikrar Politikaları, Maliye Politikaları

ABSTRACT

Master Thesis

The Role of Fiscal Policy in the Fight Against Economic Crisis: Towards a Review for Period after 1980 in Turkey

Sezen KOCADAĞ

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Finance Department
Finance Program**

Economic crisis can be defined as, in an economy suddenly and unexpectedly emerged as to affect adversely the economy of events. Since the 1980s the influence of globalization and economic crisis that occurred world economy has become an important concept. Initially, the economic crisis, while only limited to countries experiencing crisis, especially after the 1990s under the influence of neighboring countries also import feature and attained. Crisis period, economic, social and political degradation occur and then repair and re-experiencing of the decision to eliminate uncertainty are given period.

Economic crisis, economic policies implemented during and after the wound area and the economy is working for improvement. At this point the government will implement fiscal policy is important. Fiscal policy and fiscal policy to be applied to take advantage of the tools, this tool alignment with each other in the struggle with the economic crisis is an important point. Our country and the world economic crisis, we look at the causes of public deficits, expansionary fiscal policies as a result of public revenue and expenditure imbalance, the wrong tax policies and structural defects in the public sector as a common point stands out against us. In this case, the current account deficit,

high interest rates and excessive foreign exchange open positions are added, the crisis is inevitable.

1980, 1994, 2000 and 2001 crises in the economic structure, and then editing tools with the aim of fiscal policy in our country, has been applied primarily applying contractionary fiscal policy has been trying to combat the crisis. The crises after 1980, the factors causing the crisis, and crises in the fight against fiscal policy and implemented a study on the effectiveness were made as this Project.

Key Words: Economic Crisis, Economic Stabilization, Economic Stabilization Policy, Fiscal Policies

İÇİNDEKİLER
EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELEDE MALİYE POLİTİKASININ
ROLÜ:
TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DÖNEME YÖNELİK BİR İNCELEME

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
TABLolar LİSTESİ	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL OLARAK EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

1.1.EKONOMİK KRİZ; TANIMI VE TARİHÇESİ.....	3
1.1.1. Ekonomik Kriz Olgusunun Tanımı	3
1.1.2.Ekonomik Kriz Olgusunun Tarihçesi.....	6
1.1.3. Ekonomik Kriz Türleri.....	9
1.1.3.1.Reel Sektör Krizleri.....	10
1.1.3.2. Finansal Krizler	10
1.1.3.2.1.Borsa Krizi	11
1.1.3.2.2.Bankacılık Krizi	11
1.1.3.2.3. Para Krizi	13
1.1.4. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Modeller.....	15
1.1.4.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri	16
1.1.4.2.İkinci Nesil Kriz Modelleri	19
1.1.4.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri	24
1.1.5.Ekonomik Krize İlişkin Teorik Yaklaşımlar.....	26
1.1.5.1.Klasik İktisadi Düşünce	26
1.1.5.2. Neo Klasik İktisadi Düşünce.....	29

1.1.5.3. Keynesyen İktisadi Düşünce	30
1.1.6. Ekonomik Kriz İçin Uyarı Sinyalleri	32
1.1.7. Ekonomik Krizi Çözüm Yolları: İstikrar Politikaları.....	33
1.1.7.1. Ekonomik İstikrar Tanımı	33
1.1.7.2. Ekonomik İstikrar Politikaları.....	35
1.1.7.2.1. Ortodoks İstikrar Politikaları	36
1.1.7.2.2. Heterodoks İstikrar Politikaları	39
1.1.7.2.3. IMF Tipi İstikrar Programları	42

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELE VE MALİYE POLİTİKASI

2.1. EKONOMİ POLİTİKASI.....	47
2.1.1. Ekonomi Politikasının Amaçları	47
2.1.2. Ekonomi Politikasının Araçları:.....	47
2.2. MALİYE POLİTİKASI	48
2.2.1. Maliye Politikasının Amaçları	51
2.2.2. Maliye Politikasının Araçları	55
2.2.2.1. Harcama Politikası	55
2.2.2.2. Vergi Politikası	56
2.2.2.3. Borçlanma Politikası	57
2.2.3. Maliye Politikası Amaç ve Araçlarının Uyum Sorunu	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

3.1. CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE GENEL OLARAK EKONOMİK KRİZLER.....	61
3.1.1. 1990 Yılı öncesi Yaşanan Ekonomik krizler	66
3.1.1.2. 1980 Ekonomik Krizi ve 24 Ocak 1980 Kararları	66
3.1.1.2.1. 1980 Ekonomik Krizine Neden Olan Süreç.....	66
3.1.1.2. 24 Ocak 1980 Kararlarının İçeriği	69
3.1.1.3. 24 Ocak Kararlarının Uygulama Aşamaları ve Sonuçları.....	71

3.1.1.3.1. 1980- 1983 Dönemi	71
3.1.1.3.2 1984–1989 Dönemi	74
3.2. 1994 EKONOMİK KRİZİ ÖNCESİ GELİŞMELER VE 1994 EKONOMİK KRİZİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ	81
3.2.1. 4 Şubat 1988 Kararları	82
3.2.2. 12 Ekim 1988 Kararları.....	83
3.2.3.1991 Genel Seçimlerine Kadar Alınan Geçici Önlemler.....	83
3.2.4. 1991 Genel Seçimlerinden Sonra Alınan Önlemler.....	84
3.2.5. 1990–1993 Döneminin Genel Değerlendirilmesi ve 1994 krizinin nedenleri.....	86
3.2.6. 5 Nisan Kararları	93
3.2.6.1. 5 Nisan Kararlarının Amaçları	101
3.2.6.1.5 Nisan Kararlarının Uygulama Sonuçları.....	102
3.3. KASIM 2000 KRİZİ VE ŞUBAT 2001 KRİZİ	107
3.3.1.Kriz öncesi gelişmeler	107
3.4. 2008 KRİZİ	117
3.5. EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE UYGULANAN MALİYE.....	124
POLİTİKALARI	124
3.5.1. 1980 Krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları	125
3.5.2.1994 krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları	135
3.5.3.Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları	140
3.5.4. 2008 Krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları	154
SONUÇ	160
KAYNAKÇA.....	164

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
FED	: Federal Reserve Bank (Amerikan Merkez Bankası)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: İnternational Money Found (Uluslar Arası Para Fonu)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
PTT	: Posta Telgraf Telefon
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TBMM	: Türkiye Cumhuriyeti Miller Meclisi
THY	: Türk Hava Yolları
TEK	: Türk Elektrik Kurumu
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TMO	: Toprak Mahsülleri Ofisi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: 1979–1983 Dönemi Bütçe Açığı, İç Borç, Dış Borç Stoku ve GSMH’ Ya Oranları.....	128
Tablo 2: 2000 Yılı Konsolide Bütçesinde Gerçekleşmeler(kat. TL)	143
Tablo 3: Bütçe Açığı, Kamu Borç Stoku ve Faiz Ödemelerinin GSMH’ya oranı.....	148
Tablo 4:Türkiye’nin Dünya Bankası’na Borçları ve Geri Ödeme Takvimi(Bin Dolar)	151
Tablo5:Türkiye’nin Uluslar Arası Para Fonu’na Geri Ödemeleri (milyar dolar)	151
Tablo 6: 2005- 2006 Yılı Bütçesinde Gerçekleşmeler (Milyon TL).....	154
Tablo:7. Türk Ekonomisinde Sektörler İtibariyle GSMH Büyüme Hızı(%).....	156

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik Krizler	9
---------------------------------	---

GİRİŞ

Ekonomik krizler, ülkelerin mali yapıları, borç yapıları, cari açıkları, enflasyon oranları, bütçe dengeleri gibi birçok faktörün etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Kriz dönemleri ekonomi ve politika alanında istikrarsız ve tehlikeli bir dönemdir. Krizlerin ortaya çıkış nedenleri ülkelerin mali ve ekonomik yapılarına göre farklılık göstermesine karşın özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan krizlerin başlangıç noktası ani sermaye çıkışları olmuştur. Özellikle ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde mali yapının eksiklikleri, sermaye eksiklikleri ve uygulanan yanlış ekonomi ve maliye politikaları krizin bir anda büyümesine neden olmaktadır. Likidite daralmasının reel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri mali krizlerin ekonomik krize dönüşmesine ve kriz ile karşı karşıya kalan ülkelerin ciddi refah kayıplarına uğramasına neden olmuştur. Ülkemizde 1994, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler buna örnek olarak gösterilebilir. Şubat 2000 ve Kasım 2001 krizleri cumhuriyet tarihinin en büyük krizleri olma niteliğine sahiptir. Kriz dönemlerinde ve sonrasında uygulanan maliye politikası tedbirleri ile kriz dönemi ve krizin getirdiği olumsuz etkiler atlatılmaya çalışılmıştır.

Kriz dönemlerinde uygulanan daraltıcı mali önlemler zaman içinde kamu açıklarının azaltılmasına ve dolayısıyla enflasyon oranının düşürülmesine yardımcı olmuş, krizden çıkmayı kolaylaştırmıştır. Uygulanan sıkı maliye politikaları kamu maliyesinde dengenin sağlanması yönelik kayda değer başarılar sağlamışsa da uygulanan daraltıcı önlemler reel ekonomide yatırım ve istihdamı azalışlarına yol açarak uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle kriz dönemlerinde uygulanan maliye politikaları ve uzun vadede ekonomiye etkileri büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma ile Türkiye örneği üzerinde; ekonomik kriz dönemlerinde yaşanan mali olaylar, krizlerin önlenmesinde ve giderilmesinde uygulanan maliye politikaları, yararlanılan maliye politikası araçları ve krizlerle mücadeledeki etkinliği incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik kriz olgusu üzerinde durulmuş; ekonomik kriz türleri ve ekonomik krizlerin çözümüne yönelik yaklaşımlar ve istikrar politikaları ele alınmıştır.

İkinci bölümde maliye politikası tanımı, konusu amaç ve araçları ile genel olarak uygulama sorunları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise ülkemizde 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizler; nedenleri, sonuçları ve kriz dönemlerinde uygulanan maliye politikaları alınan mali önlemler ve uygulama sonuçları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

1.1.EKONOMİK KRİZ; TANIMI VE TARİHÇESİ

1.1.1. Ekonomik Kriz Olgusunun Tanımı

Kriz sözcüğü Yunanca ve Latince köklerden gelmektedir. Yunancada ‘krinein’ kökünden gelen ‘krisis’ sözcüğünün anlamı karar vermektir¹. Latince de kriz sözcüğü, Yunanca ile aynı anlama gelmekte, karar vermek olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde alışlagelmiş kullanım biçimi ile kriz sözcüğünün ifade ettiği anlam ‘bir süreçte ani dönüşüm noktası; ekonomi ve politika alanında istikrarsız ve tehlikeli bir durumu ifade eden dönem’ olarak kullanılmaktadır.

Kriz sözcüğünün günümüz ekonomi ve politika alanındaki yaygın anlamı ikili olarak verilmektedir. Kriz sözcüğü, bir yönü dışsal faktöre bağlı, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sancılı bir dönem olarak anlaşılmaktadır. İkinci anlamı çerçevesinde ise, bazı çevreler veya kesimler için yeniden yapılanma yolunda bir fırsat, bir olanak olarak anlaşılmaktadır. Dikkatlice bakıldığında, bu iki farklı yorumun birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu ve yaşanan ekonomik ve politik bunalımın bir kesimi için gerçek anlamda bunalım ve çöküş olduğu halde diğer kesimler için eskiye oranla daha güçlü yeni bir yapılanma ile içinden çıkılabilecek bir olanak olduğu anlaşılır².

Kriz, sosyal bilimler alanında çoğu kez birden bire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme, büyük sıkıntı, buhran ve bunalım gibi kelimelerle eş anlamda kullanılmaktadır. Sosyal bilimler açısından kriz kavramının genel bir tanımını yapmak hiç kolay değildir. İçinde bulunulan durumun ya da karşı karşıya kalınan olayların ne derecede kriz olduğu kişiden kişiye değişmektedir. Herhangi bir

¹ İzzettin ÖNDER, *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1*, Yıl:7,Sayı:41Eylül Ekim 2001,s.45

² Levent YILMAZ, *Umberto Eco ile Kriz Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları,2001 İstanbul, s.42.

durumu kriz olarak adlandırabilmek için krizin temel unsurları ya da özelliklerinin bilinmesinde yarar vardır.

- ❖ Kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin; makro düzeyde devlet; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır.
- ❖ Krizin bir diğer özelliği, kişiler ve organizasyonlar için hem bir tehlike ve tehdit oluşturması, hem de yeni fırsatlar yaratmasıdır.
- ❖ Krizler kısa ya da uzun süreli olabilirler. Krizlerin organizasyonlar üzerindeki etkisinin kısa ya da uzun sürmesi, organizasyonu krize karşı koruyabilecek tedbirlerin zamanında alınıp alınmamasına ve bunların uygulanmasına bağlıdır.
- ❖ Krizlerin bir diğer özelliği bir bulaşıcı hastalık gibi sirayet etkisi göstermesidir. Herhangi bir organizasyonda ortaya çıkan bir kriz diğer sektörleri de etkisi altına alabilmekte ya da bir organizasyonda yaşanan kriz, bu organizasyonla ilişki içerisinde olan diğer organizasyonlara da sirayet edebilmektedir³.

Tüm bu özellikler dikkate alındığında enflasyon ve deflasyon, nasıl tek başlarına kriz olarak adlandırılmayacaksa aynı şekilde devalüasyon ve revalüasyon kavramları da kriz olarak adlandırılmaz.

Daha geniş anlamda ekonomik kriz, en küçük iktisadi birimden (firma) en büyük iktisadi birime (devlet) doğru içi ve dış borçların, işsizliğin arttığı, fiyatların

³ Coşkun Can AKTAN ve Hüseyin ŞEN, 'Ekonomik Kriz; Nedenler ve Çözüm Önerileri', **Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı**, Cilt 2, Sayı:42s.1225.

bazen yükseldiği bazen düştüğü, üretimin artıp azaldığı ve halkın genellikle siyasi iktidarlara olan güvenin sarsıldığı dönemin bir görünümüdür⁴.

Ekonomik kriz, ekonomik gelişme sürecinde mal ve hizmetlerin arz ve talep dengelerinin bozulması, karşılıklı etkileşimle, tüm ekonomik unsurlar arasındaki ilişkilerin kopukluğa uğramasıdır⁵.

Konjonktür ve kriz kavramları birbirlerinden farklıdır. Bir konjonktür dönemi birçok ekonomik faaliyetle aynı zamanda gerçekleşen genişleme, onu izleyen genel bir durgunluk ve daralma; bir sonraki konjonktürün genişleme dönemiyle birleşen bir canlanma döneminden oluşur.

Kriz kavramı ekonomik konjonktürde yön değiştirmeyi yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçişi tanımlar. Krizden önce yaşanan genişleme, diğer faaliyetleri de beraberinde öncü sanayiler çevresinde gerçekleşir. Bu genişleme sürecinde sanayi üretimindeki büyüme sürekli. Fiyatlarda bir artma eğilimi ve karlar ile ücretler artar dolayısıyla talep genişler. Enflasyonun karları şişirdiği böylesi bir toplu durum, girişimcileri yatırım yapmaya teşvik eder. Yatırım ve üretim artışı talep artışı ile izlenmez ise üretimin eritememesi ve öncü sektörler için yatırılan sermayenin karşılığının alınamaması kar beklentilerini karamsarlaştıracak ve borsayı çökertecektir. Bu konjonktürün dönüm noktası, yani krizdir⁶.

Ekonomik kriz kavramı konjonktürel dalgalanmalarda gerileme ve daralma dönemleri içerisinde üretimin daralması olarak nitelendirilmektedir⁷.

⁴ Ali ÖZGÜVEN, “İktisadi Krizler”, **Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı**, 2001, Cilt:1 sayı:41,s.56.

⁵ Lale CANKAY, “Ekonomik Kriz ve Önleyici Politikalar” , **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, 1995,Cilt 10,Sayı8.

⁶ Bernard ROSIER, **İktisadi Kriz Kuramları**, (Çev. Nurhan YERLİTÜRK) , İstanbul, 1991,s.20.

⁷ Ömer EROĞLU, Mesut ALBENİ, **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi, Isparta,2002,s.97.

Toplam arz ve talep dengesizliği genellikle talep eksikliği şeklinde olmaktadır. Ekonominin kriz döneminde, bir ekonomide toplam talebin uyardığı üretim düzeyinin, o ekonominin üretim kapasitesinin tam olarak kullanımını sağlayamadığı durumda, milli gelir eksik istihdam düzeyinde gerçekleşecek, istihdam azalacak, faktör ve mal fiyatlarında genel bir düşme eğilimi gözlemlenecektir⁸.

Bu açıklamalardan yola çıkarak ekonomik kriz, ekonomide aniden ve tahmin edilemeyen bir anda ortaya çıkan olayların, makro düzeyde devlet, mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Ekonomik kriz ekonomideki genel dengenin bozulması ile ilgilidir.

1.1.2.Ekonomik Kriz Olgusunun Tarihçesi

Ekonomik kriz, insan ihtiyaçlarının çeşitlenmeye ve bunu karşılayacak kaynakların yetersiz olmaya başladığı dönemden itibaren üretimde düşüşler ve buna bağlı olarak refah seviyesinde azalmalar şeklinde kendini gösteren bir olgudur. Bu çerçevede kriz olgusu da üretim ve tüketim kalıplarında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak evrim göstermiştir. Temelde üretim ve tüketimde farklılaşma ise sanayi inkılabı öncesi ve sonrası olarak ele alınmıştır. Ancak sanayi inkılabı sonrası yaşanan kriz olgusunda 1929 Büyük Bunalımı, yaşanan krizlerden farklılık göstermiştir⁹. İnsanlığın ekonomik tarihi, toplumların ekonomik performansını temelden değiştiren ve uzun dönemli ekonomik büyümeyi mümkün kılan iki köklü değişme çerçevesinde yazılabilir. Bu iki değişmeden ilki M.Ö. 8 bin yılında ortaya çıkan ve daha önce avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan gruplarını çiftçi ve çoban toplumlarına dönüştüren ziraat inkılabı; ikincisi ise 18. yüzyılda başlayan ve iki yüzyıl içinde dünyanın tarımla uğraşan nüfusunu radikal biçimde azaltarak insanı artan ölçüde hizmet ve mamul mal üreticisi haline getiren sanayi inkılabıdır. Bu iki büyük

⁸ Hüseyin BULUT, **Kriz ekonomisi ve İstikrar Programları: Teorik Yaklaşımlar ve Dünyadaki Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir,2002,s.3.

⁹ Selçuk EMSEN, Ekonomik Krizler ve Türkiye, İstanbul, 1998, s.8.

değişmenin sonuçlarını en belirgin olarak dünya nüfusunun gelişmesinde görmek mümkündür¹⁰.

Sanayi inkılabı öncesi, en canlı iktisat tarihi tartışmalarından birisi 1350 ile 1500 yılları arasında Avrupa'da iktisadi faaliyetlerin seviyesi ile alakalı olan tartışmadır. Daha önceleri, Rönesans dönemindeki sanat, kültür ve mimarideki hareketlilik ekonomik canlılığın da bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. Ancak şimdi bunun tam tersi bu dönem azalan üretim, düşen hayta standartları ve yaygın hoşnutsuzluk dönemi olarak nitelendirilmektedir. İktisat tarihçileri Ortaçağ'ın sonlarındaki bu ekonomik düşüşün nedenleri konusunda farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Birinci görüşe göre bu düşüş, ekonomik hareketlerin devri niteliğinin bir sonucuydu. İkinci açıklama bu krizi mali nedenlere bağlamaktadır. Son olarak bu ekonomik kriz iklim değişmelerine bağlanmaktadır. Buna göre 14. yüzyılda iklimin kötüleşmesi hasadı olumsuz yönde etkilemiş ve bazı ürünlerin ekimini tamamıyla önlemişti¹¹.

İklim koşullarının olumsuzluğu, doğal afet ortamı ve savaşlar, bir taraftan dönemin iktisadi faaliyeti olan tarım sektörü ile çok az da olsa küçük endüstri(el zanaatkarlığı) ve ticareti olumsuz yönde etkilemiş, diğer tarafta tarımda temel üretim faktörlerinden olan insan gücünü olumsuz yönde etkileyen dışsal faktörlerin varlığı da çıktı düzeyini azaltıcı faktörlerden olmuştur¹². Bu yönüyle insan gücü hem üretim faktörü hem talep yönü olmuştur.

14. yüzyılın başında ilk ekonomik kriz olgusunu inceleyen iktisat tarihi; insanların isteklerini, ihtiyaçları doğrultusunda belli ölçüde değiştirebildikleri ve uyarlayabildikleri doğal bir çevrede, uyarlamayı üretim ve taşıma kapasitesini tedrice artıran bir teknolojiye yaptığı ve üretim sağlarken bir kısmı ekonomik faaliyetin veya toplumsal gelişmenin kendisinden kaynaklanan, bir kısmı da denetim, yönetim ve sahiplenme hakkına sahip olan kanun koyucu bir otoriteden kaynaklanan bir

¹⁰ Tefik GÜRAN, **İktisat Tarihi**, İstanbul, 1999, s.3.

¹¹ Pyllis DEANE, İlk Sanayi İnkılabı,(Çev. Tefik Güran), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998,s. 72-73.

¹² EMSEN, age,s.17.

kurumsal çerçevede, tatmin etmenin hikayesidir. İktisat tarihinin tanımından anlaşılacağı üzere ilk yaşanan ekonomik kriz olgusu diğer bir deyişle sanayi öncesi yaşanan krizler üzerinde insan faktörünün hiçbir etkisinin olmadığı dikkati çekmektedir. Bu durum bize krizin başlangıçta üretim düşüşleriyle ortaya çıktığını işaret etmektedir¹³.

Ekonomik hayatını düzenleyen insanın gerçekleştirdiği inkılaplar sistemin tali sonucu olarak sürekli ekonomik gelişmenin olayların normal akışı haline gelmesi ve ekonominin ölçeğinin bariz ve sınırsız olarak genişlemeye başlamasıydı. Kişi başına gelirden sürekli büyümeyi getiren hayati değişim 1750–1850 arasındaki yüzyılda oldu.

18. yüzyılın ilk yarısında üretimde, fiyatlarda, nüfusta, gelirlerde ve hayat standartlarında bir duraklama döneminden sonra 1750 den sonraki tarihlerden başlayarak toplam milli hasılda dikkate değer bir yükselme eğilimi görülmüştür. Ancak bu safhada, nüfus artışı toplam hasıladaki iyileşmenin o dönem insanların dikkatini çekecek kadar büyük olduğu şüphelidir. Önemli bir ölçüde yükselme eğilimi 1780 ve 1790'larda görülür. Gelirlerin büyüme hızındaki bu yüzyılın sonuna rastlayan hızlanmanın önemli bir özelliği, bunun nüfusun büyüme oranındaki bir hızlanmayı izlemesiydi. İktisat tarihçilerinin 18.yüzyılın son yirmi yılına atfettikleri önemin dayanağı budur. Bu dönem milli hasılanın büyüme oranını etkin şekilde aştığı ve Malthus'un belirttiği durgunluk kabusunun ortadan kalktığı dönem olarak görülmektedir¹⁴.

Sanayileşmenin bir külfeti vardır. İmalatın genel olarak ev içi üretim şeklinde örgütlendiği sanayi öncesi safhada ticari bir durgunlukta ortalama bir imalatçı açlığa mahkum olmazdı. Çünkü bu durumda tarım işçisi olarak çalışabilir ya da kendi toprağını ekebilirdi. Aynı şekilde, hasat normalin altında olduğu zaman tarımlı uğraşan bir aile, çoğu zaman iplik eğirme makinesinde veya tezgahında daha sıkı çalışarak gelirine ilavede bulunabilirler ve böylece yükselen yiyecek fiyatlarını

¹³ Herbert HEATON, **Avrupa İktisat Tarihi**, (çev. Mehmet Ali KILIÇBAY-Osman AYDOĞUŞ, Parantez Yayınevi, Ankara, 2005,s.7.

¹⁴ Şule ATATOPRAK, **Türkiye'de Hükümetler ve Ekonomik Krizler:1963,2006 Dönemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, S.B.E,Erzurum,2007, s.9.

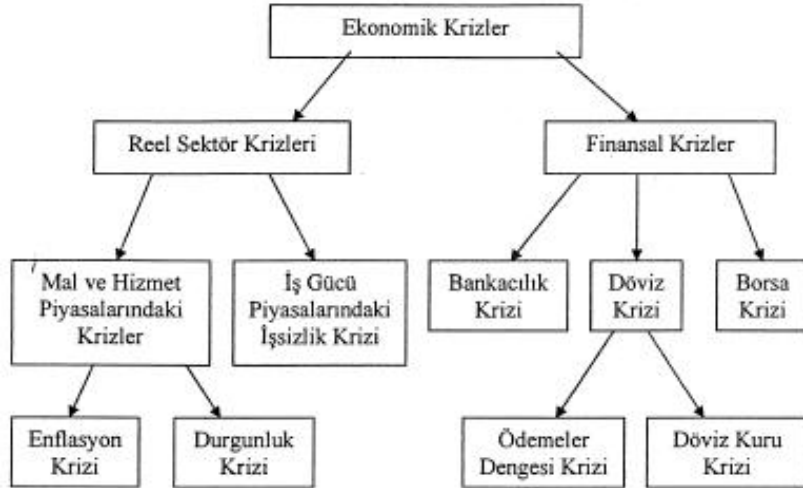
karşılabilirler. Oysa sınaî bir ekonomide ne kadar ufak çapta olursa olsun durgunluk, bazı işçileri işsiz bırakarak çaresizliğe mahkum eder.

İleri derece ihtisaslaşmanın söz konusu olduğu bütünleşmiş bir sınaî ekonomide toplumun çeşitli sektörleri arasında kaçınılmaz olarak ileri derecede bir bağımlılık vardır. Ticaretin bir dalında durgunluk hemen ona bağlı ve ilgili iş alanlarına yansır. Her bölgenin ya da her ailenin kendi geçimlik ihtiyaçlarının büyük bir bölümü üretmesinin yaygın olduğu geleneksel bir ekonomide, bir sektördeki durgunluk diğer sektörleri sınırlı ölçüde etkilerken; sınaî bir ekonomide bunun tersi olur. Bir sanayide görülecek ticari bir kayıp ya da üretim azalışı çok sayıda diğer sanayinin geleceğini etkiler ve birikimli bir ekonomide iflaslar ve fazlalıklar zinciri süratle yayılır¹⁵.

1.1.3. Ekonomik Kriz Türleri

Ekonomik krizleri reel sektör krizler ve finansal krizler olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

Şekil 1: Ekonomik Krizler

Kaynak : KİBRİTÇİOĞLU, A., a.g.e, s.175.

¹⁵ DEANE, a.g.e., s210–214.

1.1.3.1.Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri ekonominin mal hizmet ve işgücü piyasalarındaki ‘miktarlarda’ yani üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralmalar (durgunluk/ işsizlik krizi) biçiminde ortaya çıkmaktadır¹⁶. Reel sektörü İşgücü ve Mal ve Hizmet Piyasaları şeklinde ikiye ayırabiliriz. Mal ve hizmet piyasalarında yaşanan reel sektör krizini enflasyon ve durgunluk krizi olarak iki ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

Mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyinin sürekli artışları, enflasyon olarak adlandırılır. Eğer bu artışlar belirli bir sınırın üzerindeyse buna enflasyon krizi de denilebilir.

Enflasyon krizi mal ve hizmet piyasalarındaki genel fiyat düzeyindeki sürekli artışların belirli bir sınırın üzerinde olmasıdır. Durgunluk krizi ise, fiyatlar genel seviyesindeki artışların ekonomide mal ve hizmet üretiminde yatırımları teşvik edecek düzeyin altında gerçekleşmesidir. Bir başka deyişle durgunluk krizi, ekonomide yeterince yatırım yapılmaması dolayısıyla GSMH artış hızının düşük seviyede kalmasıdır¹⁷.

Bir başka reel kriz türü olan işsizlik krizi ise emek piyasasındaki işsizlik oranlarının alışılmış seviyenin üzerinde olması şeklinde ortaya çıkan krizlerdir.

1.1.3.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, çeşitli faktörlere bağlı olarak finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmalar ve buna bağlı olarak finansal piyasaların kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirememesi olarak tanımlanabilir¹⁸.

¹⁶ Aykut KİBRİTÇİOĞLU, ‘Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler,1969- 2000’, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, CİLT 1 Yıl 7.Sayı 41,Eylül-Ekim, s.174–178. [http://www.yeniturkiye.com/dispay.asp?c=0441,\(04/08/2006\)](http://www.yeniturkiye.com/dispay.asp?c=0441,(04/08/2006))

¹⁷ Ahmet ÖZKAN, ‘Ekonomik Kriz ve Muhasebe Uygulamalarına Bazı Yansımalar’ Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, cilt: 23, sayı: 2 Ankara 2000,s.2.

¹⁸ Muharrem AFŞAR, **Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın no:1558,Eskişehir,2004,s.77.

Krizler finansal yatırımcıların ülke koşullarının riskli hale geldiği konusundaki beklentilerine bağlı olarak, giriştikleri spekülasyon atakları sonucu başlar ve atakların yoğunluğu ölçüsünde şiddet kazanır. Spekülasyon motiflerinde ülkeler arasında hızla yer değiştiren sermaye, ulusal ekonomiler için istikrarsızlık kaynağı olmakta, ülkeden sermaye çıkışı ve ülke parasının değerindeki kuvvetli dalgalanmalar reel ekonomiye yansıyan önemli sorunlar yaratabilmektedir. Sermaye hareketlerinin hızla artışının, ulusal ekonomiler açısından getirdiği sorunlar genel olarak finansal krizler olarak ele alınmaktadır¹⁹.

Finansal krizler; döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans kuruluşlarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen (batık) kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlar olarak kabul edilir.

Finansal krizleri; borsa krizi, bankacılık ve para krizi olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir. Bu krizler genellikle birbirini takip ettikleri için bunlar arasında çok kesin çizgilerle ayırım yapılamamaktadır.

1.1.3.2.1.Borsa Krizi

Borsa krizi, borsada işlem gören menkul kıymetlerin fiyatlarındaki yüksek oranlı düşüşler olarak tanımlanabilir. Borsanın yükselişe geçmesi ekonomiye olan güveni, ekonomik parametrelerin olumlu bir seyir içinde olduğunu yansıtırken, borsadaki büyük değer kayıpları ekonomide bazı şeylerin rayında olmadığı konusunda önemli bir gösterge olarak görülmektedir.

1.1.3.2.2.Bankacılık Krizi

Bankacılık krizi, finansal sisteme olan güvenin sarsılması sonucu tasarruf sahiplerinin mevduatlarını geri çekmek için bankalara başvurması durumunda ortaya çıkar. Bankaların bu talepleri yerine getirememeleri ile mali panik krize dönüşmüş

¹⁹Gülten DEMİR, **Asya Krizi ve IMF**, Der Yayınları no:268,İstanbul,1999,s.59–60.

olur²⁰. Bankacılık krizi bir yada daha fazla bankaya olan güvenin sarsılması, halkın birden bire ve yaygın bir şekilde mevduatlarını geri çekmek için bankalara hücum etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bankacılık krizleri para krizlerinden daha uzun süreli olma eğilimi taşırlar ve ekonomik faaliyet hacmi üzerinde daha şiddetli etkiler doğururlar. Bankacılık krizinin doruğu paranın çöküşünden sonra meydana gelmekte ve bankacılık krizleri ortalama üç yılda sona ererken, para krizleri bu sürenin yarısında sona ermektedir²¹. Şiddetli para krizlerinin bankacılık krizlerini tetiklediği görülmüştür. Oysa ılımlı bir para krizi bankacılık krizi olmadan da sona erebilir. Bankacılık krizlerinin maliyeti de üretimde yarattığı kayıplar da para krizlerinden daha fazladır. Bu maliyetlerin yüksekliği hem daha fazla üretim kaybına yol açmasından hem de finansal sektörün yeniden yapılandırılması için gerekli olan finansal desteğin yüksekliğinden ileri gelmektedir.

Bankacılık sektörü tasarrufların reel kesime kredi olarak verilmesinde oynadığı aktif rol nedeniyle ekonomide önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla bankacılık sisteminin yaşacağı sorunlar diğer sektörlere kıyasla daha ciddi sonuçlar doğurmaktadır.

Bankacılık krizleri genellikle banka bilançolarının kötüleşerek, aktif yapılarının kötüleşmesinden kaynaklanır. Kredilerin geri dönmemesi, menkul değerler piyasalarındaki dalgalanmalar, reel sektörün küçülmesi bankaların aktif yapılarının bozularak bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bankacılık sektörünün krize girmesi, mevduat sahiplerini mevduatlarını çekmeye, mevcut tasarruflarıyla döviz almaya veya yastık altında tutmaya yönelteceğinden zaten var olan mevcut likidite sıkıntısı üst düzeye ulaşmaktadır. Öz kaynakları yetersiz, açık pozisyonu yüksek, aktif ve pasif yapılarının vadeleri uyumsuz bir bankacılık sisteminin var olduğu bir ekonomi daima krizlere açıktır.

²⁰ Halil SEYİDOĞLU, **Uluslar arası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul,1999,s.583.

²¹ Gülsün Gürkan YAY, '1990lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi',Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2, Kasım-Aralık 2001.s1234-1248

<http://gulsun yay.com/portal/documents/files/yeniturkiye2.pdf/>(Erişim: 10.11.2009)

1.1.3.2.3. Para Krizi

Son yıllara üzerinde en çok tartışılan kriz türü para krizidir. Para krizi ulusal paraya olan güvenin kaybolması nedeniyle, spekülasyon amacıyla ülkeye gelen fonların hızlı bir şekilde ülkeyi terk etmeye başlaması ve merkez bankasının bu spekülatif saldırıya karşı kuru koruyamayarak ulusal paranın değerinin düşürülmesi veya dalgalanmaya bırakılması olarak tanımlanabilir²². Para krizi döviz kurunda ani bir hareketi ve sermaye akımlarındaki keskin bir değişmeyi ifade eder. Para krizi basit olarak paranın önemli bir miktarda devalüasyonu olarak tanımlanabilir.

Para krizi tanımlamalarında spekülatif atağın ayrı bir önemi vardır. Genellikle dövize yönelik spekülatif atakların kısa süre içinde, ulusal paranın değerini düşürmesi ya da ulusal para değerinin döviz rezervlerinde büyük kayıplar veya faiz oranlarında hızlı bir yükseliş ile savunmak zorunda kalması halinde, para krizi söz konusu olmaktadır.

Para krizlerine yol açan spekülatif ataklar yurt içi aktif piyasalarındaki bir çöküşün, kısa vadeli dış borçlardaki artışın, döviz kurundaki değerlenme ve cari açığındaki artışın ya da sabit kur sistemini terk etmeye yönelik politik bir tercihi takiben ortaya çıkabilir²³. Para krizleri, döviz kurundaki ani bir hareketi ve sermaye hareketlerindeki keskin yön değişimlerini içerir. Para krizi sadece sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı ülkelerde değil esnek kur sisteminin uygulandığı ülkelerde de ortaya çıkabilmektedir²⁴.

Yukarıdaki tanımlamalardan çıkarılacak sonuç para krizinin iki temel unsurda düğümlendiğidir. Bunlardan ilki, ulusal para biriminde büyük çaplı bir değer kaybı veya devalüasyonu yaşanması, ikincisi ise para otoriteleri tarafından savuşturulmaya çalışılan spekülatif ataktır.

²² SEYİDOĞLU, age, s.583

²³ Güven DELİCE,Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:20,Ocak-Haziran,s.57–81. <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/delice.pdf> (Erişim: 10.11.2009)

²⁴ YAY, age, s.1239

Genel olarak para krizine yol açan faktörler veya para krizinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir.

- ❖ Zayıf makro ekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları
- ❖ Finansal alt yapının yetersizliği
- ❖ Ahlaki risk ve asimetrik enformasyon olgusu
- ❖ Piyasadaki kreditorlerin ve uluslar arası finans kuruluşlarının hatalı his ve öngörülerini
- ❖ Siyasal suikast veya terörist saldırı gibi bazı beklenmedik olaylar ve tesadüfler

Genellikle her döviz krizi öncesinde yukarıda sayılan beş grupta yer alan etkenlerden bir veya bir kaç, belirli bir süredir değer yitirmesi gerektiği halde hala hiç veya yeterince değer yitirmemiş bulunan bir ulusal paraya karşı ekonomik ajanlarca spekülasyon saldırı başlatılmasına yol açmaktadır²⁵. Yerli paradan döviz doğru kaçışla birlikte mevcut döviz kuru üzerinde kendini gösteren bu baskı, ilgili ülkenin ekonomi politikası karar alıcıları tarafından ya merkez bankası rezervlerinde ciddi bir erime göze alınarak ya büyük bir devalüasyonla, ya yurt içi faiz hadleri önemli ölçüde yükseltilerek ya da bu üç politikanın uygun bir bileşimi tercih edilerek karşılanmaktadır. Burada hükümetin alacağı ilgili politika kararı geciktikçe finansal baskı giderek büyüyecek ve böylece döviz krizi derinleşecektir.

Para krizlerini ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sabit kur sistemini uygulayan ülkelerdeki para krizleri ödemeler dengesi krizi olarak adlandırılabilir. Burada dikkat döviz rezervi azalmalarına çekilirken, esnek kur sistemi uygulanan ülkelerdeki krizlere döviz kuru krizi adı verilir. Bu durumda rezerv azalmaları yerine kur değişimlerine dikkat edilmesi gerekir.

1990 sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan para krizlerinin önemli bir kısmında krizin tetiğini çeken unsur yüksek sermaye hareketliliğinin ortaya çıkardığı sermaye hesabı krizleri olmuştur. Teorik olarak, sermaye

²⁵ KİBRİTÇİOĞLU, age,s.175

hareketlerinde bir tersine dönme para krizlerini başlatabilir ve dış finansman kaynaklarının tükenmesinden dolayı cari hesap açıklarında bir azalmayı beraberinde getirebilir. Sermaye hesabı krizleri en önemli iki bileşeni hacimli sermaye girişleri ve bu sermaye içerisinde kısa vadeli kredilerin ağırlıklı olmasıdır. Bu iki durum birlikte para ve banka krizlerinin oluşmasına neden olmaktadır²⁶.

Döviz kuru krizi bütün döviz kuru sistemlerinde ortaya çıkabilmektedir. Sabit kur sistemi uygulanan ülkelerde yaşanan döviz krizleri, sabit kurun sürdürülmesi amacının güdülmesi nedeniyle döviz rezervlerinin önemli ölçüde azalarak tehlikeli boyutlara ulaşması şeklinde kendisini gösterirken, esnek kur sistemlerinde döviz krizleri döviz kurlarındaki dalgalanmanın kabul edilebilir sınırları aşması durumunda ortaya çıkmaktadır.

1.1.4. Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Modeller

1990 yıllarında çok sayıda kriz meydana gelmiş ve bu krizleri açıklamaya yönelik modeller artmıştır. Krizler ortaya çıktıkça, yeni olgular meydana geldikçe yeni tip modellerle en son kriz açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak en son ortaya atılan model bir sonraki krizi açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. 1990lı yıllarda ki krizler birçok ortak özellik paylaşıyor da, hiçbir kriz birbirinin aynı olmadığından, teorik modellerin açıklayıcı niteliği sınırlı kalmaktadır. Teorik modeller eksik ve sınırlı kalsa da ve krizlerin nedenleri konusunda uzlaşmaya varmasalar da her biri krizlerin farklı bir boyutuna dikkat çektikleri için, gelmekte olan krizin mümkün belirtilerinin ne olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır²⁷.

Finansal kriz olgusunu açıklamaya yönelik farklı modeller geliştirilmiştir. Bu modeller kriz öncesi makro göstergeleri inceleyerek öncü göstergeleri oluşturmuşlardır. Bu çalışmalar, çeşitli makro ekonomik büyüklüklerin krizlerin

²⁶ DELİCE, age, s.60.

²⁷Erdoğan ALKİN, "Gelişmekte Olan Ülkelerin "Kriz" İkilemi", **Yeni Türkiye**, Yıl 7 sayı;42 Kasım-Aralık 2001 s.1231. <http://www.yeniturkiye.com/display.asp?c=0451> (Erişim: 10.11.2009)

oluşmasından önce nasıl bir değişim gösterdiğini ve buna göre krizlerin önceden tahmin edilip edilemeyeceğini araştırmaktadır²⁸.

Krizleri açıklayan modelleri üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

- 1) Birinci nesil modeller(spekülâtif atak krizi, Geleneksel kriz
- 2) İkinci nesil modeller
- 3) Üçüncü nesil modeller

1990'lı yıllardan önce ve sonra karşılaşılan finansal krizlerin farklı özellikler taşıyor olması nedeniyle, finansal krizleri açıklamaya yönelik olarak, birinci ve ikinci nesil modeller geliştirilmiştir. Birinci nesil modeller 1973–1998 yılları arasında Meksika ve diğer Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan para krizlerine tepki olarak geliştirilmiştir. İkinci nesil modeller ise 1990'lı yılların başında Avrupa ve Meksika'da ortaya çıkan ve çeşitli ülke paralarını hedef alan spekülâtif saldırıları açıklamaya yönelik olarak geliştirilmiştir. Ancak hep birinci hem de ikinci nesil modellerin, Güneydoğu Asya Krizini açıklamakta yeterli kalmaları, araştırmacıları yeni modeller geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu modellerin başında krizleri bir bulaşıcı hastalık gibi yayılan nitelikte gören üçüncü nesil modeller(bulaşıcı kriz modelleri) gelmektedir²⁹.

1.1.4.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Spekülâtif atak krizi olarak da adlandırılan birinci nesil modeller ekonomik krizleri bütçe açıklarının bir sonucu olarak açıklarlar. Hükümetin açıkları kapatmak için para basmasının kontrol edilemez bir ihtiyaç olması, sabit döviz kuru sisteminin çökmesini garanti etmektedir. Çöküş olduğunda ise yatırımcıların sermaye kaybından kaçınma çabaları, döviz rezervleri kritik seviyenin altına indiğinde spekülâtif bir saldırıya neden olur. Krugman' a göre saldırının zamanlaması döviz kurunda kritik

²⁸ Zeynep KARAÇOR, Volkan ALPTEKİN, 'Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği', Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi cilt:13 sayı: 2 2006 s.238–256. <http://www.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/pdf/C13S22006/ZKVA.pdf>(Erişim:15.11.2009)

²⁹ Koray KOCABAŞ, 'Kriz öncesi Dönemde Çıkan Riskler ve Öncü Göstergeler' <http://www.misjournal.com/?p=592> (Erişim: 15.11.2009)

bir seviyeye bağlıdır. Rezerv miktarı böyle bir kere inince spekülörler sermaye zararına uğramamak için kısa sürede kalan rezervi de ele geçirirler. Krugman'ın modeli ve bu modelin uzantıları Birinci Nesil Kriz Modelleri olarak adlandırılmaktadır.

1973- 1982 yılları arasında Meksika, Arjantin ve diğer Latin Amerika ülkelerindeki finansal krizleri açıklayabilmek adına ortaya çıkan bu geleneksel kriz modelinin temel çıkış noktası Stephan Salant ve Dale Henderson'ın 1978 de yayınladıkları makaledir. Salant ve Henderson'un bu makalelerindeki temel çıkış noktası tükenbilir kaynaklar piyasasında hükümetlerin yaptığı fiyat sabitlemeleridir. Bu çalışmada tükenbilir ancak arzı artırılamaz olan altın ele alınmıştır. Altın fiyatlarının temel alınması ile para krizlerinden ziyade, reel piyasalarda uygulanan istikrar programlarına odaklanmışlardır³⁰. Tükenbilir kaynaklar teorisinin amacı, tükenbilir kaynaklar için belli bir miktarda stok bulundurarak sabit bir fiyat düzeyinde istikrar sağlamaya çalışan bir hükümetin davranışlarını ve bu davranışların piyasalardaki, özellikle de spekülörlerin davranışı üzerindeki sonuçlarını incelemektir. Salant'tan sonra para krizleri konusunda çalışan iktisatçılar reel piyasalarda fiyatlara istikrar kazandırmaya çalışan bir istikrar kuralları mantığının para ve döviz piyasalarında istikrar sağlamaya çalışan merkez bankalarının politikalarına da uygulanabileceğini düşünmüşlerdir. Bir ülke için dövizin tükenbilir ve arzının kolayca artırılamaz kaynak olması, bu modelin döviz piyasalarında uygulanabilirliğini sağlamıştır.

Paul Krugman, Salant ve Henderson'un tükenbilir mallar için yaptıkları çalışmayı temel alarak, bu çalışmanın sonuçlarının ödemeler bilançosu krizleri içinde geçerli olabileceğini göstermiştir. Krugman'ın bu modeli daha sonra Flood ve Garber tarafından ele alınıp geliştirilmiştir. Krugman, Flood ve Garber'e göre finansal krizler, uygulanan makro politikalar ve sabit kur rejimi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır³¹. Bu modele göre hükümetin verdiği bütçe açığı iç borçlanma ve emisyon yardımıyla finanse edilmektedir. Bu durum da, yani makro politikaların

³⁰ İhsan KURAN, Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.8.

³¹ KARAÇOR, ALPTEKİN, a.g.e. s.238.

para arzının arttırılması yoluyla finansmanı enflasyona, sermayenin kaçışına ve beklentilerin olumsuzu dönmesine yol açmaktadır. Sonrasında ödemeler dengesinde açığın oluşması sonucu doğur. Sabit kur sisteminin devam ettirilmesi konusunda ısrarcı olan para otoritesi bu kez ödemeler dengesi açığını kapatmak için rezervlerini kullanmak durumunda kalır. Gelişmekte olan bir ülke ekonomisi açısından bakıldığında sınırlı miktarda rezervlere sahip olunması nedeniyle sabit kur rejimi konusunda çok fazla ısrar edilmesi söz konusu olmayacaktır. Bu noktada para ya devalüe edilir ya da dalgalanmaya bırakılır. Birinci nesil modele göre kriz, yanlış makro ekonomik politikaların sonucudur ve paranın reel olarak aşırı değeri, cari işlemler bilançosundaki artan açık ve rezervlerdeki ciddi azalma ile birlikte öngörülebilir.

Birinci nesil modellerde nominal döviz kurunu, reel döviz kurunun altında tutma yönünde politika izlendiğinde iki temel değişken çok önemlidir. Bu değişkenler bütçe açığı ve para arzıdır. Bu modellerde bütçe açıklarının varlığı halinde döviz kurunu baskılama politikalarının döviz krizleri ile sonuçlanması kaçınılmazdır³². Bu yaklaşımda döviz krizi ile cari işlemler açığı arasındaki bağ kopmaktadır. Buna göre bütçe açıkları er ya da geç para yaratımı ile sonuçlanacak, para arzındaki artış ise döviz kuru üzerine baskı yaratacaktır. Krizin gerçekleşmesi için bir diğer koşul ise Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin, kuru koruyamayacak kadar azalmasıdır.

Birinci nesil model, aşırı mekanik ve tek boyutlu olmasından dolayı eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, hükümetin bütçe açıklarını kontrolsüz bir biçimde para basarak finanse etmesi ve Merkez Bankasının ekonomik gidişata bakmaksızın rezervlerdeki son dolar tükeninceye kadar döviz kurunu baskılaması varsayımlarından kaynaklanmıştır. Aslında bütçe sürekli açık verdiğinde bile hükümetin para basımının dışında başka politika seçenekleri de vardır. Merkez Bankasının da döviz piyasasına müdahale ederek döviz kurunu savunmasından başka daraltıcı para politikası uygulamak gibi araçları bulunmaktadır. Ayrıca bu modele göre, sabit döviz kurunun sürdürülebilirliği tamamen ekonomik ajanların

³² Baran TUNCER, 'Bir İstikrar Programı Hikâyesi', Asomedia, İstanbul, 2001, S. 934.

davranışlarından bağımsız, dışsal olarak varsayılmıştır. Bu varsayımlar eleştirilere konu olmuş ve ikinci nesil modeller gündeme gelmiştir.

1.1.4.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modellerinin, 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan krizleri açıklamakta yetersiz kalmaları, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan para krizlerinin nedenlerini açıklamak için ikinci kuşak modellerin geliştirilmesini sağlamıştır. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan birçok para krizi, birinci nesil modelde krizlerin nedeni olarak gösterilen makro ekonomik yapısal dengesizlik ve sürdürülemez politikaları (politik hata) desteklemekten uzaktı. Bu krizlere en iyi örnek olarak 1992 yılında AB ülkelerinde ortaya çıkan Avrupa Para Sistemi krizi ve 1994 yılında gerçekleşen Latin Amerika Krizlerini gösterebiliriz.

Obsfeld, Krugman'ın yaptığı çalışmayı bir adım daha ileri götürerek kendi kendini besleyen spekülasyon atak modelini ekonomiye kazandırmıştır. Obsfeld, rezerv seviyesindeki değişimlerin spekülasyon atak üzerinde etkili olmadığı bazı Avrupa ekonomilerini inceleme altına almıştır³³. İkinci nesil modellerin üç temel bileşimi bulunmaktadır. Birincisi; hükümetin sabit döviz kuru sistemini terk etmek istemelerinin bir sebebi vardır. İkincisi; sabit döviz kuru sistemini korumak istemesinin de bir sebebi vardır. Üçüncüsü ise; krize sebep olan kısır döngünün meydana gelebilmesi için döviz kurunu sabit tutmanın maliyetinin, bundan elde edilecek faydaları aştığına olan inancın yaygınlaşmasıdır. Bu modele göre ekonomi politikaları rasyonel olarak belirlenir. Yapılan fayda maliyet analizinin sonucunda sabit döviz kuru sisteminin sürdürülüp sürdürülemeyeceğine karar verilir. Yapılan analizlere göre maliyet faydayı aşıyorsa döviz kurunu belirlenen seviyede sürdürmek anlamsızdır³⁴.

1990'lı yıllarda yaşanan krizler *İkinci Nesil Krizler* olarak adlandırılmaktadır. Bu krizler ekonomide önemli bir dengesizlik olmasa bile, spekülasyonların dövizle doğru spekülasyon atakları karşısında, yetkili organların dövizle

³³ KARAÇOR, ALPTEKİN, age. S. 239.

³⁴ KURAN, age s.11.

ilgili gerekli önlemleri almamaları sonucu doğmaktadır. Şöyle ki; zayıf döviz kuru piyasalarında, ülke parası kısa pozisyonda olan ve sayıları oldukça fazla olan satıcıların portföylerini yeniden tahsis etme çabaları yerli paraya karşı bir hareket başlatır. Bu hareket, ekonomide önemli bir dengesizlik olmasa bile, spekülörlerin dövizle doğru ataklarına rağmen, yetkili organların dövizle ilgili gerekli önlemleri almamaları sonucu doğmaktadır. Spekülatif atak başladığı zaman, faizlerin yükselmesi ekonomiye durgunluk getirip işsizliği artıracığından, bu maliyeti göze alamayan kamu otoriteleri, genellikle sermayenin ülke dışına çıkmasına seyirci kalarak, döviz kurunu dalgalanmaya bırakmakta gecikmektedirler³⁵. Daha açık ifade ile, merkez bankası, rezervleri tükeninceye kadar defansif işlemler yapmaya devam eder. Rezervleri tükenince de defansif işlemlere son verir ve gecikmeli olarak döviz kurunu dalgalanmaya bırakır. Bunu sonucunda ortaya çıkan veya şiddetlenen enflasyonu merkez bankası ister istemez kabullenmiş olur.

İkincil nesil krizlerin üç ana bileşeni bulunmaktadır³⁶.

- ❖ Kamunun sabit döviz kur politikasını sürdürmek istemesinin mutlaka bir nedeni olmaktadır.
- ❖ İzlenen sabit döviz kuru politikası nedeniyle katlanılmış olan belirli bir maliyet bulunmaktadır. Bu maliyet sabit kurdan çıkmayı zorlaştırmaktadır.
- ❖ İktisadi birimlerin beklentileri önem kazanmaktadır.

İkinci nesil kriz modellerinde beklentiler; yani iktisadi birimlerin politikaları ve göstergeleri nasıl değerlendirdiği önem kazanmaktadır. Rasyonel beklentiler teorisine göre, iktisadi birimlerin beklentileri, izlenen politikaların sonuçlarını belirlemektedir³⁷. İktisadi birimlerin devalüasyon beklentileri faizleri yükselterek kurun çökmesine neden olabilmektedir. Artan faizler fiyatlar yolu ile enflasyona ve kamu bütçelerinin bozulmasına yol açarak, kur politikasının sürdürülmesini

³⁵ Fatih ÖZATAY , “Currency Crises in Turkey”, **Yapı Kredi Bank Economic Review**, İstanbul: 1996, s.25.

³⁶ “Para Krizleri ”, **DTM Dünya Ekonomik Bülteni**, Nisan 1998, sayı: 13, s.10–20.

³⁷ Hasan KİRMANOĞLU, “ Rasyonel Beklentiler Teorisi Varsayım mı? ”, **İktisat Dergisi**, Şubat-Mart 2001, S.42.

engelleyebilmektedir³⁸. Kendi kendini besleyen beklentilerle başlayan spekülasyon atakları, ekonomik temeller güçlü olsa bile parasal krizlere yol açabilmektedir.

İkinci nesil krizlerin temel özelliği, ekonominin temel göstergelerinde bir kötüleşme olmaksızın da kriz çıkma olasılığı üzerinde durmalarıdır. Başka bir deyişle bu modeller para ve maliye politikaları tutarlı olsa bile bir ülke parasına yönelik spekülasyon saldırılarının nasıl bir krize yol açacağını açıklar.

İkinci nesil krizlerin diğer bir özelliği ekonomik yapıların krize hassas olmalarıdır. Bu hassas yapı sadece devletten kaynaklanmaz. Özel sektörün (özellikle bankacılık sektörünün) yapısı krize duyarlı bir ortam yaratabilir. Bankacılık sektörünün açık pozisyon oranlarındaki artışlar, kredilerdeki geri dönme oranının azalması, vade uyumsuzluğu gibi nedenler bankacılık sektörünü dolayısıyla genel ekonomiyi krize hassas bir yapıya sürükleyebilir.

İkinci nesil finansal krizlerin ortaya çıkışı iki şekilde olmaktadır. Bunlar; **bankacılık krizi** ve **döviz krizidir**. Bankacılık krizleri genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden; bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklanır. Daha açıkçası, geri dönmeyen kredilerin artması, menkul değerlerin piyasalarındaki dalgalanmalar, reel sektörün küçülmesi nedeniyle bankaların aktif yapılarının bozulması bankacılık krizlerinin temel nedenleri olmaktadır. Bankacılık sektörünün krize girmesi sonucunda mevduat sahipleri bankalardan mevduatlarını çekmeye başlayacağı için, bankaların likidite sıkıntısı had safhaya varır³⁹.

Finans sektöründe artan sorunlar krizi tetikleyen en önemli nedenler haline gelir. Geri dönmeyen krediler ne kadar artar ise bilançodaki vade uyumsuzluğu o denli çoğalır. Likidite riski yüksek, dövizde aşırı pozisyon açığı ile çalışan, öz

³⁸ M Obstfeld, "Models of Currency Crises With Self-Fulfilling Features", *European Economic Review*, Vol: 40, 1996, s. 1037–1047.

³⁹ Aslan EREN, Bora SÜSLÜ, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi" **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim 2001, s.662–674.

kaynakları yetersiz olan bir bankacılık sisteminin varlığı, kuşkusuz ekonomik kriz için uygun bir ortam yaratır⁴⁰.

Finansal krizlerin diğere bir şekli döviz krizleridir. Döviz krizleri genelde sabit kura dayalı dezenflasyon programları sonucunda ortaya çıkar. Döviz kuru çıpasına dayanan bu sistemde enflasyon konusunda olumlu gelişme ile birlikte, yerli paranın değere kazanması sonucu, cari işlemler dengesindeki açık büyür. Buna rağmen sabit kurdan çıkamayan ülkeler, ister istemez bir finansal krize sürüklenir.

İki ayrı şekilde ortaya çıkan finansal krizlerin, ortaya çıkış nedenleri ise aynıdır. Bunlar:

- Makro ekonomik yapıda sürdürülemeyen dengesizlik,
- Ters seçim ve Ahlaki yapıdaki bozulma,
- Finansal serbestleşme,
- Sürü psikolojisi olmaktadır.

İkinci nesil kriz modellerine göre ekonomik krizler, sabit döviz kuru ile daha genişletici para politikası uygulama isteği arasındaki çatışmanın bir sonucudur. Yatırımcılar hükümetin döviz kuru paritesinin yükselmesine izin vereceğinden şüphelenmeye başladıklarında yatırımlardan beklenen faiz oranları artar. Faiz oranları üzerinde artan baskı da hükümeti sabit döviz kurunu sona erdirmeye noktasına getirir. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, bazı ekonomistler para krizlerine alternatif açıklamalar geliştirdiler⁴¹. Bu alternatif modellerin ortak teması, ekonomik temellerde sürekli bozulma olmadığı durumda da kriz çıkma olasılığına vurgu yapmalarıydı bu doğrultuda geliştirilen modeller ikinci nesil kriz modeli olarak adlandırılmaktadır.

Birçok ikinci nesil modelin iki anahtar özelliği, hükümetin bir hedef fonksiyonunu maksimize eden aktif bir ajan olduğu ve çoklu dengeye götüren dairesel bir sürecin olduğu varsayımlarıdır. Kuramsal beklentiler bir veya diğere

⁴⁰ Öztin AKGÜÇ, "Bankacılık Kesimi Kriz Nedeni mi?", **İktisat Dergisi**, Şubat-Mart 2001, s.32.

⁴¹ Vildan SERİN, 'Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği', Yeni Türkiye, Yıl: 7, sayı: 42 Ankara, 2001, s. 1216.

dengeye ulaşılmasını sağlayacağından bu modellerin çoğu açıktan veya zımni olarak kendi kendini besleyen kriz olasılığını kabul etmektedir. Örneğin önemli bir grup yatırımcının bütün kötümserliği döviz kuru sisteminin sona ermesine ve negatif beklentilerin doğrulanmasına neden olan bir sermaye kaçışını başlatırsa bu tür bir kriz ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda bazı ikinci nesil modeller bir denge noktasından diğerine hareketleri belirlemede ekonomik ajanların davranışlarının güçlendiren etkisini vurgulamaktadır⁴².

İkinci nesil modellere göre krizin ortaya çıkış şekillerine bakıldığında; ilk olarak tutarlı kendi kendini besleyen beklentiler, ikinci olarak sürü davranışı ve üçüncü olarak ise bulaşma sebebiyle ortaya ıkmaktadır⁴³.

Bu modelde para krizine, spekülatif atak dışında bankacılık krizlerinin de yol açtığı iddia edilmektedir. Bu anlamda bir bankacılık krizi, banka bilançolarının aktif yapılarının bozulmasından kaynaklanır⁴⁴. Bankacılık krizi, temel olarak, para otoritelerinin spekülatif ataklara karşı koymak maksadıyla yaptıkları politika uygulamalarından da kaynaklanabilir. Spekülatif atağı karşılamaya çalışan para otoriteleri, uyguladıkları politikalar ile bankacılık sektörünü yakından ilgilendiren faiz oranları ve yurt içi krediler gibi makro ekonomik değişkenlerdeki aşırı dalgalanmayı arttırmaktadırlar. Bu değişkenlerin aşırı dalgalanmalarındaki artış, banka bilançolarını doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Sonuçta hükümet spekülatif atakları önlemeye çalışırken, aslında bir spekülatif atağı körükleyecektir.

Sonuç olarak kriz, uzun dönemde sabit kurun sürdürülmesini imkansız hale getiren hükümet politikalarındaki tutarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomik tercihlerdeki temel yanlışlıklar kriz ortamının doğuşunun temel sebebidirler. İkinci nesil modellerde ulaşılan sonuçlar, her ne kadar farklılıklar taşısa da genel sonuçlar hep aynı kalmaktadır. Finansal krizler uygulanan

⁴² SERİN, age s. 1217.

⁴³ KARAÇOR, ALPTEKİN, age. S. 239.

⁴⁴ Aslan EREN, Bora SÜSLÜ, 'Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi', **Yeni Türkiye**, Eylül- Ekim 2001, Sayı:41, yıl: 7 s.3.

ekonomi politikaları ile döviz kuru politikalarının uyumlu olmamasından kaynaklanmaktadır.

Bu modelin dayandığı en önemli varsayım, ekonomi politikalarının önceden belirlenmediği, ekonomik değişmelere tepki olarak uygulamaya başladığı ve ekonomik birimlerin beklentilerini oluştururken bu durumu dikkate aldığıdır⁴⁵.

İkinci nesil modeller, bazı ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen aynı zamanda çok hayati noktalarda birbirlerinden ayrılırlar. Bazı modellerde ekonomik temeller bir krizin ne zaman olabileceğini belirlemede anahtar bir rol oynar. Özellikle bazı ikinci nesil modeller bir krizin nerde olacağını veya nerede olamayacağını kritik değişkenler için orta seviye bir aralık belirlemektedir. Sonuç olarak bir kriz olasılığı ekonomik temellerin pozisyonu tarafından belirlenir ve göreceli olarak iyi ekonomik temellere sahip bir ülke para krizi yaşamaz⁴⁶. Bu sonuç her ne kadar bir kriz zamanlamasını tahmin etmek mümkün olmasa bile, hangi ülkelerin bir para krizine düşme riski taşıdığını tahmin etmenin mümkün olduğunu ifade eder.

İkinci nesil kriz modelleri, global finansal piyasaların yapısını daha iyi açıklamakla birlikte, analizin temel taşı oluşturulan beklentilerdeki değişimin nedenini açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmiştir.

1.1.4.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

1997 yılı temmuz ayında, Asya ekonomilerinden bazıları beklenmedik bir kriz dalgası ile sarsılmıştır. Ekonomiyi vuran bu kriz birinci ve ikinci nesil modellerin öne sürdüğü dengesizliklerden kaynaklanmamıştır. Bu ülkeler 1990'lı yıllarda güçlü bir ekonomik büyüme performansı yakalamışlar ve sağlıklı mali dengeye kavuşmuşlardır. Asya krizinin kaynağı hakkında bazı anlaşmazlıklar olsa da

⁴⁵ Mehmet ÖZER, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, no: 1096, 1999, s.68.

⁴⁶ Merih GÜRİSOY, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1989, S.26.

bu ülkelerdeki finansal yapının kırılganlığının krizin ana nedeni olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır. Gözlenen finansal kırılganlığının anahtar özelliklerinden bir tanesi kurumların ve bankaların dış borç düzeyinin aşırı artmasıdır.

Birinci ve ikinci nesil modeller, bazı krizleri açıklamakta yardımcı olsalar da Asya krizini tam olarak açıklayamadılar. Dolayısıyla para ve bankacılık krizlerinin(ikiz krizlerin) bazı faktör ve olgular tarafından yaratıldığını vurgular ve problemlerin kaynağının bankacılık ve finans sektörü olduğunu belirten çok sayıda model üretildi⁴⁷.

Bu tip modellerin çeşitli versiyonları vardır. İlk versiyon finansal liberasyonun ardından iyi düzenlenmemiş bir bankacılık sisteminin ve mikro ekonomik bozuklukların – gizli mevduat sigortası ve gizli kamu garantileri gibi – ahlaki risk ve aşırı borçlanma yaratarak ciddi krizlere yol açtığı belirten modellerdir⁴⁸.

Hızlı bir finansal liberasyondan sonra denetimi ve düzenlemeleri zayıf bir bankacılığın varlığı durumunda, yoğun sermaye girişleri, risk yönetimi gelişmemiş ve sermaye yeterlilik oranları düşük bankalar aracılığıyla, aşırı bir borç verme ve tüketim patlamasına yol açmakta; aşırı borçlanma, borsada ve gayrimenkul fiyatlarında patlamaya neden olmaktadır. Ekonomi resesyona girdiğinde ise iyi değerlendirmeden ve izlemeden verilen krediler, bankaları kırılgan ve krize duyarlı hale getirmekte, ülke içi parayı savunmak zorlaşmakta ve parada bir çöküşü tetiklemektedir.

Bir başka versiyon ise krizlerin banka paniklerinin ürünü olduğunu belirten modellerdir. Özellikle Asya Krizinde, Asya ülkelerinin, hiçbir hatalı politikaları olmadığı halde, uluslar arası yatırımcıların kendi kendini besleyen kötümser davranışlarının etkisiyle banka paniği ve finansal kırılganlıkla sıkıntıya düştükleri belirlenmektedir.

⁴⁷ YAY, age, s.1242.

⁴⁸ YAY, age, 1242.

Son tip modeller ise, krizlerin temelinde bankacılık ve finans kesiminin sorunlarının, özellikle bilanço sorunlarının, yattığını ileri süren modellerdir. Bu yaklaşıma göre krizlerin büyük çoğunluğu ekonominin önemli bir kısmının bilançolarının kredi verilebilirliğine ya da döviz kurlarına duyulan kuşkudan doğmaktadır.

Bu modeller Asya Krizinden hareketle, bankacılık ve finans sektörünün rolünü vurgulayarak bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirini besleyen bir kısır döngü yarattığı ana fikrine dayanmakta ve krizlerin ülkeler arasında yayılma mekanizmasını açıklamaya çalışmaktadır⁴⁹.

1.1.5.Ekonomik Krize İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Ekonomik kriz, farklı yaklaşım ve kuramlar tarafından değişik şekillerde açıklanmıştır. Merkantilist düşünce sistemine karşı klasik iktisadi düşünce sistemi ortaya çıkmıştır. Klasik iktisadi düşünce sistemi krizi yok saymıştır 20.yy'ın başında ortaya çıkan Marxist düşünce sistemi krizin nedeni olarak aşırı üretimi göstermiştir. 1929 dünya ekonomik buhranı ile birlikte ortaya çıkan Keynesyen düşünce sistemi ise ekonomik krizin nedeninin talep yetersizliği olduğu görüşünü savunmuştur.

1.1.5.1.Klasik İktisadi Düşünce

Servetin kaynağını değerli madenler olarak tanımlayan, bu yüzden dünya servet stokunun sabit olduğunu ve uluslar arası ticaretin, taraflardan sadece birinin(ihracat yapanın) yararına olacağını ileri süren merkantilist doktrin, sanayi devrimiyle ortaya çıkan kitlesel üretim için serbest ihtiyacını karşılayamaz olmuştur. Merkantilist düşünce sistemine karşı klasik iktisadi düşünce ortaya çıkmıştır.

Klasik akımın öncüsü Adam Smith, 1776 yılında çıkardığı milletlerin zenginliği kitabı ile klasik iktisadi düşünceyi ortaya koymuş oldu. Klasik akımın

⁴⁹ Ömer YILMAZ, Alaattin KIZILTAN, Vedat KAYA, 'İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri' **Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Sayı; 24, Ocak-Haziran 2005 s. 94.

inandığı ve varsaydığı en önemli nokta ekonominin her durumda kendi dengesini sağlayabilecek olması ve dışarıdan hiçbir müdahaleye gerek duymamasıdır. Bu dengeyi sağlayacak olan Adam Smith in görünmez el tanımlamasıdır. Buna göre iktisadi hayatta düzeni sağlayan ve hangi malların kimler için, ne miktarlarda üretileceği gibi temel ekonomik sorunları çözümlleyen bir görünmez el vardır. Hükümetler ekonomiye müdahale etmemelidirler çünkü görünmeyen el mekanizması (serbest piyasa mekanizması) sayesinde ekonomide oluşan arz ve talep fazlalığı erir ve piyasa tekrar denge noktasına döner⁵⁰. Ancak bu mekanizma talebin tamamen kırıldığı 1929 buhranı sırasında piyasaları dengesizlikten kurtarmaya yetmemiştir.

Klasik iktisadi düşüncenin temel varsayımları, tam rekabet koşullarının geçerli olması, faiz oranları ile fiyatların esnek olması ve her arzın kendi talebini yaratmasıdır. Klasiklere göre bu üç varsayımın geçerli olduğu bir ekonomi daima tam istihdamda bulunacak ve dolayısıyla fiyatlar genel seviyesinde ne yükselme (enflasyon) ne de alçalma (deflasyon) yönünde önemli dalgalanmalar olmayacaktır⁵¹. Klasik iktisatçılar ekonomideki durgunlukların geçici olduğunu savunmuşlardır. İstikrarsızlık yok iken uygulanan maliye ve para politikalarına karşı çıkmışlardır.

Klasik teoriye göre ekonomi. Ekonomi tam istihdam düzeyinde kendiliğinden dengede olduğundan dolayı ekonomiye müdahalede bulunmanın gereği yoktur. Klasik iktisatçılar, ekonomide zaman zaman konjonktürel nitelikte dalgalanmaların görülebileceğini kabul etmekle birlikte, ücret esnekliğinin, tekrar tam istihdam düzeyine dönülmesini garantilediğini savunurlar. Bu nedenle ekonomide ancak geçici bir durgunluk görülebilir. Dolayısıyla ekonomide bir istikrarsızlık söz konusu olmayınca para ve maliye politikası gibi araçlarla ekonomiye müdahalede bulunmanın bir gereği yoktur.

⁵⁰ <http://www.bydigi.net/diger-dersler/328609-ders-ekonomi-gorunmeyen-el-mekanizmasi.html> (Erişim: 15.11.2009)

⁵¹ Vural SAVAS, **İktisat Politikasına Giriş**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982.s, 74.

Klasik iktisatçılar maliye politikası aracı olarak küçük denk bütçeden yanadırlar. Bütçe açığı kadar bütçe fazlasını da olumsuz karşılarlar. Çünkü bütçe fazlası özel tasarrufların daraltılması pahasına sağlanmaktadır. Bu durum toplam yatırım hacmini daraltarak ekonominin uzun dönemli gelişmesini olumsuz yönde etkileyecektir. Klasik iktisada göre ekonomik istikrarsızlık ortaya çıktığında mali politikalar yerine para politikaları tercih edilmelidir⁵².

Klasik iktisat teorisinin diğer önemli temsilcisi J.B. Say'dır. Say kendi adıyla da anılan Mahreçler Kanununda buhranın anlamsız oluşunu çünkü her arzın kendi talebini yaratacağını belirtmiştir⁵³. Buna göre tüm üretim tüketileceği için kriz söz konusu olmayacaktır. Herhangi bir alanda fazla üretim yapılırsa da bu fikir değişmeyecektir. Çünkü fazla üretim, fazla gelir ve tüketim ilişkisiyle dengelenecektir.

Klasikler teori olarak miktar teorisini kabul ederler. Miktar teorisi tam istihdamda bulunan bir ekonomide para arzında meydana gelen değişmelerin sadece fiyatlar genel seviyesini etkileyeceğini ve fiyatlar genel seviyesini para arzında meydana gelen değişme yönünde ve oranında değiştireceğini savunur⁵⁴.

Klasik iktisadın bir diğer teorisi David Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler teorisidir. Bu teoriye göre; serbest ticaret ilkeleri çerçevesinde her ulus kendine en uygun malların üretiminde uzmanlaşacaktır⁵⁵. O dönemde serbest ticaret, bir ülkenin kendi üretilmediği veya başka ülkelerden daha ucuza üretilmediği malları ithal etmesi halinde yararlı olacağı düşüncesine dayanıyordu. Ülkeler arası uzmanlaşma ve ticaret bu şekilde açıklanmış ve dış ticaretin tüm taraflar için yararlı olabileceği savunulmuştur. Bu teorisinin ortaya konulmasıyla, Laissez Faire (bırakınız yapsınlar) ilkesi bütün dünya için geçerli bir ilke haline gelmiştir.

⁵² Kamil GÜNGÖR, 'İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler,

http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf (Erişim: 15.11.2009)

⁵³ Ömer EROĞLU, Mesut ALBENİ, **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta, 2002, s.91.

⁵⁴ SAVAŞ, age, s.92.

⁵⁵ Recep KÖK, **İktisadi Düşünce; Kavramların Analitik Evrimi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999 s.134.

Klasik iktisadi düşünceye göre paranın miktar teorisi, Say Yasası, ücretlerin ve faizlerin esnek olduğu varsayımları altında ekonomi kendiliğinden otomatik olarak dengeye gelecektir. Dolayısıyla kriz yaşanmaz, oluşan dengesizlikler fiyat mekanizması yardımıyla müdahaleye gerek kalmaksızın giderilebilir. Devletin para ve maliye politikalarıyla ekonomiye müdahalesini gereksiz bulurlar. Klasiklerin devlete atfettikleri görev ‘jandarma devlet’ görevidir. Zorunlu bir fena olarak gördükleri devlet; savunma, güvenlik, adalet ve diplomasi görevlerini yerine getirmeli ve hiçbir suretle ekonomiye müdahale etmemelidir⁵⁶.

1.1.5.2. Neo Klasik İktisadi Düşünce

19. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar Klasik Teori çeşitli eleştirilere rağmen egemen iktisadi düşünce olarak varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir. Ancak bu tarihlerden sonra Klasik Teoriye eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler uygulamada teoriden farklı sonuçların ortaya çıkması ile ilgilidir.

Neo Klasik iktisadi düşüncenin kurucu olan Alfred Marshall ‘İlkeler’ adlı kitabında ekonomik analizde zamanın oynadığı rol üzerinde durmuştur. Ona göre zaman ekonomik olayların analizini önemli ölçüde güçleştiren bir faktördür. Marshall zamanla ilgili ilkelerindeöşu görüşleri ortaya koymuştur; ‘ zaman unsuru ekonomik araştırmalarda karşılaşılan güçlüklerin başlıca sebebidir ve kişinin sınırlı güçleriyle adım adım ilerlemesini zorunlu kılar. Bunun içinde karmaşık bir problemin parçalara bölünmesi ve her defasında bir parçasının incelenmesi ve sonunda bu kısmi çözümlerin birleştirilerek temel sorunun az veya çok bir çözüme ulaşılması gerekir’⁵⁷.

Neo Klasik İktisadi Düşüncenin ilgi noktası, ekonominin temel iki aktörü olan üretici ve tüketici davranışlarıdır. Neo klasik iktisatta temel hareket noktası rasyonel davranan bireydir. Bunun anlamı üreticilerin kar, tüketicilerin fayda maksimizasyonu peşinde koşmasıdır⁵⁸. Neo Klasik Yaklaşım, Klasiklerin tam

⁵⁶ Aytaç EKER, **Kamu Maliyesi**, İzmir, 1997, s. 62.

⁵⁷ GÜNGÖR, age,s.8.

⁵⁸ http://www.ekodialog.com/Konular/neoklasik_iktisat.html (Erişim: 15.11.2009)

rekabet, tam istihdam, mahreçler kanunu ve görünmez el varsayımlarını kabul eder. Neo Klasik yaklaşıma göre piyasalar marjinal fayda ve marjinal maliyetin eşitlenmesi sonucu dengeye gelecektir.

Neo Klasik İktisatçıların görüşleri iktisat literatüründe, piyasa ekonomisinin başarısızlığı olarak da bilinmektedir. Klasik İktisada önemli bir katkı olarak kabul edilen Neo Klasik İktisat, piyasa ekonomisinin tek başına optimumu sağlamaktan uzak olduğunu bu nedenle kamu ekonomisine gerek olduğunu savunmaktadır⁵⁹. Neo Klasiklere göre piyasa dengesi fiyat mekanizması tarafından sağlanacaktır. Paranın iktisadi hayattaki rolü üzerinde duran Neo Klasikler, dalgalanma ve istikrarsızlık olayı ile ilgilenmişlerdir. Bunun yanı sıra ekonominin kendiliğinden tam istihdam dengesine yöneldiğini kısmen varsayımlardır. Neo Klasikler istikrarsızlığın nedenlerini para- kredi düzeninin işleyişinden kaynaklandığını savunmuşlardır. Devlet piyasa mekanizmasını düzenlemek amacıyla özel sektörün başarılı olmadığı alt yapı yatırımları, adalet, güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi toplumsal mal ve hizmetlerin üretimini üstlenebilir. Neo Klasikler Klasiklerden farklı olarak devlet müdahalesinin gerekli olduğunu, ancak bunun sınırlı olması gerektiğini görüşünü savunmuşlardır.

1.1.5.3. Keynesyen İktisadi Düşünce

Yirminci yüzyılın iki dünya savaşı arasında kalan dönemi hem Avrupa hem de Amerika için bir buhran dönemi olmuştur. 1921'de İngiltere'de başlayan kriz, 1930'lu yıllardan itibaren tüm dünyayı sarsmıştır. Durgunluk ve işsizlik gibi iki büyük sorun ile karşı karşıya kalmış olan piyasa ekonomilerinin önü tıkanmıştır. Keynes'in 1936 yılında yayınladığı 'İstihdam, Para ve Faizin Genel Teorisi' adlı kitabı iktisatçıların dikkatini Neo Klasik İktisadın dışında makro ekonomiye ağırlık veren bir yöne kaydırmıştır. 1920'li yıllarda İsveçli iktisatçı Knut Wiksell'in ekonomik dalgalanmalarla ilgili görüşleri tartışılmaktaydı. Ekonomik dalgalanmaların nedenleri ve bu dalgalanmaların kontrolünde para ve kredi politikalarının etkili olup olmayacağı konularında yoğun bir tartışma alanı

⁵⁹ Çoşkun Can AKTAN, Politik İktisat, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2000,s.34.

oluşmuştur⁶⁰. Ancak bu iktisatçılar ekonomide kendi kendini düzenleyen bir mekanizmanın olduğuna ve ekonominin bir durgunluk döneminden sonra yeniden tam istihdam dengesine döneceğine inanmışlardır. 1929 Büyük Dünya Bunalımı ile bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. ABD, İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinde yaygın ve devamlı bir işsizlik ortaya çıkmıştır. Bu durum ekonominin kendi kendine düzeleceğini öne süren görüşlere olan güveni sarsmıştır. Bu dönemde Keynesyen iktisadi görüş ortaya çıkmıştır.

Keynes'e göre toplam talebin ana unsuru yatırım harcamaları idi ve belirsizliklerle dolu bir dünyada düşük faiz uygulamak suretiyle tam istihdama ulaşmayı amaçlayan bir politikaya güvenilemezdi.

Keynes ücretlerdeki düşmenin tam istihdam sağlayan otomatik bir unsur olacağı yerde, ekonomiyi depresyona sürükleyen bir etken olacağını ileri sürmüştür. Keynes ücretlerdeki düşmenin mal ve hizmetlere yönelik talebin azalmasına neden olacağını ileri sürerek, azalan tüketici talebi karşısında, üreticilerin yeni yatırım yapması için bir sebep kalmayacağını savunmuştur⁶¹.

Keynes kapitalist ekonominin kendi halinde bırakıldığında, eksik istihdam düzeyinde dengeye gelebileceğini ve tam istihdam düzeyinin çok ender rastlanabilecek bir durum olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomiyi eksik istihdam düzeyinden çıkarmak için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini belirtmiştir. Keynes'e göre tam istihdam düzeyinden sapmalar, devletin müdahaleci ve düzenleyici önlemler almasını gerektirir⁶². Ekonominin kendi kendine dengeye gelmesi zor olduğundan, devlet harcamalarını arttırarak, vergileri indirerek, bütçe açığı vererek ve bunu emisyon yoluyla finanse ederek yani para ve maliye politikalarını kullanarak ekonomiyi canlı tutmak suretiyle tam istihdama ulaşmayı hızlandıracaktır.

⁶⁰ GÜNGÖR, age, s.10.

⁶¹ Osman Z. ORHAN, Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1995, s.112.

⁶² AKTAN, age, s.74.

Talep yönlü iktisadın teorik temellerini atan Keynes, Klasiklerin aksine ‘talep kendi arzını yaratır.’ görüşünü savunmaktadır. Bu durumu talep yükseldiğinde bunun üreticilerin yatırım arzını da arttıracığı şeklinde açıklamaktadır. Keynesyen iktisat özel tüketim ve yatırım harcamalarının yetersizliği durumunda, yani depresyon dönemlerinde, devletin telafi edici maliye politikası uygulayarak özel tüketim ve yatırım harcamalarını uyarmasını önermektedir. Keynes devletin, toplam arz ve toplam talep arasındaki dengesizlikleri mali ve parasal araçlarla gidermesi gerektiğini savunmuştur.

Keynesyen teoride, bir istikrar politikası aracı olarak maliye politikasının ayrı bir yeri vardır. Toplam arz ve toplam talep arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan konjonktür dalgalanmalarını gidermek için, toplam talebi daraltıp genişletecek bir mali politikanın başarılı sonuçlar doğuracağı savunulur. Maliye politikası para politikasına göre daha etkindir. Ayrıca vergilerin ve devlet harcamalarının ekonomi üzerindeki etkisi, çarpan kanalıyla daha büyük boyutlu olabilmektedir.

1.1.6. Ekonomik Kriz İçin Uyarı Sinyalleri

Ekonomik krizin nedenlerini, para politikası, makro ekonomik hedefler ve politikalar, borçlanma politikası, bankacılık ve mali sisteme yönelik uygulanan politikalar, uluslar arası ekonomik ilişkiler ve ekonomik hayattaki kamu kesimi dengesizliklerine dayandırmak mümkündür.

Ekonominin krize girmekte olduğunu gösteren önemli göstergeler şöyledir⁶³.

- ❖ Ulusal paranın değerlenmesi
- ❖ Cari işlem açığı artışı
- ❖ İhracatta azalış
- ❖ İthalatta artış
- ❖ Para arzının artması

⁶³ Zühal KINAYTÜRK, ‘1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin KOBİ’ler Üzerindeki Etkileri’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta, 2006, s.13.

- ❖ Enflasyonun artması
- ❖ Kredi artışı
- ❖ İş yerlerinin kapanıp işsizliğin artması
- ❖ Sermaye girişinin azalması
- ❖ Kısa vadeli sermaye girişinde artış
- ❖ Borsa endeksinde çökme
- ❖ Kurlarda artış gözlenmesi
- ❖ Ekonomik büyüme oranında düşüş
- ❖ Devletin faiz oranlarına müdahale etmesi
- ❖ İç ve dış borç stoklarında artış
- ❖ Gayrimenkul piyasasında genişleme

1.1.7. Ekonomik Krizi Çözüm Yolları: İstikrar Politikaları

Ekonomik krizler bir ekonomide istihdam hacmi, fiyatlar genel seviyesi, döviz kurları ve faiz oranları gibi temel makro ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz etkiler yaratırlar. Yaşanan ekonomik krizlerin ülke ekonomilerine yansıyan olumsuz etkilerinin hafifletilebilmesi ve yeni krizlerin yaşanmaması için bir ekonomik tedbirler uygulanmaktadır. Gerekli tedbirlerin alınmasını baz alan ve ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlayan para ve maliye politikalarını içeren Ortodoks ve Heterodoks istikrar programları uygulanmaktadır.

1.1.7.1. Ekonomik İstikrar Tanımı

Denge ve istikrar kavramları iktisadi teorilere göre değişkenlik göstermektedir. Uygulamada ise ekonomik istikrar tanımı şu kriterler çerçevesinde oluşturulmaktadır.;fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, tam istihdam, ödemler bilançosu denkliği, adil gelir bölüşümü vb⁶⁴.

Ekonomik denge veya iktisadi istikrardan maksat, bir ülkenin toplam kaynaklar ve toplam harcamalarının, birer bütün olarak denge halinde bulunmasıdır. Başka bir deyişle, bir milli ekonomi pazarı bakımından toplam arz ve toplam talebin

⁶⁴ http://www.ekodialog.com/eko_sorular/teori_uyg_ekonomi.html (Erişi: 15.11.2009)

eşit olması ekonomik dengeyi ifade eder⁶⁵. Arz ve talep arasında eşitlik olmaması halinde ya arzın yetersizliğinden ya da talebin fazlalığından enflasyon, tersine arzın fazlalığından veya talebin yetersizliğinden deflasyon meydana gelebilir. Bu hal ekonomi dengesinin bozulma yolunda olduğuna bir işarettir.

Klasik iktisatçılar iktisadi istikrardan yalnız fiyat istikrarını anlıyorlardı. Oysa günümüzde iktisadi istikrarla iki şey kastedilmektedir. Bunlardan birincisi fiyat istikrarının gerçekleştirilmesi diğeri ekonominin tam istihdam düzeyinde devamlı dengede bulunmasıdır⁶⁶.

Fiyat istikrarı, toptan eşya fiyat endeksi(TEFE) ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) yardımıyla izlenebilir. Fiyatlar genel seviyesindeki değişim önemlidir. Fiyatlar genel seviyesindeki değişimler devamlı ise bu durumda önlem alınması kaçınılmazdır. Tam istihdam ise, üretim faktörlerinden yalnızca emeğin değil diğer tüm üretim faktörlerinin de üretime dahil edilmesi ve kullanılmasıdır. Tam istihdam için toplam çalışabilir nüfus içinde işsizlerin payının % 1.5–4 arasında bulunması gerçekleştirilebilir bir amaç olarak görülür. Ortalama % 3 işsizlik oranı kabul edilebilir temel bir ölçüt olarak alınır. Ekonomik duruma göre bu oranın biraz alt veya üst değerler alması olağan karşılanır.

Adil gelir bölüşümünün ölçümünde Lorenz eğrisi ve Gini katsayısından yararlanır. Lorenz eğrisini elde etmek için gelir dilimleri yüzde olarak ve birikimli bir şekilde dikey eksene, nüfus dilimleri yüzde olarak ve birikimli olarak yatay eksene yerleştirilir. Her eşit nüfus dilimlerinin milli gelirden aldıkları paylar işaretlenerek elde edilen geometrik yer eğrisi Lorenz eğrisini verir⁶⁷. Gelirin yüzde yüz eşit dağıtılması halinde Lorenz eğrisi köşegenle temsil edilen mutlak eşitlik doğrusuna çakışık olacaktır. Gelir dağılımında eşitsizlik arttıkça Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusundan uzaklaşacaktır. Gini katsayısı ise, mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusu altında kalan üçgenin

⁶⁵ Akif ERGİNAY, **Kamu Maliyesi, Savaş** Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 16. bası, İstanbul, 1994 s.229.

⁶⁶ İsmail TÜRK, **Maliye Politikası Amaçlar Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, Güncelleştirilmiş 13.bası, Ankara,1999, s.75.

⁶⁷ Ömer Faruk BATIREL, **Kamu Maliyesi Teorisine Giriş**, İstanbul, 1979, s.136.

alanına oranını ifade eder. Yüzde yüz gelir dağılımı eşitliği halinde Gini katsayısı sıfır değerini alır. Gini katsayısının bire yaklaşması ise gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını ifade eder⁶⁸.

Ödemeler bilançosu denklığı ise genellikle bir yıl şeklindeki belli bir zaman döneminde iç ve dış ekonomik birimler arasındaki ekonomik akımların istatistiki durumunu gösteren ödemeler bilançosunu denk olmasıdır⁶⁹. Bilançonun aktif kalıntısı vermesi durumunda ülkenin ihracatı fazladır ve ekonomi ihracat yükünün baskısı altında bulunur; pasif kalıntı vermesi durumunda ise ithalat, ihracat üzerinde bir değer alır. Bunun sonucunda ekonomi ithalat baskısı altındadır. İlk durum ödemeler bilançosunun fazla ikinci durum ise açık vermesi olarak tanımlanır. Fazla veya açık şeklindeki dengesizlikler ekonomide enflasyonist veya deflasyonist baskılar yaratır.

Bir ekonominin dengesini sürdürmek üzere toplam kaynaklar- toplam harcamalar dengesine dikkat edilmesi ve yerine göre gerekli tedbirlerin alınması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu tedbirler arasında iktisat politikası bakımından fiyat, kredi ve para politikaları, maliye politikası bakımından da devlet gelir ve giderleri yani bütçe imkanları ve vasıtaları sayılabilir. Klasik iktisatçılar ve maliyeciler ekonomik dengenin sağlanması ve devam ettirilmesinde temel şartın bütçe denklığı olduğu kanısındaydılar. Eflasyon veya deflasyon zamanlarında bile bütçe denklığını savunmuşlardır. Ancak günümüzde ekonomik istikrarsızlıklarla mücadelede iktisat ve maliye politikaları kullanılmaktadır.

1.1.7.2. Ekonomik İstikrar Politikaları

Krizi önleyici ekonomik istikrar politikalarını; Ortodoks yaklaşım, heteredoks yaklaşım ve IMF destekli istikrar politikaları olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz.

⁶⁸ Koray BAŞOL, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001, s.117.

⁶⁹ KINAYTÜRK, age, s.34.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrar programları genellikle ödemeler dengesini iyileştirme, kamu açıklarını azaltma ve enflasyonu düşürmek gibi geniş anlamda makro ekonomik amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. İstikrar deneyimleri üzerine tarihsel bir perspektiften bakılacak olursa, onar yıllık dönemler itibariyle programların ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin 1970'lerde Arjantin, Şili ve Uruguay'da askeri hükümetler tarafından uygulanan programlar Ortodoks özellikler taşımaktadır. 1980'lerde uygulanan programlar ise (Arjantin–1985 Austral Planı, Brezilya–1986 Crozado Planı, İsrail–1985 Planı ve Meksika–1988 Planı gibi) Heterodoks özellikler taşımaktadır. Bu uygulamaların tümünde kur politikasından bir şekilde yararlanılmıştır⁷⁰.

Bu bölümde önce Ortodoks ve heterodoks programların özellikleri ve içerikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra programların uygulanmasında önemli rol oynayan uluslar arası kuruluşların (IMF ve Dünya Bankası) yaklaşımlarını içeren IMF tipi istikrar programlarına değinilecektir.

1.1.7.2.1.Ortodoks İstikrar Politikaları

İstikrar programları içsel ya da dışsal sebeplerle ekonomide bozulan arz-talep dengesini yeniden kurmayı ve bunun yansıması olarak ortaya çıkan ekonomik problemleri çözmeyi hedeflediği için, programların içerdiği politikalar talep yönlü ve arz yönlü politikalar olmak üzere iki grup altında incelenmektedir. Bu politikalar ekonomik istikrarın talebi kısıtlayarak mı yoksa arzı genişleterek mi sağlanacağı yönünde ayrılır.

Talep yönlü politikalar fazla talep baskısını nihai talep baskısını nihai talebi azaltarak düşürmeye çalışırlar. Bu politikalar geleneksel makro ekonomik politikalar sayılan sıkı maliye, para ve kredi politikalarından oluşmaktadır. Ana hedef nihai talep düzeyini kontrol altına almaktır. Arz yönlü politikalar ise reel mal ve hizmet hacmini arttırmayı hedeflemektedir. Arz yönlü politikalar çok çeşitli olmakla birlikte genel olarak iki grupta incelenebilir; 1- üretim araçlarını daha etkin bir biçimde

⁷⁰ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 15.11.2009)

kullanıp kapasite kullanımını arttırarak üretim seviyesini arttırmayı amaçlayan politikalar; uygulanan fiyat ve kur politikalarının monopollerin, vergi ve sübvansiyon politikalarının, ticaret kısıtlarının ekonomide yarattığı bozulmayı düzeltmeyi amaçlarlar. 2- yeni kapasite oluşturarak ve uzun dönem tam kapasite- üretim dengesini, toplam talep genişlemesini de kontrol ederek kurmayı amaçlayan politikalar; yatırım tasarruf teşviklerini, eğitim ve teknolojik gelişmeyi içermektedirler⁷¹. Kesin bir çizgiyle ayırmak mümkün olmamakla birlikte, arz ve talep yönlü politikalar arasındaki en önemli fark, arz yönlü politikaların çoğunlukla mikro ekonomik özellikler taşıması ve sektörel öncelikleri dikkate alması, talep yönlü politikaların ise makroekonomik karaktere sahip olmasıdır. Ayrıca arz yönlü politikaların talep yönlü politikalara göre daha uzun uygulama sürecine ihtiyacı vardır.

Ortodoks politikaların temelinde ekonomide var olan bütün aşırı talep yaratan unsurların azaltılması gerekliliği bulunmaktadır. Ortodoks politikaların uygulanmasında da vazgeçilmeyen koşul, iktisadi ajanların politikaların hedeflerine güveni yani kredibilitedir⁷². Ortodoks politikaların özünde sıkı maliye ve para politikaları yatmaktadır. Uygulamada fiyatlar serbest bırakılırken kamu harcamalarını kısıcı, vergi gelirlerini arttırıcı bir politika izlenmektedir. Ayrıca reel ücretlerin düşürülmesi aracılığıyla sert talep yönetimi uygulanır. Bu politikalarla fazla talebin ve böylece enflasyonun düşmesi beklenir. Ancak ekonominin daralması ile birlikte işsizlik durumu da ortaya çıkar. Ekonomi toplam talep azaltılarak dengeye getirilmeye çalışılmaktadır. Reel ücretlerdeki düşüş ve sert talep yönetimi ile toplam talepte oluşan azalma GSMH’ da daralma meydana getirmektedir⁷³. Ancak Bu politikalar reel dengenin kurulmasında ve bütçe açığının kapatılmasında başarılı olmaktadır.

Ortodoks istikrar politikaları, IMF tarafından 1970’li yıllardan itibaren enflasyonla mücadele eden gelişmekte olan ülkelere edilen programdır. Bu

⁷¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 21.11.2009)

⁷² Ömer Faruk ÇOLAK, ‘ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 Yılı Bütçesi Üzerine Gözlemler’, **İşveren Dergisi**, Kasım 2001, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=402&id=24 (Erişim: 25.11.2009)

⁷³ İlker PARASIZ, ‘**Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar**’, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2. Baskı, 2002 s.153.

programlara getirilen en büyük eleştiri kısa dönemli hedefler üzerine yoğunlaşmasıdır. 1970'li yıllardan sonra programda uzun vadeli önlemlere de yer verilmeye başlanmıştır.

Ortodoks modelde arzı arttırmaya yönelik politikalar üretim kapasitesini arttırıcı politikalar ve ekonomik etkinliği arttırıcı politikalar olarak başlıca iki grupta incelenebilir⁷⁴.

❖ **Üretim Kapasitesini Arttırıcı Politikalar:** Toplam arzın artması, teknolojik gelişmeyle beraber sermaye birikimiyle yakından ilgilidir. Sermaye birikimi gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliği nedeniyle istenen boyuta ulaşamamaktadır. Bu ülkelerde tasarruf eğilimi, mali sektörün gelişmişlik düzeyi, faiz oranlarının serbest bırakılması ve ekonomik performans gibi unsurlara bağlıdır. Eğer iç ve dış tasarruflar faiz oranlarına karşı dolaylıysa mali tasarrufların getirisini arttıracak reformlar (mevduatlar üzerinden alınan vergilerin azaltılması, para ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi gibi) toplam tasarrufları çoğaltır. Faiz oranının dışında tasarruf eğilimini etkileyen diğer unsurlar içinde en önemlisi tasarrufları arttırma stratejisi ve hükümetin harcama politikasıdır. Tasarrufların artması üretim kapasitesini arttıran yatırımlara kaynak oluşturacağından yatırımlar da artar.

❖ **Ekonomik Etkinliği Arttırıcı Politikalar:** Gelişmekte olan ülkelerde piyasalarda monopollerin ve aksak rekabet koşullarının varlığı, kamu sektörünün izlediği fiyat politikaları ve fiyat kontrolleri, sübvansiyonlar, gümrük tarife kotaları, ithalat yasakları, sanayi kesimindeki idare, kontrol ve yasaklamalar gibi pek çok unsur vardır. Bunlar mal ve faktör piyasalarında çarpıklığa neden olmaktadır. Üretimde etkinliğin artması ve kaynak dağılımının iyileştirilmesi için üretim yapısındaki çarpıklıkların giderilmesi bazen işsizliğin artmasına ve toplumun genel refah düzeyinin azalmasına yol açar. Alınan önlemler piyasa etkinliğini arttıracığı için piyasa mekanizmaları yoluyla kaynak dağılımında iyileşme olacaktır.

⁷⁴ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1999,s. 397.

1.1.7.2.2. Heterodoks İstikrar Politikaları

1950'li yıllardan 1980'li yılların ortalarına kadar gelişmekte olan ülkelerde özellikle Latin Amerika ülkelerinde uygulanan istikrar programları, Ortodoks İstikrar Programları olarak adlandırılmaktadır. Heterodoks istikrar programları, 1985 yılı ortalarında Ortodoks istikrar programlarının, uygulandığı ülkelerde başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle Ortodoks yaklaşıma alternatif olarak ortaya çıkmıştır⁷⁵. Bu programlar Arjantin, Brezilya, Meksika ve İsrail gibi ülkelerin yüksek enflasyonla mücadele amacıyla kullanılmıştır. Bu programların amacı üretim ve istihdam düzeyinde gerileme yaratmadan enflasyonu kısa bir sürede ani olarak aşağıya çekmektir. Sıkı para ve maliye politikasını içeren geleneksel ekonomi politikası araçlarının yanında gelirler politikasını da içerir.

Heterodoks istikrar programları ücret ve fiyat kontrollerini içeren gelir politikalarından oluşmaktadır. Heterodoks programları Ortodoks programlardan ayıran en önemli özellik, gelir politikalarının belirli bir süre içinde geçici olarak kullanılmasıdır. Heterodoks programların amacı, enflasyonu hızla ve kalıcı olarak düşürmektir⁷⁶. Bu programlar genellikle yüksek kronik enflasyonun yaşandığı ekonomilerde tercih edilmektedir.

Heterodoks istikrar politikalarında, geçici bir toplumsal uzlaşma çerçevesinde ücret, faiz ve döviz kurunda artışlar dondurulmakta ve bir gelirler politikası uygulamaya konulmaktadır. Bu yaklaşımın amacı kısa zamanda hiperenflasyonu durdurmaaktır. Bunun için hızlı şok politikalar uygulanmaktadır. Politikaların ilk döneminde ücret dondurulmalarına ve fiyat kontrollerine gidilmesi gereklidir. Heterodoks politikalar sıkı maliye politikalarını hedeflemektedirler. İkinci aşamada daha genişletici para politikalarına izin verilmektedir. Çünkü para arzı artışı ile enflasyon oranı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu politikalar sonucunda daha büyük bir büyüme oranı ve daha az işsizlik görülmektedir. Burada gelir politikalarının desteği ve bunun sonucunda yurt içi talebin canlılığı önemli rol oynamaktadır. Politikaların başarısı için ise mutlaka halkın beklentilerinin değişmesi

⁷⁵ <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/tez/549/ekonomik%20istikrar> (Erişim: 25.11.2009)

⁷⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

gerekmektedir⁷⁷. Heterodoks şok programlarının başarılı olabilmesi için kamu sektörünün büyüklüğünü azaltmayı amaçlayan yapısal reformlar ve Merkez Bankası finansmanını azaltacak düzenlemeler ile desteklenmesi gerekmektedir. Eğer yapısal reformların olmadığı bir şok programı uygulanırsa, sonuç başarısız olmaktadır.

Heterodoks programlar enflasyonun düşürülmesinde Ortodoks programlara göre daha etkilidir. Enflasyon. Heterodoks uygulamanın başında hızla düşerken Ortodoks uygulamada yavaş yavaş düşmektedir. Uygulama örnekleri tek başın uygulanan Heterodoks programların başarısızlıkla sonuçlandığını göstermektedir. Heterodoks programlar 1980'li yılların ortalarına kadar tek başlarına uygulanmış fakat kalıcı başarı sağlanamadığı için daha sonraki uygulamalarda Ortodoks programlarla birlikte uygulanmıştır. Reel dengelerin kurulması ve mali disiplinin sağlanması Ortodoks, fiyatlar arasındaki dengesizlik ise Heterodoks politikalar ile sağlanabilmektedir.

Heterodoks istikrar programlarının üç dayanağı bulunmaktadır: fiyatların ve ücretlerin dondurulması, sabit döviz kuru ve bütçe disiplini⁷⁸.

❖ **Fiyatların ve Ücretlerin Dondurulması:** Hiperenflasyon şartları altında ekonomik

Birimler gelecek dönemdeki enflasyonun geçmiş dönem enflasyon oranına eşit olacağını düşünmektedir. Hatta gelecek dönem enflasyon oranının daha da yüksek olacağını beklemektedirler. Böylece hiperenflasyon sonsuz spirale dönüşmekte, toplumda enflasyonla ilgili kötümserlik oluşmaktadır. Bireyler aşamalı politikalara ve önlemlere kuşku ile bakacaklardır. Fiyat ve ücretlerin dondurulması, kısa dönemde enflasyon beklentilerini kırası sonucunda fiyat ücret spiralini durdururken, istikrar programının kamuoyu üzerindeki inandırıcılığı da artmaktadır. Fiyatların dondurulması kıtlık ve karaborsa gibi maliyetlere yol açacaktır. Heterodoks şok politika uygulaması savunulara göre ortaya çıkan bu tür maliyetler sıkı para politikası ve talep yönetimi politikalarının neden olduğu üretim ve istihdamda meydana gelen kayıplardan daha hafif olacaktır. Fiyat kontrollerinin bir diğer

⁷⁷ KARLUK, age, s.398.

⁷⁸ İlker PARASIZ, **Kriz Ekonomisi, Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996,s.83.

maliyeti de orta ve uzun vadede nispi fiyatların bozulmasına yol açmasıdır. Bu da piyasa mekanizmasının etkin bir şekilde işleyişi ve kaynak tahsisi işlevini bozacaktır. Bu nedenle uzun vadede fiyat ve ücretlerin dondurulması işleminden vazgeçilmesi gerekir.

❖ **Sabit Döviz Kuru:** Enflasyonist beklentilerin kırılabilmesi için bir anahtar fiyatın

istikrarı sağlaması gerekmektedir. Bu anahtar fiyata program çıpası denilmektedir. Anahtar fiyat ya da çıpa olarak döviz kuru, faiz oranı, para arzı, banka kredileri ve ücretler seçilebilir. Heterodoks istikrar programlarında, fiyatların ve ücretlerin dondurulduğu programın başlangıç aşamasında döviz kuru sabit tutulmaya çalışılır. Bunun amacı, döviz kurunun değer kaybı beklentisini kırmak ve dolayısıyla enflasyonu kontrol altına almaktır. Ancak bu politikaların kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için diğer politikalarla tutarlı olması gerekmektedir. Eğer enflasyon oranı başarılı bir şekilde düşürülmezse, sabit döviz kuru ekonomiyi ve ihracat sektörünü tahrip edecektir.

❖ **Bütçe Disiplini:** Heterodoks şok politikalar sıkı maliye politikasını içermektedir. Sıkı

maliye politikası ve bütçe politikası heterodoks programlar için vazgeçilmez öğelerdir. Heterodoks istikrar programlarının uygulanmasının özellikle ilk aşamasında enflasyonun düşmesi ile birlikte bütçe açıkları kapanmaya başlamaktadır. Artan reel vergi gelirleri de bütçe açığını kapanmasına katkıda bulunacaktır. Enflasyonun hızlı düşüşü, Olivera-Tanzi etkisini tersine çevirmektedir. Bu etkinin ortaya çıkması, verginin gerçekleşmesi ile tahsil edilmesi arasındaki gecikmeden dolayıdır. Ancak heterodoks istikrar politikalarının sıkı maliye politikalarını içermesi, az gelişmiş ülkeler açısından zorluklara yol açmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülke hükümetleri olağan dönemlerinde bile harcamalarını artırma yönünde baskı altında tutulmaktadır.

1.1.7.2.3. IMF Tipi İstikrar Programları

IMF, ödemeler dengesi krizine giren ülkelerin tekrar sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmaları sürecinde ülkelere finansal yardım sağlayan bir uluslararası kredi kuruluşudur. Kriz ekonomileri için önem taşıyan dış yardım IMF ile yapılan anlaşmalarla sağlanmaktadır. IMF tipi istikrar programları olarak nitelendirilen ve ülkenin dış ekonomik dengesini düzenlemek için hazırlanan programlar; maliye, para ve kur politikalarından oluşmaktadır⁷⁹. Ekonomik istikrarsızlıklar içinde olan gelişmekte olan ülkeler istikrar politikalarının seçiminde ve uygulamasında geniş bir hareket alanına sahip değildir. İstikrar politikalarının başarısında uluslar arası finansman desteği çok önemlidir. Bu ülkelerin yeniden dış finansman sağlamalarında IMF belirleyici bir rol oynamaktadır. IMF ülkelerin istikrar politikasını desteklemek için şarta bağlı borç vermektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler genellikle IMF tarafından yönlendirilen istikrar politikalarını uygulamak zorunda kalmaktadır⁸⁰. Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman desteği almak için uygulamak durumunda kaldıkları IMF istikrar politikaları monetarist düşünceye dayalı Ortodoks istikrar politikalarıdır. IMF politikaları zaman zaman heterodoks öğelere yer vermemesi nedeniyle eleştirilmektedir. IMF tipi istikrar programlarının kısa dönemde ekonomide daraltıcı etkiler yaratması ve tek tip istikrar programı uygulaması da eleştirilmektedir.

IMF destekli istikrar programı öncelikle bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin istikrarını sağlamaya yönelik koordineli bir para, maliye ve döviz kuru politikasını içermektedir. Böylece istikrar programı uygulayan ülke uluslar arası finans piyasalarından ödünç fon alma olanağı bulur. Kaynak dengesini sağlamak için IMF tipli programların iki yardımcı amacı vardır. Bunlar ihracatın teşviki için nispi fiyatların değiştirilmesi ve ithalat talebi ile birlikte, ihraç edilecek mal ve hizmetlere yönelik talebin azaltılması için toplam talebin azaltılmasıdır⁸¹.

⁷⁹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

⁸⁰ Oğuz ESEN, 'Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama', ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt:16,

no :3/4,1989

⁸¹ KİBRİTÇİOĞLU, age, s.178.

IMF'nin birinci amacı ödemeler dengesi sıkıntısını çözmek ikinci amacı ise enflasyonla mücadele etmektir. IMF programları dış dengeyi düzeltirken enflasyon oranlarında artışa neden olmaktadır. Devalüasyon içeren istikrar programları çoğu zaman enflasyonist baskı oluşturur. Devalüasyon ve yüksek faizler kamu kesimi reel borç yükünü arttırarak, kamu borçlanma gereğini arttırır.

IMF destekli istikrar programlarında ödeme güçlüğü'nün çözümünde üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar üye ülkeyi destekleyici bir dış finansman imkanının sağlanması, talep kısıtıcı politikaların uygulanması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesidir. Program orta vadede sürdürülebilir bir ödemeler dengesinin oluşturulmasını, fiyat istikrarının sağladığı istikrarlı bir ekonomik ortamda büyümenin sürdürülmesini ve dış borçların büyük boyutlara ulaşmasının engellenmesini amaçlar⁸². Bu tip istikrar programlarında istikrarın sağlanabilmesi için para ve maliye politikalarının yanı sıra yapısal reformu gerektiren politikalar da uygulanmaktadır. Genel olarak IMF destekli istikrar programlarının içeriği: paranın devalüasyonu, kamu sektörü harcamalarının azaltılması, kamu sektörü harcamalarının azaltılması, kamu sektörü gelirlerinin artırılması, sıkı para politikası, kamu sektörü gelirlerinin arttırılması, sıkı para politikası, piyasa faiz oranlarının yükseltilmesi, ücretlerin kontrolü, ticaretin liberalleştirilmesi ve fiyat kontrollerinin kaldırılması şeklindedir.

❖ **Paranın Devalüasyonu(kur politikası):** Paranın devalüasyonundaki mantık şudur; eğer ithalat çok fazla ve ihracat çok düşük ise uluslararası ticaret yapılan malların yerli parayla fiyatları uluslar arası ticareti yapılmayan malların fiyatlarına göre çok düşük olacaktır. Devalüasyon hızla bu fiyatların ayarlanmasına neden olur ve yerli parayla belirlenen servet stokunu ve gelir akımlarının dış satın alma gücünü doğrudan doğruya azaltır. Böylece ithalat ya da potansiyel ihracat mallarıyla tatmin edilecek toplam talep ve toplam satın alma gücü azalır.

Devalüasyon ile göreceli fiyat yapısını değiştirerek kaynak dağılımını değiştirmek, ihracatı arttırarak ödemeler dengesini iyileştirmek ve talep yönünden

⁸² İstiklal Y. VURAL, ' Türkiye'de Uluslar Arası Para Fonu Destekli İstikrar Programları', **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, cilt:2 sayı: 1, Temmuz 2000, S.187.

reel gelir ve harcamaları azaltmak için uygulanan kur politikası, istikrar programlarının vazgeçilmez unsurlarından biridir⁸³. Devalüasyon dış ticarete konu olan malların fiyatlarını, dış ticarete konu olmayan mallara göre arttırdığından dış ticarete konu olan malların üretimi daha karlı hala gelmektedir. Devalüasyonun çok yönlü etkisi ihracat ve ithalatın talep esnekliklerine, ticarete konu olan ve olmayan malların üretim içindeki paylarına bağlıdır.

❖ **Maliye Politikası:** Genel olarak, bütçe açığını kapatmak, toplam talep baskılarını azaltmak ve açığın para basılarak kapatılmasını engellemek amacıyla, kamu harcamalarını kısmak, vergileri arttırmak, sübvansiyonları azaltmak ve KİT mallarına zam yapmak şeklinde özetlenebilir. Kamu sektörünün harcama ve vergi politikaları kaynak dağılımını etkilemektedir. Bu yüzden mali politikalar IMF tipi istikrar programlarının en önemli parçalarından biridir. Uygulanacak maliye politikası ile ilk hedef bütçe açıklarını kapatmaktır. Maliye politikasının araçları harcama politikası, vergi politikası ve borçlanma politikasından oluşur.

IMF tipi istikrar programlarında kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması hedeflenerek kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması hedeflenmektedir. Bu hedefe vergi gelirlerini arttırarak, sübvansiyonları keserek ve kamu yatırımlarını azaltarak ulaşılmaya çalışılmaktadır. IMF vergi politikasında doğrudan vergilerin(gelir) ağırlıklı yer alması gerektiğini savunduğu halde uygulamada programdan hızlı sonuç alabilmek için fiyat sisteminde değişikliklere neden olan dolaylı vergiler ağırlık kazanmaktadır.

❖ **Sıkı Para Politikası:** Para politikasının amacı yurt içi enflasyonun kontrolü ve toplam talebin azaltılmasıdır. Özellikle IMF tipi programlar ekonomide banka kredi arzını azaltmayı hedefler. Bununla birlikte özel sektöre yönelik kredilerin kamu sektörüne yönelik kredilerden daha az düşürülmesini de öngörür.

⁸³ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

Sıkı para politikası ile toplam para arzı ve kredi hacmindeki genişleme kontrol edilmektedir. Faizlerin artması ile sermaye kaçışının önlenmesi, tasarrufların artması ve tüketim talebinin kısılması hedeflenmektedir⁸⁴. Parasalcı yaklaşıma göre para politikasının amacı, para arzını kısırarak fazla harcamaları engellemek, geniş anlamda ise ekonomide kaynak kullanımını daha etkin bir hale getirmektir⁸⁵.

Para politikasının araçlarını dolaylı ve dolaysız araçlar olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Dolaysız kontrol araçları, genellikle bankalara kredi limiti (tavan) koymak ve faizleri kontrol etmektir. Dolaysız kontrollerin kısa dönemde kredi genişlemesini engelleyici etkisi vardır. Bunun sonunda ekonomi ciddi anlamda daralmaktadır. Bu problemi ortadan kaldırmak için dolaylı araçlardan faydalanılır. Bunlar açık piyasa işlemleri, zorunlu rezerv tutma ve Merkez Bankasının borç vermeye yönelik uygulamalarıdır⁸⁶. Merkez Bankası açık piyasa işlemleri ile piyasalardan likidite toplar ya da piyasaya likidite sağlar. Zorunlu karşılık oranları ile rezerv parayı kontrol altında tutar. Disponibilite oranları ile borç alıp verme işlemlerini kontrol eder. Doğrudan kontroller yerine dolaylı araçlardan yararlanılması programa esneklik kazandırmaktadır.

❖ **Piyasa Faiz Oranlarının Yükseltilmesi:** Piyasa faiz oranlarının yükseltilmesinin amacı tasarrufun teşvik edilmesi, dolayısıyla toplam talebin azaltılması, sermayenin dışa kaçmasının önlenmesi ve kredi kullanımının rasyonelleştirilmesidir.

❖ **Ücretlerin Kontrolü:** Ücretlerin kontrolü ile bir yandan toplam talep üzerindeki baskı azaltılırken öte yandan üretim maliyetlerinin hafifletilmesi, böylece ülkede üretilen mal ve hizmetlerin uluslar arası düzeyde daha rekabetçi olması istenmektedir. Bu durum ayrıca hükümetin ücretlere ilişkin harcamalarının da kontrolünü sağlamaktadır. Program özel sektörde ücretlerin belirlenmesinde serbest

⁸⁴ http://209.85.129.132/search?q=cache:pGWXmKsm5yMJ:www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten_Turkce15.php+%C4%B1mf+para+politikas%C4%B1&cd=6&hl=tr&ct=clnk&gl=tr (Erişim: 15.12.2009)

⁸⁵ <http://www.21yyte.org/tr/yazdir.aspx?ID=676&kat=15> (Erişim: 15.12.2009)

⁸⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf> (Erişim: 15.12.2009)

müzakerelerden değil mevcut ücret belirleme sisteminde ücretlerin sınırlandırılmasına yönelik önlemleri içermektedir.

❖ **Ticaretin Serbestleştirilmesi:** IMF tipi ticaret politikaları ticareti liberalleştirmeye yöneliktir. Tarifelerin düşürülmesi, ihracat teşviklerinin kaldırılması ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ülkenin rekabet gücünün artırılması hedeflenmektedir. bu yaklaşım ilk bakışta çelişkili görülebilir. Çünkü tarifelerin indirilmesi kamu gelirlerinin azalmasına neden olacaktır. Bununla birlikte buradaki temel amaç, ulusal üreticileri dış rekabete sokarak etkinliği arttırmak ve yerli üreticilerin yabancı girdileri daha düşük maliyetle kullanmalarını sağlamaktır.

❖ **Fiyat Kontrollerinin Kaldırılması:** Buradaki amaç kamu sübvansiyonlarının azaltılması, kamu iktisadi kuruluşlarının finansal açıdan bünyelerinin sağlaştırılması ve ekonomik sistemin işleyişinin rasyonelleştirilmesidir⁸⁷.

İstikrar programlarında IMF uygulamaların daraltıcı etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Daraltıcı politikaların yaratacağı işsizlik, fakirlik, firmaların batması ve finans sisteminin çökmesi gibi sorunların sonradan düzeltilmesi çok zordur

⁸⁷ PARASIZ, age, s,99.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELE VE MALİYE POLİTİKASI

2.1.EKONOMİ POLİTİKASI

Piyasa mekanizması içinde dengenin oluşması ve ekonomik faaliyetlerin bu denge içinde gerçekleşmesi belki de en önemli ekonomik hedeftir. Ancak hedeflenen bu dengeden sapmalar da ekonomik faaliyetlerin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Piyasa mekanizmasının işleyişinde oluşan bu aksaklıklar, devletin ekonomiye müdahalesini gerekli kılmaktadır.

Geniş anlamda devletin ekonomiye müdahale araçlarının tamamı ekonomi politikası olarak adlandırılabilir. Devlet ekonomi politikası araçlarını kullanarak sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmeye çalışır. Maliye ve para politikası olarak iki önemli alt dalı içeren ekonomi politikası; bozulan dengeyi yerine oturtmak ve hedeflenen dengeye ulaşmayı sağlayacak politikaları uygulamak gibi iki işlev üstlenmektedir.

2.1.1.Ekonomi Politikasının Amaçları

- ❖ Kaynak kullanımında ve dağılımında etkinlik sağlanması
- ❖ Adil bir gelir ve servet dağılımı
- ❖ İktisadi istikrarın sağlanması
- ❖ İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması
- ❖ Ödemeler bilançosunda denklik sağlanması

2.1.2.Ekonomi Politikasının Araçları:

Ekonomik sistemleri ne olursa olsun her hükümet istikrar, ekonomik büyüme, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi refah artışını sağlayacak gelişmeleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Devletin bu amaçlara ulaşabilmek için alacağı önlemler ve yapacağı değişiklikler de ekonomi politikasının araçlarını

oluşturmaktadır. Piyasa ekonomilerinde ekonomik süreç politikalarının temelini para ve maliye politikası oluşturmaktadır.

- ❖ Para ve kredi politikası: Para politikası Merkez Bankası tarafından yürütülür. Para politikası araçları, para politikası hedeflerine ulaşabilmek amacıyla kullanılan ve merkez bankasının kontrolünde olan değişkenlerdir. Para politikası araçları doğrudan ve dolaylı para politikası araçları olarak sınıflandırılabilir. Doğrudan para politikası araçları; faiz oranları kontrolleri, kredi tavanı kontrolleri, farklılaştırılmış reeskont kotaları, disponibilite uygulaması, finansal araçların portföylerinin yeniden düzenlenmesi, tüketici kredilerinin kontrolü, özel mevduat ve MB'nin moral takviyesinden oluşur. Dolaylı para politikası araçları ise; açık piyasa işlemleri, döviz efektif işlemleri, reeskont işlemleri, zorunlu karşılık oranları olarak sayılabilir.
- ❖ Maliye politikası: makro ekonomik düzeyde ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşabilmek için devletin yaptırım gücüne sahip olarak uyguladığı vergi ve harcama programlarıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde maliye politikası ayrı bir önem taşımaktadır.
 - Kamu harcamaları (cari, yatırım, transfer)
 - Vergiler
 - Borçlanma
- ❖ Dış ticaret politikası
- ❖ Regülasyon ve kontroller politikası
- ❖ KİT politikası

2.2.MALİYE POLİTİKASI

Maliye politikası 1920 lerden bu yana özel bir önem kazanan ve maliye ilmi içinde hızla gelişen bir disiplin durumundadır. Bunu hazırlayan sebepler bir yandan kamu maliyesi değişkenlerinde zaman içinde nitelik yönünden ortaya çıkan değişmelerin devlete ekonomik hayata müdahale imkanı kazandırması; öte yandan

ekonomik, sosyal ve politik alanda oluşan yeni çerçevenin böyle bir müdahaleyi esasen gerekli kılmasıdır⁸⁸.

Maliye politikası sosyal bilimler içinde yer alan bir bilim dalıdır. Teorik ve uygulamalı yönleri vardır. Herhangi yerde ve zamanda bazı kıstaslara göre tespit edilecek belirli bazı amaçlara ulaşmada mali araçların nasıl kullanılabileceği veya kullanılması gerektiği konusundaki bilimsel araştırma, çalışma ve açıklamalar maliye politikasının teorik yönünü oluşturmaktadır. Belirli bir yerde ve zamanda kabul edilen amaçlar için mevcut mali araçların nasıl kullanıldığını ele alıp göstermek ve durumu aynı zamanda olması gereken yönüyle de değerlendirmeye çalışmak ise maliye politikası uygulamasını ifade etmektedir. Bazı bilim adamlarının maliye politikası tanımları:

Paul A. Samuelson: ‘olumlu bir maliye politikası, vergilerin ve kamu harcamalarının konjonktürel dalgalanmalarının azaltılmasına ve aşırı enflasyon ve deflasyon durumlarından uzak gelişen bir tam istihdam ekonomisinin devamına yardım edecek şekilde tespitidir’ ifadesi ile başarılı ve gerekli bir maliye politikasının amaçlarını belirtmiştir.

Richard A.Musgrave: ‘saf bir maliye politikası kamu harcamalarındaki değişmelerin vergi hasılatındaki değişmelerle karşılandığı bir politikadır’ olarak tanımlamıştır. J.Maynerd Keynes: ‘gelirin daha eşit bölüşümü için iradi bir vasıta ve sermaye birikiminin ölçülü olarak büyümesini sağlayan bir istikrar faktörü’ olarak tanımlamıştır.

G.K. Shaw: ‘maliye politikası genellikle, makro ekonomik politik amaçlara ulaşmak için devletin vergi ve harcama programlarındaki değişmelerin uzlaştırılması olarak tanımlanmaktadır’ şeklinde bir tanım vermiştir.

Bu tanımlardan yola çıkarak genel bir tanım verecek olursak: devletin sahip olduğu mali araçların; fiyat istikrarını, tam istihdamı, ekonomik büyüme ve

⁸⁸ http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/maliye_politikasi_nedir.html (Erişim: 15.12.2009)

gelişmeyi, adil bir gelir ve servet dağılımını sağlamak ve konjonktürel dalgalanmalardan arınmış istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla kullanılmasına maliye politikası diyebiliriz.

Maliye politikası; devletin vergi almak, harcama yapmak, borçlanmak ve bütçe yapmak gibi hak ve yetkilerinden yararlanarak kamu ekonomisinin amaçlarını gerçekleştirmeyi sağlayan bir politikadır. Maliye politikası ekonomi içinde, kamu maliyesine bağlı bir disiplindir.

1929 ekonomik buhranı öncesi klasik yaklaşım vardır ve maliye politikası gelişmemiştir. 1929 Ekonomik Buhranı sonrası (1930 – 1970 yılları) keynesyen yaklaşım hâkimdir. Stagflasyon olgusuyla iradi maliye politikası etkili olamamıştır.

Maliye politikasının amaçlarına ulaşabilmesi bakımından, bütçe ya da mali politika yanında para politikası da büyük önem taşımaktadır. 1929–1930 ekonomik krizinden sonra, maliye politikası içinde bütçe politikasına verilen anlamın değişmesi; ekonomide denge sağlanması, tam istihdam, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gelir dağılımının düzenlenmesi bakımından mali araçların taşıdığı önemin anlaşılmasına yardımcı olmuştur⁸⁹.

1980 den sonra Maliye politikası önlemleri belli bir yasal çerçeve altında uygulanmaya başlamıştır. İktisat politikasının aracı olan maliye politikası, iktisat politikasıyla bir bütün olarak gelişmiştir. En geniş anlamda, iktisat politikaları istikrarlı bir ortamda kalıcı bir ekonomik büyümeyi hedefler. İstikrarlı ortam enflasyonun olmadığı ya da çok düşük olduğu bir ortamdır. Bu ortamı sağlama görevi para basan bir kuruluş olarak merkez bankalarına verilir. Kalıcı büyümeyi sağlamak ise maliye politikalarını (vergi ve harcama politikalarını) elinde bulunduran siyasi iktidarların sorumluluğundadır⁹⁰.

⁸⁹ Abdurrahman AKDOĞAN, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş Ve Genişletilmiş 8. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002, s.424 .

⁹⁰ Erkan KUMCU, “İktisat Politikalarının Hedefleri”, 03.08.1999, <http://www.hurriyet.com.tr> (erişim: 16.12.2009)

2.2.1. Maliye Politikasının Amaçları

Maliye politikası amaçları ekonomi politikalarınca belirlenen temel amaçlara sahiptir⁹¹.

❖ Ekonomik istikrar sağlamak

- Fiyat istikrarı
- Tam istihdam

Fiyat İstikrarı: Bir ekonomide istikrarın sağlanabilmesi öncelikle fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanması ve tam istihdam seviyesinin sağlanmasına bağlıdır. Fiyat istikrarı ve tam istihdam olarak adlandırılan ekonomik istikrar amaçlarının aynı zamanda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu iki amaç arasında sürekli yaşanan çelişki nedeniyle bu pek mümkün olmamaktadır.

Ekonomik istikrarın sağlanması için deflasyonist ve enflasyonist eğilimlere karşı koymak gerekir. Maliye politikası kullanacağı mali araçlarla ekonomideki daraltıcı (deflasyonist) kuvvetlerle mücadeleye girişecekse, ekonomide toplam arz-toplam talep dengesini tam çalışma seviyesindeki toplam arz-toplam talep dengesi haline getirecektir⁹². J.M. Keynes'in ekonomide eksik istihdam hallerinde denge bulunabileceğinden esinlenen bu görüş telafi edici harcamalar politikasının doğmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Ekonomide enflasyonist eğilimlere karşı koymak amacı Maliye politikasının toplam arza göre fazla olan toplam para arzının bir kısmını emecek şekilde yürütülmesini gerektirmiştir. Bu görüş nakdi akımlar / reel akımlar dengesinin ortaya atılmasına yol açmıştır.

Tam İstihdamın sağlanması: ekonomide enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerle mücadele etmek, tam istihdamı gerçekleştirmek demektir. Tam istihdamın gerçekleştirilmesi önemli olmakla birlikte gerçekleştirilen tam istihdamın korunması daha önemlidir. Maliye politikası burada; harcamalar, borçlanma- borç

⁹¹ Aytaç EKER, Asuman ALTAY, Mustafa SAKAL, **Maliye Politikası**, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994, s.26.

⁹² İsmail TÜRK, **Maliye Politikası / Amaçlar Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, Güncelleştirilmiş 13. bası, Ankara 1999, s.18.

ödeme, vergi dengeye kavuşmasına ve bu dengenin korunmasını sağlamaya çalışır. Bu durum fonksiyonel maliyenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Keynesyen iktisatçılara göre kamu ekonomisinin temel görev ve fonksiyonlarından birisi ekonomik dengenin sağlanmasıdır⁹³. Bir ekonomide denge, toplam arz talep eşitliği veya toplam yatırım tasarruf eşitliği olarak ifade edilir. Bu büyüklüklerin birbirine eşit olmaması halinde ekonomide istikrarsızlık var demektir. Bu durum fiyat istikrarının bozulması ve ekonominin tam istihdam denge düzeyinden sapması anlamına gelir. Günümüzde ekonomik istikrar fiyat istikrarı ve tam istihdamın birlikte sağlandığı durumu ifade eder.

1930 lara kadar ekonominin tam istihdam düzeyinde bulunduğu kabul edilerek devletin ekonominin doğal işleyişine müdahale etmemesi gerektiği savunulmaktaydı. Bu görüşün temeli klasik iktisatçılarda J.B.Say'ın 'mahreçler kanununa' dayalıdır. Say kanunu arz ve talep arasındaki dengesizliklerin geçici olduğunu savunmaktadır. Ona göre her arz kendi talebini oluşturmaktadır ve ekonomi her zaman tam istihdam seviyesinde çalışır⁹⁴.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, ekonomik istikrarsızlıklara karşı piyasa ekonomisinin doğal işleyişinin yetersiz olduğunu göstermiştir. 1929 bunalımının ekonomik etkilerini araştıran İngiliz iktisatçı Keynes 1936'da yayınladığı eserinde devletin ekonomik istikrarsızlıklara müdahale etmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur.

Keynes'in fikirleri 1940'lı yıllarda itibaren genel kabul görmüştür.

Günümüzde tam istihdam; kişilerin verimli alanlarda istihdam edilerek, milli gelir düzeyinin yükselmesi ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasıdır. Tam istihdam seviyesi yüzde yüzlük bir tam kaynak kullanımı anlamını taşımadığı kabul edilmektedir. Birçok ekonomist geçici veya yapısal unsurların da göz önünde tutularak makul bir istihdam düzeyini savunmaktadır.

⁹³ Coşkun Can AKTAN, **Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi**, İzmir 2000, s.34.

⁹⁴ http://www.ekodialog.com/acik_ogretim_iktisat/toplam_talep_arz_egrileri_keynes_klasik_ekonomi.html (Erişim: 18.12.2009)

❖ Ekonomik Büyüme ve Kalkınmayı Sağlamak

Maliye politikasının ekonomik büyüme ve kalkınma amacı ikinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyüme hızına ulaşılması ve korunması amaçlanırken, gelişmekte olan ülkelerde kalkınma çabalarının başlatılması ve devam ettirilmesi amaç olmaktadır⁹⁵. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde maliye politikası yapısal sorunların yol açtığı istikrarsızlığın giderilmesinin yanı sıra, büyüme ve kalkınma amaçlarına ulaşılmasına da yardımcı olmaktadır.

Bir ekonomide üretim, yatırım ve tasarruf hareketi olarak değerlendirilen kalkınma amacına ulaşmak için mevcut mali araçlardan yararlanmak gerekmektedir. Kalkınmayı sağlamak için üretim, yatırım ve tasarrufları teşvik edici maliye politikaları uygulanmalıdır. Maliye politikası; kamu yatırım harcamaları ve cari harcamaları ile kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcı olurken, uygulayacağı vergi politikası ile tasarruf hacmini etkileyebilmektedir. Teşvik edici vergi politikaları ile piyasadaki fonların özel yatırımlara yönlendirilmesi mümkün olmaktadır. Uygulanacak borç politikaları ile var olan atıl tasarruflardan kamuya gelir sağlanabilecektir. Bu şekilde milli gelir ve istihdam seviyesi yükselerek ekonomik büyüme ve kalkınma yolunda önemli adımlar atılmış olacaktır.

Sonuç olarak ekonomik istikrarın sağlanması amacının maliye politikası için kısa dönemli, ekonomik büyüme ve kalkınma amacının gerçekleştirilmesinin ise uzun dönemli bir amaç olduğu söylenebilir.

❖ Kaynak ve gelir dağılımını düzenleme

Maliye politikasının sosyal adaleti içeren, direkt kamu müdahalesini gerektiren bu amacı piyasa ekonomisine bırakılmayacak kadar önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde mevcut yapısal bozuklukların sonucunda kaynak ve gelirlerin dağılımında adaletsizlikler söz konusudur. Toplumu oluşturan kesimler arasında kaynak ve gelir dağılımını maliye politikası araçları ile direkt etkilenebilir.

⁹⁵ Aytaç EKER, **Kamu Maliyesi**, 3. Baskı, İzmir 1998,s.293.

Bir toplumda bireyler arasındaki gelir dağılımı dengesizliği toplumda huzursuzluğa neden olur. Gelişmekte olan ülkelerin hedefledikleri kalkınma seviyesinin sağlanması toplumsal refah, huzur ve uzlaşma koşullarının gerçekleşmesine bağlıdır. Maliye politikası kamu harcamaları ve kamu gelirleri ile kaynak kullanımı ve gelir dağılımı üzerinde önemli etkiler meydana getirir. Kamu gelirlerini oluşturan vergi gelirlerinde yer alan zorlayıcı unsur kaynak kullanımı ve gelir dağılımında önemli bir yeniden dağıtım sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kişiler arasındaki farklı gelir ve kaynak seviyeleri göz önünde bulundurularak ihtiyacı olan kesimlere yapılacak transfer harcamaları ile de düzenleme yapılmaya çalışılmaktadır. Transfer harcamaları ile kişilerin yanı sıra ekonomide değişik sektörler arasında adil bir kaynak kullanımının sağlanmasına yönelik transfer harcamaları de söz konusudur.

Gelir dağılımı sorununun piyasa ekonomisi içerisinde kendiliğinden çözüme kavuşturulamaması nedeniyle devlet ekonomiyeye müdahale ederek yeniden dağıtım politikası adı verilen bir mekanizma ile adil bir gelir dağılımı gerçekleştirmeye çalışır⁹⁶. Yeniden dağılımı, bir ülkede milli gelirin bir kısmının vergi ve diğer cebri tasarruf araçları ile topluma yeniden vermek şeklinde tanımlayabiliriz. Yeniden dağılıma ikincil dağılım da denilmektedir.

İktisadi kalkınma planları ile de maliye politikasının kişiler ve sektörler arası servet ve gelir dağılımını iyileştirmesi bir amaç olarak kabul edilmiştir⁹⁷.

❖ **Ödemeler Bilançosunda Denklik Sağlanması Amacı**

Ödemeler dengesi bir ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelere çeşitli nedenlerle yaptığı ödemelerle bir yıl içerisinde dış ülkelere sağladığı dövizleri gösteren bir tür bilançodur. Dar anlamda dış ticaret dengesi olarak bilinmektedir. Dış ticaret dengesi, ödemeler bilançosunun bir kalemini oluşturan Cari işlemler dengesinin mal hareketlerine ilişkin bölümünü ifade eder.

⁹⁶ Coşkun Can AKTAN, **Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi**, İzmir 2000, s.34.

⁹⁷ Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, S.483-484.

Dış ticaret dengesinin, iktisadi istikrarın sağlanması ve ekonomide büyüme ve kalkınmanın sağlanması açısından büyük önemi vardır. Ödemeler bilançosunda denklik sağlanması iktisadi düşünceler içerisinde büyük önem sağlamaktadır. Keynes öncesi iktisatçıların uluslar arası denge mekanizmasını açıklayan doktrinine ‘klasik dış ticaret denge teorisi’ denilmektedir. Ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin geçici olduğunu ve kendiliğinden dengeye ulaşabileceğini savunmaktadır⁹⁸.

2.2.2.Maliye Politikasının Araçları

2.2.2.1.Harcama Politikası

Bir ekonomide kamu sektörünün büyüklüğü kamu harcamalarının miktar ve bileşimine bakılarak değerlendirilebilir. Çünkü kamu harcamalarının artışı, kamu sektöründe piyasadan alınan mal ve hizmetlerin(reel harcamalar), kişilerin satın alma güçlerinin arttırılmasına yönelik yapılan harcamaların(transfer harcamaları), üretim ve yatırım artışına yönelik harcamaların artışı demektir. Kamu harcamaları kamu hizmetlerinin görülmesi için yapıldığından kamusal ihtiyaçların ve hizmetlerin artması harcamaları arttırmaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı kamunun ekonomide daha aktif roller üstlenmesi gereğini ortaya çıkarmış ve devletin alanını genişletmiştir.

Kamunun ekonomi içinde alanı arttıkça sunulan hizmetler dolayısıyla harcamalar da artmıştır. Günümüzde kamu harcamalarının büyüklüğü ve yapılan harcamaların alanları açısından düzenlemeler yapılarak ekonomide denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamaları azaltılarak tüketim talebini kısıcı etkiler oluşturulmaktadır. Yapılan harcamalar arz artırıcı harcamalara yönlendirilmektedir. Deflasyon dönemlerinde ise kamu harcamaları talebi ve istihdamı artırıcı yönde kullanılarak denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde kamu harcamaları ile ekonomide toplam arz ve talep dengesinin sağlanması ve devam ettirilmesine çalışılmaktadır.

⁹⁸ AKTAN, age, s.36.

2.2.2.2.Vergi Politikası

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, vergi politikası maliye politikasının oldukça etkin kullanılan araçlarından biridir. Vergi devletin kamusal mal ve hizmetleri sunabilmesi için, egemenlik gücüne dayanarak cebren aldığı bir iktisadi değerdir. Verginin zora dayanması ve vatandaşların vergi ödeme zorunluluğu vergiyi mali amaçlara ulaşmada en etkili araç haline getirmiştir.

Artan kamu harcamalarının finansmanını sağlayana en önemli kamu geliri vergilerdir. Devlet geliştirmek ve korumak istediği alanlar için vergi teşviki, aksi düşünülen alanlar için vergi artışına gidebilmektedir. Verginin ekonomik amaçları arasında, yatırımları teşvik etmek, üretimi-tüketimi teşvik etmek ya da kısıtlamak, ödemeler dengesini düzenlemek, tasarrufları teşvik etmek, ekonomide istikrar sağlamak ekonomik yapıyı değiştirmek sayılabilir. Sosyal amaçları arasında da; gelir ve servet dağılımını düzenlemek, sosyal güvenliği sağlamak ve nüfus politikasına ilişkin amaçlar sayılabilir⁹⁹.

Dolaylı ve dolaysız vergilerde yapılacak düzenlemelerle ekonominin yönlendirilmesi mümkün olacaktır. Örneğin dolaylı vergilerde yapılacak bir indirim, bu vergi malların fiyatlarına gizlenmiş olduğundan, hem malların fiyatlarını düşürme yönünde etki edecek hem de kişilerin kullanılabilir gelir seviyesinde artışlar meydana getirerek muamele hacmini de genişletebilir. Dolaylı vergilerin artırılması halinde malların fiyatları da yükseleceğinden toplam talep ve tüketim eğilimi düşecektir. Ayrıca alkol, sigara v.b maddelere uygulanan dolaylı vergilerin yükseltilmesiyle fiyatları da yükselen bu malların toplumca daha az tüketilmesi sağlanarak sosyal bir amaç da sağlanmış olur.

Dolaysız vergilerde yapılacak indirimler veya artışlar ile de önemli ekonomik sonuçlar yaratılabilir. Gelir vergisi, kurumlar vergisi v.b. dolaysız vergilerde yapılacak indirimler tasarruf ve yatırımları teşvik etme yönünde etki yaratabilir.

⁹⁹ Nihat EDİZDOĞAN, **Kamu maliyesi(Kamu Gelirleri ve Vergi Teorisi)**, Bursa 1991.s.62–67.

Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınma için önemli görülen sektörlerle sağlanacak indirim ve muafiyetler de önemli teşvik tedbiri olarak kabul edilmektedir.

Maliye politikasının aracı olan vergi politikası vergilerin miktarında ve bileşiminde yapılan ayarlamalar bütünüdür. Bu nedenle vergi politikası, mümkün olan en eşit ve verimli yolla yapılması gereken kamu harcamasının seviyesini belirleyen, finanse edilebilir bir vergi sisteminin tasarımı ile ilgilidir¹⁰⁰. Vergi politikası geliştirmekte olan ülkelerde ve özellikle uluslar arası ekonomiye entegre olmaya çalışan ülkelerde hassas bir rol oynar. Bu ülkelerde vergi sistemi, aşırı kamu borçlanması yapılmaksızın gerekli harcamaları finanse etmek için yeterli geliri yaratmalı, bu gelir eşit dağıtılmalı ve ekonomik aktiviteleri engelleyici etkileri de en düşük düzeyde bulunmalıdır. Ancak geliştirmekte olan ülkeler ekonomik gerçeklerle örtüşmeyen politikalar uygulama eğiliminde olmakta ve bunların bir sonucu olarak beklenmedik bir anda mali krizlere girebilmektedirler. Vergi politikaları ile krizler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Vergi politikası kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrasında dolaylı olarak kriz üzerinde etkide bulunurken, kendisi de krizden etkilenmektedir. Kriz sonrasında vergi yapısının değişerek dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının artması, vergi yükünün yükselmesi, hedeflenen ve gerçekleşen vergi tahsilat oranlarının düşmesi, gelir dağılımının bozulması ve vergi idaresinin yükünün artması gibi sorunlar yaşanmaktadır.

Ekonomik krizlerin vergi politikasına yansımaları vergi hasılatının düşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Çünkü krizler sonrası işlemler kapanmakta, işsizlik artmakta, uygulanan daraltıcı maliye politikaları neticesinde ekonomi durgunluğa girmekte ve vergi gelirleri daha da düşmektedir.

2.2.2.3. Borçlanma Politikası

Ülkelerin belirlediği sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi; uluslar arası ekonomik ve mali ilişkilerin gelişmesi ve buna bağlı olarak içte ve dışta fonksiyonlarının artması borçlanmayı her zaman tercih edilebilir bir kamu geliri

¹⁰⁰ Murat AYDIN, M. Mustafa ERDOĞDU, “ Mali Krizlerde Vergi Politikası: 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi”, **Kocaeli Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl; 3-4, Sayı;3-6, Haziran/ Aralık 2007-2008, s.85.

haline getirmiştir. Klasik görüşü savunan maliyeciler borçlanmayı olağanüstü bir kamu geliri olarak görmüş ve kullanılmasını tehlikeli bulmuştur. Ancak günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde borçlanma önemli bir maliye politikası aracıdır. Önemli olan sağlanan borçlanmanın hangi alanlarda kullanılacak olmasıdır. Uygulanacak borçlanma politikası ile yalnızca bir kamu geliri sağlamak değil aynı zamanda, ekonomik ve sosyal hayatı düzenleme amacı güdülmelidir¹⁰¹. Ekonominin enflasyonist dönemlerinde devlet borçlanma politikasını kullanarak, piyasadan likidite çekmeye çalışmaktadır. Ekonomideki para şişkinliği giderilerek, toplam talebi kısma yönünde bir etkisi olur. Amaç ekonomide yükselmiş olan likidite tercihinin düşürülmesi ile atıl duran fonların ekonomiye kazandırılmasıdır. Borçlanma politikasının bu şekilde uygulanması tüketim üzerinde daraltıcı bir etki yapar. Bunun yanında ekonomik konjonktürün gerileme döneminde borçlanma politikası, tüketimi genişletici yöne etkileyebilir. Vadesi gelen borçların geri ödenmesi mevcut harcama düzeyinin yükselmesine yol açarak tüketim eğilimini arttırabilir¹⁰². Devlet mali kurumlardan veya şahıslardan borç alır. Enflasyon dönemlerinde şahıslardan borçlanmak gerekmektedir¹⁰³.

Devlet borçları kısa, orta ve uzun vadede olabileceği gibi kaynak yönünden iç ve dış borçlanma şeklinde olabilir. Devletin borçlanmaya gitmesinin temel nedeni vergi gelirlerinin yetmemesidir. Kamu hizmetlerinin durdurulamaz olması devleti kaynak arayışına iter. Bu yönüyle devlet borçları, devletin asli ve devamlı gelirleri yanında geçici bir kaynak niteliğindedir.

2.2.3. Maliye Politikası Amaç ve Araçlarının Uyum Sorunu

Klasik iktisadi düşünceye göre bütçe denkliliği şarttır. Kamu gelir ve giderlerinin eşit olması gerektiğini savunmuşlar, borçlanmaya karşı çıkmışlardır. Ekonomik dengenin sağlanması ve devam ettirilmesinde temel şartın bütçe denkliliği olduğu kanısında idiler. Enflasyon ve deflasyon dönemlerinde bile bütçe denkliliğinin

¹⁰¹ Fevzi DEVRİM, **Maliye Politikası**, Mass Ofset, D.E.Ü. İ.İ.B.F Yayınları: 4, 1981, İzmir, s.34.

¹⁰² Aytaç EKER, Asuman ALTAY, Mustafa SAKAL, **Maliye Politikası**, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994, s.35.

¹⁰³ İsmail TÜRK, **Maliye Politikası Amaçlar Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, 13. Bası, Ankara 1999, s.46.

korunması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak günümüzde ekonomik denge bozukluklarının bütçelerde yatırım giderlerini arttırmak suretiyle deflasyonla mücadele etmek veya ekonomik kalkınmaya yardımcı olmak ve tersine enflasyon dönemlerinde gerek vergi gerek borçlanma politikaları uygulamak gibi tedbirlerin gerekliliği savunulmaktadır¹⁰⁴. Klasik teori kriz zamanlarında giderlerin azaltılması ve gelirlerin arttırılması yoluyla bütçe denkliğinin korunmasını savunur. Ancak kriz zamanlarında vergilerin arttırılması kolay değildir. Ekonomik daralma vergi matrahlarını da daraltmıştır. Ayrıca zaten krizde olan bir ekonomide vergi oranları da arttırılırsa ekonomi daha büyük bir krize sürüklenir. Bu dönemde harcamaların kısılması, kamu harcamalarının kısılması da pek kolay olmaz. Cari harcamaların, yatırım harcamalarının azaltılması esasen azalmış olan talebin daha da kısılmasına neden olur ve ekonomik durgunluğu körükler. Bu nedenlerle kriz dönemlerinde bütçe denkliği pahasına, ekonominin daha da daralmasına neden olmak yerinde bir politika sayılmaz.

Enflasyon dönemlerinde vergileri arttırmak, mükellefleri likiditelerinden mahrum bırakmak ve bütçe fazlası meydana getirmek, ekonomideki likidite fazlasını emmek bakımından gereklidir. Vergi politikasını bu şekilde iktisadi dengeyi sağlamak amacıyla kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Enflasyonla mücadelede ağırlığın dolaylı vergilere mi yoksa dolaysız vergilere mi verilmesi gerektiği önemlidir. Dolaylı vergiler gelirin kullanımı üzerinden alındıkları için ekonomideki likidite fazlasını gecikme olmaksızın emerler. Dolaysız vergiler doğrudan gelir ve servet üzerinden alındıklarından likiditeyi bir yıl gecikmeli olarak emerler. Eğer enflasyonun kaynağı yatırımların artmış olmasından kaynaklanıyorsa, o zaman yatırımlar üzerinde doğrudan etki yaratacak vergilere başvurmak gerekir.

Ekonomide zaman zaman meydana gelen ekonomik dalgalanmalara karşı bütçe gelir ve giderleri ile müdahalede bulunmak ve böylece ekonomik dengenin sağlanmasına çalışmak Keynesyen düşünürlerin ileri sürdükleri maliye politikasıdır. Amaç kamu maliyesini araç olarak kullanarak ekonomik krizlerin giderilmesinde

¹⁰⁴ ERGİNAY, age, s.239.

telafi edici önlemler almaktır. Buna ‘fonksiyonel maliye’ adı verilmektedir. Bu görüş ekonomiye müdahale etmeyen tarafsız maliye politikası görüşünü reddeder.

Harcama, vergi ve borçlanma politikalarını birbirinden tamamen ayrı olarak incelemek doğru değildir. Maliye politikası anlamında her üç politika, birbirini tamamlayacak şekilde izlenir. Ekonominin içinde bulunduğu duruma göre maliye politikası araçları farklı şekillerde kullanılır. Bir ekonomide; fiyatlar genel seviyesi hızla artmakta ise ve enflasyonist bir baskı varsa bunun önlenmesi için bir yandan para ve kredi politikası uygulanırken, bir yandan da kamu giderlerini azaltıcı, kamu gelirlerini arttırıcı maliye politikası birlikte izlenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE 1980 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

3.1. CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE GENEL OLARAK EKONOMİK KRİZLER

Türkiye'de 1980 sonrası ortaya çıkan ilk ciddi ekonomik kriz 1994 krizidir. 1970' yılların sonlarına doğru arka arkaya gelen ekonomik krizler yaşanmıştır. 1970, 1978 ve 1979 yıllarında istikrar programları ile krizlerin ciddi boyutlara gelmesi engellenmiştir. Ancak bu istikrar programları ile sadece çıkabilecek bir krizin ertelenmesinden öteye geçilememiştir.

Türkiye ekonomisi 1980 öncesi üç kriz yaşamıştır. 1958–1959, 1968, 1978–1982. Türkiye cumhuriyeti tarihinde 1980 yıllara kadar farklı ekonomi ve maliye politikaları uygulanmıştır. 1923- 1929 dönemi dışa açık ekonomi olarak adlandırılabilir. Bu yıllar devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milli sermaye sıkıntısı bulunmaktaydı. Bu nedenle sermaye sıkıntısını ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktaracak, kalkınma hamlesini devlet desteğiyle milli özel girişimci eliyle sağlayacak milli ekonomi anlayışı bulunmaktadır¹⁰⁵. Bu dönemde ekonomi politikalarını etkileyen iki önemli gelişme İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Anlaşmasıdır. Atatürk daha cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek ekonomi politikalarının ve ekonomik kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikalarına damgasını vuran ve ekonomi politikalarında dışa açık bir yapının izlenmesine neden olan diğer önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Antlaşmanın 28. maddesinde Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı hükme bağlanmakla birlikte diğer iki önemli gelişme lehimize sonuçlanmamıştır. Antlaşma hükmü gereği, gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulması, sınai üretimi bir süre daha gümrük

¹⁰⁵ Bilsay KURUÇ, **Mustafa Kemal Döneminde Milli Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.46.

korumasından mahrum bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı dış borçlarından bir bölümü genç Cumhuriyet tarafından devralınmış ve daha başlangıçta borç yükü altına girilmiştir.

Bu dönemde ekonomi politikaları ile ilgili kararları uygulamak için bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. Ancak ülke arzu edilen düzeyde bir sanayi atılımı gerçekleştirememiştir. Bu durumun başlıca nedenleri altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman yetersizliğidir. Bu dönemde belirsizlikler nedeniyle yabancı yatırımcılar yeni yatırımlara girmiyordu. Devletin sanayiye yatırım yapma planları vardı. Ancak zaten yetersiz olan kamu sermayesinin önemli bir bölümü demiryolu yapımı ve yabancıların elinde olan demiryollarının satın alınması için kullanılmıştır. Bu dönemde Milli İktisat anlayışının da etkisiyle para politikasında sağlam ve istikrarlı para anlayışı hakim olurken maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir¹⁰⁶. Genişlemeci maliye politikasından kaçınılırken, açık finansmana ve borçlanmaya sıcak bakılmamış, önce gelirin elde edilmesi sonra harcanması savunulmuştur. Para ve kredi faaliyetlerini düzenleyerek bir milli bankanın kurulmasına ilişkin İzmir İktisat Kongresinde başlatılan faaliyetler 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı yasayla T.C. Merkez Bankasının kurulmasıyla sonuçlanmıştır¹⁰⁷.

1930 -1939 dönemi devletçilik anlayışının yer aldığı bir dönemdir. 1930 ve 1931 yılları korumacı- devletçi ekonomi politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eder. Dünya ekonomisinin büyük bunalım yaşadığı dönemde Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle sanayileşme hamlesine girmiştir¹⁰⁸. 1923–1929 yılları arasında özel sektör girişimlerini teşvik eden politikaların ülke kalkınmasında yetersiz kaldığını düşünen iktidar partisi 1931 yılında programına devletçiliği almıştır. 1930 sonrasında devlet, kapalı bir ekonomik politika izlemeye başlamış ve devletçiliğe yönelmiştir. Devletçi ekonomi politikaları iki şekilde

¹⁰⁶ Nadir EROĞLU, Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi, 1923–2003
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html> (Erişim: 29.12.2009)

¹⁰⁷ Suat OKTAR, 'Cumhuriyetin Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması' **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 2, 1998, s.244–251.
http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=5014 (Erişim: 29.12.2009)

¹⁰⁸ Ali ÇOŞKUN, 'Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi', **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003, Sayı:4, sayfa 72–77 <http://www.alicoskun.net/Publications/ADD-2003-4-72.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

yürütüldü. İlki devlet işletmeciliği, ikincisi de fiyat mekanizması, dış ticaret gibi konularda ekonomik yaşamın kontrol yoluyla düzenlenmesidir. Bu kapsamda bir dizi kanun ve düzenleme çıkarılmıştır. Bu yıllarda Türkiye’de planlama deneyimi yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birinin Türkiye’ de yaşandığı söylenebilir. 17 Nisan 1937 de 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet iktisadi hayata doğrudan girerek işletmeciliğe başlamış ve ülke genelinde planlı sanayileşmeye geçilmiştir. Bu dönemde devlet, kalkınmada aktif rol oynamak için sanayide öncülük etmek üzere planlar hazırlamıştır¹⁰⁹.

1940- 1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması birlikte seferberlik havasına giren Türkiye’de, faal nüfusun önemli bir kısmının silah altına alınması ve devlet bütçesinin giderek artan oranının savunma giderlerine ayrılması, kısaca1940- 1945 arasında bir savaş ekonomisine girmesi söz konusudur. Dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı; resmen özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Koruma Kanunu’nun öngördüğü polisiye tedbirlerinin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Varlık vergisi de bu dönemde uygulanmaya başlamıştır.

1946- 1960 dönemi yenedünya düzeni olan serbest dış ticaret politikalarını kapsar. 1946 yılında tek partili rejimden parlamenter rejime geçiş yapılmış olup iktisadi yapıda da dönüşümler başlamıştır. Savaş sırasında İsmet İnönü’nün Türkiye’nin savaşa girmesini önlemesi ve Fransa ve İngiltere ile ilişkileri sürdürmesi bundan sonra da ilişkilerin batı ile devam ettirileceğini gösteriyordu. Bu oluşum çok partili hayata geçmeyi zorunlu hale getiriyordu¹¹⁰. İkinci dünya savaşı yıllarında özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal

¹⁰⁹ ÇOŞKUN, age, s.75.

¹¹⁰ Süleyman İNAN, ‘ Çok Partili Hayata Geçiş Süreci’, **SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**,2003, Sayı: 9, S. 167–188.

<http://sinan.pau.edu.tr/Se%C3%A7im%20yasalari.pdf.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır¹¹¹. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar gözlenmiş olan ekonomide serbest dışa açık politikaların 1946 yılından itibaren yeniden gündeme geldiği söylenebilir. Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme doktrininin etkisiyle dış yardım arama çabasına girişmiş ve Truman Doktrini daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır¹¹². 1950 yılından 1954 yılına kadar dışa kapalı e korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir. Ancak ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir¹¹³. İthal ikameci sanayileşmenin uygulandığı dönemde enflasyon oranı düşürülebilmiş ve dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programının uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür. 4 Ağustos 1958’de istikrar programı uygulanmaya konmuştur. Programla devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış ve KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine yol açmış, fiyat artışları 1959 yılında da devam etmiştir¹¹⁴. Sonuç olarak 1958 istikrar programı enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamıştır. 1959 yılında ekonomide durgunluk baş göstermeye başlamıştır.

Türkiye ekonomisi için 1960’lı yıllar göreceli olarak istikrarlı bir dönemi ifade etmektedir. Türkiye 1960’dan sonra ekonomik kalkınmasını, planlı kalkınmaya yöneltti. 1960 yılında kurulan DPT hazırladığı uzun dönemli hedeflere bağlı olarak beş yıllık kalkınma planları hazırlamıştır. Beş yıllık planlar ekonominin tümünü

¹¹¹ Yakup KEPENEK, Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 9. baskı, İstanbul, 1997, s.80.

¹¹² Barış ERTEM, ‘Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı’, **Balıkesir Üniversitesi, SBE Dergisi**, Cilt: 12, sayı: 21, Haziran 2009, s.377–397.
<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m24.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

¹¹³ EROĞLU, age,

¹¹⁴ Zübeyir TURAN, ‘Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri’, **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Ağustos 2005
<http://www.tuhis.org.tr/dergi/agustos2005/makalezuran.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

kapsadığından hem kamu kesimi hem de özel kesim plan içinde yer alır. Plan tespit edilen hedefler çerçevesinde kamu kesimi için emredici, özel kesim için de yol göstericidir. Para, maliye ve dış ticaret alanlarında uygulanan politikalar yol göstericilikten öte sınırlayıcı ve bağlayıcı nitelikte olabilmektedir¹¹⁵.

1963- 1970 döneminde büyüme hızı ortalama %6,5 civarında gerçekleşirken enflasyon ortalaması %5,5 seviyesinde kalmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında bu durum değişmiştir. Dönemin başında bozulan kamu maliyesini düzeltmek için 1970 yılında kamu gelirlerinin artırılması amacıyla Finansman Yasası çıkartılmıştır¹¹⁶. Ancak gelir vergisi yerine dolaylı vergileri artırma yoluna gidildiğinden uzun vadeli yapısal değişiklikler yapılamamıştır. 1970 yıllarda petrol üreticisi ülkeler tarafından petrol fiyatlarına yapılmaya başlanan ve büyük boyutlara ulaşan zamların da etkisiyle, Türkiye'nin geçmişten beri yarı felçli durumda olan dış ödemeler dengesi alt üst olmuştur¹¹⁷. Uygulanan yanlış iç ve dış ekonomi politikaları dış ticaret açığının büyümesine sebep olmuştur. O dönemin iktisat politikası ithal ikameci politikadır. Bu politika ile amaçlanan iç pazara yönelmek ithalatı mümkün olduğunca kısmaktı. Sadece yurt içince üretilmeyen mallar yurt dışından alınabiliyordu. Ancak bu politika sanayiye girdi bakımından dışa bağımlı hale getirmiş ve aşırı değerli kurun ihracat üzerindeki olumsuz etkileri giderek büyüyen dış ticaret açığı, ülkeyi ağır bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır¹¹⁸. Dış yardım, dış borç ve işçi dövizleri ile kapatılmaya çalışılan dış ticaret açığı, 1970'lerin başında petrol fiyatlarının beş kat artması gibi dış etkenlerle bir araya gelince, ülkeyi 1970'lerin sonuna doğru bunalıma sürüklemiştir. Uygulan yanlış KİT politikası sonucu oluşan KİT açıkları devlet tarafından finanse edilir hale gelmişti. Kamu kesimi kaynak sorunu ise vergi gibi kamu gelirleri yerine para basma yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. 1975 sonrası alınan dış borçlar dış ticaret açığını kapatmaya yönelik kısa vadeli borçlanma biçimini almıştır. 1977 den itibaren ise borç erteleme girişimleri başlanmıştır. Bu girişimlerin en önemli sonuçlarında biri 24 Ocak 1980

¹¹⁵ Erol MANİSALI, **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982 s.140.

¹¹⁶ 29.07.1970 tarihli Finansman Kanunu.

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.1318&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> (Erişim: 29.12.2009)

¹¹⁷ Emin ÇÖLAŞAN, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları**, İstanbul, 1985,s.7.

¹¹⁸ <http://mimoza.marmara.edu.tr/~mteke/eco272/24ocak.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

kararlarıdır. 1980 ekonomik krizi sonrasında uygulanan 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının etkisi 1990'lı yıllara kadar devam etmiş. Ancak 1994 yılında yeni bir ekonomik kriz çıkmıştır. Bu krizin etkilerini azaltmak içinde 5 Nisan 1994 tarihinde 5 Nisan kararları adı altında yeni istikrar kararları uygulamaya konmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar ağırlıklı olarak ithal ikameci sanayileşme politikalar izlenmiştir.

İlerleyen dönemde 9 Aralık 1999 istikrar tedbirleri ortaya konmuş ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri patlak vermiştir. Ve akabinde halen yürürlükte olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konmuştur.

3.1.1.1990 Yılı öncesi Yaşanan Ekonomik krizler

3.1.1.2.1980 Ekonomik Krizi ve 24 Ocak 1980 Kararları

3.1.1.2.1. 1980 Ekonomik Krizine Neden Olan Süreç

1963- 1970 döneminde Türkiye ekonomisi istikrar içinde büyümüştür. Bu dönemde büyüme hızı yaklaşık % 6,5 yıllık enflasyon oranı ortalama %5,5 dolaylarında gerçekleşmiştir. Halkın ortalama refah seviyesinde yılda yaklaşık % 3,8 oranında bir iyileşme olmuştur¹¹⁹. Aynı büyüme hızı Üçüncü Kalkınma Planı dönemi olan 1973- 1977 yıllarında da devam etmiştir. Ancak 1970'li yıllardan itibaren ekonomide fiyat istikrarı bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde ortalama enflasyon %18'i aşmıştır. 1974 yılından itibaren yükselen petrol fiyatları ödemeler bilançosu üzerinde baskı yapmaya başlamıştır. 1977'e tonu 99,9 dolar olan ham Petrolün fiyatı 1979'da 145,2 dolara ve 1980'de 243 dolara yükselmiştir. Petrol ithalatı için Türkiye'nin yaptığı ödeme 1974 yılında 752 milyon dolar iken 1980 yılında 2.990 milyon dolara ulaşmıştır¹²⁰.

¹¹⁹ Hüseyin ŞAHİN, **Türkiye Ekonomisi**, 6. baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, S.171.

¹²⁰ ŞAHİN. Age, s.173.

Dünyada petrol fiyatları yükselirken Türkiye bu fiyat yükselişlerini başlangıçta tüketici fiyatlarına yansıtmamış, fiyatlar düşük tutulmaya devam edilmiş ve maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark hazine tarafından karşılanmıştır. Başka bir deyişle Türkiye, petrol fiyatlarının hızla yükseldiği bir dönemde adeta sübvansiyonlarla petrol tüketimini teşvik etti. Bu yanlış politika kriz oluşumunu hızlandırmıştır. Petrol şokundan itibaren IMF, Türkiye’de bir istikrar paketinin uygulanması için ısrar etmeye başlamıştı. Başlangıçta, kriz kısa vadeli borçlanmalar yoluyla kısmen atlatıldı. Ancak 1978 yılı başında dış finansman kuruluşlarının Türkiye’ye borç vermesi son derece riskli duruma gelmişti. Taze para bulmak bir yana mevcut dış borçların ödemesi bile yapılamaz olmuştu¹²¹. Ciddi boyutlara gelen ekonomik bunalımdan çıkmak için bir dizi ekonomik önlem alınmaya başlanmıştır. 1978–1979 yıllarında uygulamaya konan istikrar önlemleri ödemeler dengesi üzerinde kısa dönemli bir iyileşme sağladıysa da enflasyonla mücadelede etkili olmamıştır. 1977 yılında %43,8 olan enflasyon oranı 1979 yılında %71,1’e yükselmiştir. İmalat sanayinde atıl kapasitenin artmasıyla da büyüme hızı negatif değerler almıştır.

1979 yılının sonlarında ekonomi darboğaza girmiş, Merkez Bankasındaki döviz rezervleri erimiştir. Yatırım ve üretim durmuş, ihracat gelirlerinin tamamı petrol ithalatını bile karşılayamaz olmuştur. İhracatta yaşanan gerileme cari işlemler açığını hızla arttırmıştır. Bunların sonucu olarak büyüme durmuş ve kriz patlak vermiştir. 1960 krizinde olduğu gibi 1980 krizini de askeri darbe izlemiştir.

Yaşanan ekonomik krizin alt yapısını oluşturan etmenleri sıralamak gerekirse;

- ❖ Yüksek enflasyon oranı
- ❖ Döviz dar boğazı
- ❖ Bazı temel maddelerin yokluğu, karaborsa ve kuyruklar
- ❖ Düşen üretim ve hızla artan işsizlik
- ❖ Enerji darlığı, ulaşım faaliyetlerinin aksaması
- ❖ İşçi işveren ilişkilerinde gerginlik, yoğunlaşan grevler
- ❖ Gelir dağılımının bozulması

¹²¹ İlker PARASIZ, **1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s.196.

- ❖ Anarşinin artması
- ❖ Vergi sisteminde bozukluk
- ❖ Kamu iktisadi teşebbüslerinin aşırı zararı
- ❖ Petrol sıkıntısı

Şeklinde sıralayabiliriz¹²².

Sıralanan bu nedenlerden dolayı ciddi bir ekonomik program hazırlamak kaçınılmaz hale geldi. 24 Ocak 1980 tarihinde IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin temsil ettiği yabancı sermaye gruplarının da desteği ile alınan, ekonomik tedbirleri içeren istikrar programı açıklanmış ve uygulamaya konmuştur. Bu kuruluşların yardım etmek için öne sürdükleri koşullar vardı. Bu koşullar şu şekilde sıralanabilir¹²³.

1. Enflasyonu yavaşlatmak için sıkı para politikası uygulayın ve KİT sorununa çözüm bulun. Kamu da ve özel sektörde ücret artışlarını denetim altına alın.
2. Devalüasyon yapın ve paranızın dış değerini gerçekçi bir düzeyde koruyun
3. Yatırımlara bu kadar fazla kaynak ayırmayın kalkınma hızınızı düşürün.

O dönem de Türkiye gerek ekonomik gerek siyasi açıdan karışık bir dönem yaşamaktaydı. 14 Ekim 1979 ara seçimlerinden sonra hükümet kurma görevi verilen Süleyman Demirel başbakanlık müsteşarlığı görevine Turgut Özal'ı atayarak daha sonra istikrar programı hazırlanmasını talep etmiştir. Aralık ayının son günlerinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda yaşanan anarşi ve terör olaylarının baş göstermiş olması nedeniyle genelkurmay başkanlığı tarafından cumhurbaşkanına siyasi partileri ve hükümeti uyarmaya yönelik bir mektup gönderilmiştir. Mevcut ortam nedeniyle hazırlanan yeni ekonomik programın açıklanması için dönemin genelkurmay başkanı orgeneral Kenan Evren'in de onayı alınmıştır¹²⁴. Bu gelişmenin akabinde 24 Ocak 1980 tarihinde istikrar kararları meclisten geçirilmiştir.

¹²² Koray BAŞOL, **Türkiye Ekonomisi**, 7.baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001, s.53.

¹²³ Emin ÇÖLAŞAN, 24Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, 1985, s.72.

¹²⁴ <http://mimoza.marmara.edu.tr/~mtekece/eco272/24ocak.pdf> (Erişim: 29.12.2009)

3.1.1.2. 24 Ocak 1980 Kararlarının İçeriği

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar programı uyarınca başlıca aşağıdaki tedbirler alınmıştır.

❖ **Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi:** Devalüasyonlar ve mali desteklerle

ihracatın özendirilmesi ve çeşitlendirilmesine ilişkin düzenlemelere gidildi, böylece ekonominin dışa açılması ve iç piyasada rekabetin genişlemesi mümkün olacaktı. Rekabetin maliyetleri düşürmesi ve mal kalitesini iyileştirmesi umuluyordu. İhracatta devlet denetimi kaldırılmış ve geniş teşvik sistemi getirilmiştir. İhracat ve ithalatın serbestleştirilmesine yönelik önlemler alındı. Kotaya tabi mal satışı azaltılmıştır. Gümrük ve damga resmi vergisinde indirimler yapılmıştır. İhracatta geniş teşvik politikaları uygulanmış ve devlet denetimi büyük ölçüde kalkmıştır. İthalat ve ihracatta liberasyona gidilerek uluslar arası sermayenin güvenini kazanıp tekrar dış piyasalardan borçlanabilmek amaçlanmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi için de bir takım önlemler alınmıştır. Yabancı yatırımcılar tarafından yapılacak dolaysız yatırımlara büyük ölçüde teşvikler getirilmiştir. Böylece ekonomide döviz arzının artacağı, ekonominin dışa açık hale geleceği bekleniyordu. Dış ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi konusunda alınan en çarpıcı tedbir döviz alım ve satımının serbestleştirilmesi ve döviz piyasası üzerindeki kontrollerin ve yasakların giderek kaldırılmasıdır. Bu bağlamda Türk Parasının Değerini Koruma Mevzuatı liberalleştirilmiştir¹²⁵.

Resmi döviz kurunun serbest piyasa döviz kuruna yaklaştırılması, eksik değerlenmiş kur olgusunun ortadan kalkması için 24 Ocak kararları ile birlikte TL'nin değeri dolar karşısında 47 TL'den 70TL'ye düşürülmüştür. Bu devalüasyonu kısa aralıklarla sürdürülen küçük oranlı devalüasyonlar izlemiştir. Daha sonra TL'nin konvertibilitesini sağlamak için 1981 yılında günlük kur uygulamalarına gidildi. Fakat TL'nin konvertibilitesine geçilemedi. Döviz fiyatı yine kısa aralıklarla TCMB tarafından belirlendi.

¹²⁵ ŞAHİN, age s.184.

❖ **Devletin ekonomideki yerini küçülten ve devlet müdahalesini azaltan önlemler:**

Sigara tekeli kaldırıldı. Madenlerin kamulaştırılması iptal edildi. Kit'leri özelleştirme çalışmaları başlatıldı. Fiyatların hükümetçe belirlenmesi uygulamasına son verildi. Devletin piyasalara müdahalesinin azaltılması konusunda önlemler alındı: KİT fiyatları serbest bırakıldı. KİT'lerin ürettikleri malların fiyatlarının kendilerince belirlenmesi sağlanmıştır. Fiyat tespit ve kontrol komitesi kaldırıldı. İç fiyatların bir kısmı üzerindeki denetim ve mali destekler giderek kaldırılmıştır. Tarım ürünlerini destekleme alımları sınırlandırılmış, taban fiyatları enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Ancak bu durum çiftçilerin milli gelirden aldığı payı düşürmüştür. Gübre, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

❖ **Sıkı para politikası vergi yasalarında değişiklikleri içeren önlemler:** Bir yandan

kamu harcamaları kısılrken diğer taraftan kapsamlı bir vergi reformu ile bütçe denkliğinin sağlanması amaçlanmaktaydı. Sıkı para ve kredi politikası iç talebi dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılacaktır. Vergi yasaları üzerinde yapılan değişiklik ile sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi amaçlanmaktaydı. Bu durumda üretim artacak böylece vergi gelirleri de artacaktır.

❖ **Reel ücretlerin düşürülmesi:** reel ücretlerin denetlenmesi ve ücretlerin geçmiş yıl

değil beklenen enflasyona göre ayarlanacağı karalaştırılmıştır. Bu politika reel ücretlerin dönem boyunca sürekli düşmesi ile sonuçlanmıştır.

❖ **Yeni kurumsal düzenlemeler:** alınan istikrar kararlarının hızla ve etkin olarak

uygulanabilmesi için yeni kurumsal düzenlemeler yapıldı. Bu amaçla Teşvik ve Uygulama Dairesi, Yabancı Sermaye Dairesi vb. kurumlar oluşturulmuştur.

❖ **Faiz hadlerinin serbestleştirilmesi:** Bu uygulamayla faizlerin yükseltilmesi ile

birlikte tasarruf artışı amaçlanmaktaydı. Böylece sermaye piyasası aracılığıyla bu fonlar yeni yatırımlara imkan sağlayacak ve ekonomi gelişecekti. Faiz hadleri serbestleştirilmiş ve reel faiz uygulaması başlamıştır. Daha önce faizler sabit tutulduğundan reel olarak negatif getiri sağlanmaktaydı. Türk parasının aşırı değerlenmesi ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemiş, düşen faizler tasarruf düzeyini azaltarak halkı tüketime teşvik etmiştir¹²⁶. Dolayısıyla faiz uygulaması enflasyonist bir baskıya dönüşmüştür. Bunu engellemek için 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren faiz hadleri serbest bırakılmıştır.

3.1.1.3. 24 Ocak Kararlarının Uygulama Aşamaları ve Sonuçları

24 Ocak 1980 kararları Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak kararları ile kısmi bir liberalleşme sürecine girilmiş. Bu süreçte Türkiye ekonomisi ithal ikameci sanayileşme politikası yerine serbest piyasa mekanizmasına dayalı ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmiştir. Bu kararlar ile Türkiye ekonomisinin uluslar arası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır.1983'ten itibaren serbest piyasa sisteminin temelleri atılmıştır. Ekonominin dünya pazarına açılması bu kararlar ile hızlanmıştır. Uluslar arası finans kuruluşlarının özellikle IMF'nin belirlediği koşullar çerçevesinde, 1980 sonrasında Türkiye' de uygulamaya konan 24 Ocak istikrar ve yapısal uyum politikaları, kısa dönemde dış ödemeler dengesi ve fiyat istikrarının sağlanmasını, uzun dönemde ise ekonomide yapısal dönüşümleri gerçekleştirerek serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesini ve dışa açılmanın sağlanmasını öngörmektedir.

3.1.1.3.1. 1980- 1983 Dönemi

Bu dönem 4. beş yıllık kalkınma dönemini kapsar(1979–1983). 24 Ocak kararlarının oluşturduğu istikrar programı, Eylül 1980'e kadar azınlık hükümeti tarafından, Eylül 1980- Aralık 1983 döneminde ise askeri rejim tarafından uygulanmıştır. İktidar değişikliği programın uygulanmasında herhangi bir kesintiye neden olmamıştır. Çünkü ekonomi bürokratları görevlerine devam etmiştir.

¹²⁶ Özer ERTUNA, “ Türkiye' de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolları”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 7,Sayı:41, Ankara, 2001, s.1242.

Faiz oranlarının piyasa koşullarına bırakılması ile faiz oranları hızla artmış, 1 Temmuz 1980 tarihinden sonra kredi faizleri ile vadeli tasarruf mevduatı faizleri tümüyle serbest bırakılmıştır. 24 Ocak İstikrar Programı'nda hedeflendiği gibi para arzı artış oranı ilk üç yılda giderek azaltılmıştır. Bunda Merkez Bankası kredilerinin önceki yıllara oranla daha az kullanılması etkili olmuştur.

Faiz oranlarındaki artış banka mevduat oranlarını yükselmiştir. Mevduatta pozitif faiz dönemine geçilmesiyle yabancı sermaye girişi artmıştır. Ancak faizlerdeki artış fonlama maliyetini arttırmış, fonlama maliyetindeki artış birçok firmayı batma noktasına getirmiştir. Hükümet işsizliği önlemek için zor durumdaki firmaları kamulaştırma yoluna gitmiş ve kamu bankalarından kredi olanakları sağlayarak bu firmaları kurtarmıştır.

Enflasyon oranı 1981 yılında %36 ya, 1982 yılında da % 25'e düşmüştür. GSYİH artış hızı 1980 yılında % 1 iken; 1981 yılında %5,1'e, 1982 yılında % 4,3'e ve 1983 yılında da %3,3 oranına yükselmiştir. İstikrar programı çerçevesinde uygulanan, yatırımları kısma ve sıkı para politikası uygulamaları büyüme hızının önceki yıllara kıyasla daha düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur. 1981 ve 1982 yıllarında dünya ekonomisindeki gerilemelere rağmen, piyasa ekonomisine dışa yönelik politikaların uygulanması, atıl kapasite kullanımının artması, dış krediler sayesinde girdi ithalatının kolaylaşması, Ortadoğu pazarındaki ticaret payının da artması gibi iç ve dış elverişli ortamlar sayesinde, milli gelir artışının çok üstünde bir ihracat artışı elde edilmiştir. 1972 yılında 2,3 milyar USD olan ihracat(GSMH'nin%4ü), 1983 yılına gelindiğinde 5,72 milyar USD (GSMH'nin %11,2 si) olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı %45 ten %60 seviyelerine çıkmıştır. Cari işlemler açığı 1980 yılında 3,4 milyar USD iken 1983 yılında 1,6 milyar USD' ye inmiştir.

24 Ocak 1980'de TL % 32,9 oranında devalüe edilmiştir. Ardından TL'nin aşırı değerlenmesini önlemek için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu uygulamalar sayesinde döviz piyasasında kara borsanın büyük ölçüde önüne geçilmiştir. Reel faiz

ve liberal dış ticaret politikaları sayesinde ihracat 1980 yılında 2,9 milyar USD seviyesinde iken 1983 yılında 5,9 milyar USD seviyesine yükselmiştir. İhracat rakamlarındaki bu olumlu gelişmeye paralel olarak yabancı sermaye ve işçi döviz girişi de artmıştır. Tüm bu olumlu gelişmeler Türkiye'nin döviz dar boğazını aşmasını sağlamıştır.

Bankalar sistemi aracılığı ile kaynak yaratılmaya başlanmasıyla kamu kesimi yerini özel sektöre bırakmaya başlamıştır. GSMH içerisinde kamu harcamalarının oranı %27–28'den, %20–21 dolayına inmiş, kamu gelirlerinin GSMH'ye oranı da vergi düzenlemeleri sonucu %18 dolayına yükselmiştir.

1 Ocak 1981'de yürürlüğe giren yeni vergi düzenlemeleriyle gelir dilimleri yeniden düzenlenerek ücretli kesim üzerindeki vergi yükü azaltılmıştır. Sermaye ortaklıkları, kooperatifler ve vakıf gibi kuruluşlardan alınan vergilerde de yeni düzenlemeler yapılarak ortaklıkların pay sahiplerine dağıttıkları karlar üzerinden alınan vergi oranları azaltılmıştır. İhracata yönelik mal ve hizmetleri üretenler ve ihracatçılar için özel istisna ve bağışıklıklar getirilmiştir. Ek olarak, taşınmaz mal alım-satımıyla, dayanıklı tüketim mallarının alım-satım vergisi ve yıllık vergiler artırılmıştır.

Gübre, kömür, elektrik, demir ve denizyolu "yük" taşımacılığı dışında kalan tüm mal ve hizmetlerin fiyatının ilgili kamu kuruluşu tarafından serbestçe saptanabilmesine imkan tanınmıştır. İstikrar programında iç pazarın rekabete açılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Programın belirleyici özelliklerinden biri de işgücü ve sermaye gibi temel üretim faktörlerinin fiyatının piyasa koşullarına göre belirlenmesidir. Ücretler, istikrar programının uygulandığı ilk iki yılda gerilemiştir.

1980–1983 döneminde uygulanan daraltıcı maliye politikaları sonucu, kamu harcamalarında düşüş gözlenmiştir. Toplam kamu harcamalarının GSMH' ya oranı 1980 yılında %33,1 iken 1982 yılında %24,4 e düşmüş 1983 yılında ise %29,1 oranında gerçekleşmiştir.

Maliye politikası çerçevesinde 1980 -1983 döneminde KİT'lerin finansmanı da söz konusu olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile KİT'leri zarar eden kuruluş

olmaktan kurtarmak için KİT fiyatları serbest bırakılmıştır. 1984 yılından itibaren KİT'lerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.

Bu dönemde toplam 7,2 milyar USD tutarında yeni dış borç sağlanmıştır. Uluslararası piyasalardan sağlanan krediler sayesinde dış finansman sorunları aşılmıştır. Dış borçların vade yapısı önemli ölçüde iyileşmiştir. Kısa vadeli borçların toplam borçlardaki payı %13'e inmiş ve bu oran 1983 yılında da bu seviyede kalmıştır. Yıllık dış borçlanma rakamlarına baktığımızda 1980 yılında 2,517 milyar USD, 1981 yılında 1,2 milyar USD, 1982 yılında 1,599 USD ve 1983 yılında 1,862 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarda dış borçlanma eğilimi hızla devam etmiştir.

Bu dönemde kısa vadeli amaçlara öncelik verilmiştir. Alınan önlemlerin kısa dönemde kıtlıkların, kuyrukların ve kara borsanın ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Enflasyon baskısının kırılması ve piyasaların bir düzene sokulması için çaba harcanmıştır. Bu çabalar başarılı olmuş ve kısa vadeli amaçlar gerçekleştirilmiştir¹²⁷.

1980–1983 dönemini özetlersek: piyasalarda arz talep dengesi sağlanmıştır. Enflasyon düşme eğilimine girmiştir. Ödemeler bilançosu açıkları küçülmüş, dış ödemeler rahatlamış ve döviz dar boğazından çıkmıştır. Bu olumlu gelişmelere karşılık GSMH büyüme oranları düşük düzeyde kalmıştır işsizlik artmış ve para piyasası dengesizlikleri devam etmiştir. Devletin ekonomideki yeri daralmamıştır.

3.1.1.3.2 1984–1989 Dönemi

IMF 1980 yılı temmuz ayından 1984 yılına kadar Türkiye'de para miktarını denetim altında tutmuştur. 1983 yılında yapılan seçim ile askeri rejim yerini demokrasiye bırakmış, 1984 yılında IMF denetimi ve verilen krediler sona ermiştir. IMF denetiminin sona ermesi ekonomide üç değişikliğe neden olmuştur¹²⁸. Birincisi kredi güvenilirliği artan Türkiye dış finansman piyasalarından borçlanabilme olanağını elde etmiş; ikincisi, para arzı üzerindeki IMF denetimi gevşediği için,

¹²⁷ ŞAHİN, Age, s. 196.

¹²⁸ KAZGAN, Age, s.192.

bunun görelî genişletilmesi mümkün hale gelmiş; üçüncüsü, dış kredi güvenilirliğini sürdürebilmek için Türkiye, dış borç faizlerinin büyük bölümünü endi kaynaklarından ödemek, cari işlem açıklarını küçültmek zorunda kalmıştır.

1984 yılında, kur politikalarında esneklik sağlanmıştır. Bankaların, alış ve satış kurlarının, T.C. Merkez Bankası'nca günlük olarak belirlenen esas kurun dövizlerde %6, efektiflerde ise %8 altında veya üstünde belirlenmesine izin verilmiş, ancak döviz alış ve satış kurları arasındaki farkın %2'yi aşmaması şart koşulmuştur. Para politikası araçlarının geliştirilmesi ve para piyasasının etkinliğinin artırılması yönündeki reformlar 1984 yılından sonra hızlı bir ivme kazanmıştır. Devlet bütçe açıklarını Merkez Bankası kaynakları yerine iç borçlanma ile kapatma yoluna gitmiştir.

Türkiye 1984 yılına kadar uyguladığı daraltıcı politikalarla dış ödemelerde olumlu gelişmeler göstermiştir. Böylece Türkiye'nin uluslar arası finans piyasalarında kredibilitesi yeniden yükselmiştir. Dış ödemeler sorununda yaşanan geçici iyileşme, IMF' ye duyulan gereksinimi azaltmıştır. Hükümet seçim programında uygulayacağını vaad ettiği kapsamlı bir özelleştirme ve liberalleşme politikalarını sürekli ön planda tuttuğu için serbestleşme çerçevesindeki başarı göstergeleri IMF ile iyi ilişkiler için olumlu noktalar olmuştur. 1984 sonrası dönemde ekonomik durgunluğu aşmak ve büyüme hızını yükseltmek amacıyla gevşek para ve maliye politikaları izlenmiştir. 1984- 1987 döneminde GSMH büyüme hızı artmış yılda ortalama % 6,7 büyüme sağlanmıştır.

1985 yılı Haziran ayında ise, bankalar kur tespiti konusunda tamamen serbest bırakılmıştır. Ancak, 1986 yılı başlarında bu serbesti daraltılmış ve bankalar tarafından belirlenecek kurların T.C Merkez Bankası kurlarının %1 altında ya da üstünde olması öngörülmüştür.

1986 yılının sonlarına doğru kur belirleme sistemi yeniden gözden geçirilmiş ve bankaların, döviz satış kurunda T.C. Merkez Bankası kurunu aşmamak koşuluyla, döviz alış kurlarını sebestçe belirleyebilecekleri açıklanmıştır.

Türkiye, 1985 yılında GATT'ın Sübvansiyon Kodu Anlaşması'nı imzalamış ve bu anlaşma gereğince de ihracatta doğrudan teşviklerin azaltılmasına başlanmıştır. İhracatta vergi iadesi oranları kademeli olarak indirilmeye başlanmış ve 1989 yılında vergi iadesi sistemine son verilmiştir. 1984 yılında "Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu" kurulmuş, 1986 yılı sonunda ise bu uygulamaya son verilmiştir.

1980 yılında T.C Merkez Bankası nezdinde kurulan "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" ihracatın doğrudan teşvikinde en önemli araç olmuştur. 1992 yılı başlarında bu uygulama da son bulmuştur.

1986 yılında yürürlüğe giren "İhracat Reeskont Kredisi"nden dış pazar bilgi ve deneyimine sahip ihracatçı veya imalatçı-ihracatçılar yararlandırılmıştır. Söz konusu kredi. 1989 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. "İhracatta Vergi, Resim ve Harç İstisnası" ile "İhracat Karşılığı Dövizlerden Mahsup" şeklindeki teşvik tedbirlerinin uygulaması bu dönemde de devam etmiştir.

1987 yılında tüzel kişiliği aynen devam etmek üzere, Devlet Yatırım Bankası'nın, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket haline dönüştürülerek "Türkiye İhracat Kredi Bankası" ünvanını taşıması hükme bağlanmıştır. Bu dönemde ithalat rejiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1984 yılında I ve II sayılı Liberasyon Listeleri yürürlükten kaldırılmış ve tamamen yeni bir sisteme geçilmiştir. Yeni sistemde ithali yasak olan mallara "İthaline Müsaade Edilmeyen Mallar Listesi"nde yer verilirken, ithali izne tabi mallar "Müsaadeye Tabi Mallar Listesi"nde gösterilmiştir. Söz konusu listelerin dışında kalan malların ithali ise serbest bırakılmıştır.

Ayrıca "Fona Tabi Mallar Listesi" açıklanmış ve bu listede yer alan malların ithali sırasında alınan fon tutarlarının Toplu Konut Fonu'na yatırılması öngörülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ithali yasak mallar, uyuşturucu maddeler başta olmak üzere bir kaç kalemlle sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde Müsaadeye Tabi Mallar Listesi'nin kapsamı daraltılmış, 1990 yılında ise uygulamadan kaldırılmıştır.

1983 yılından sonra kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi konusunda önemli gelişmeler sağlanmış, kısıtlama ve yasakların büyük bir bölümü kaldırılmıştır. Bu

konuda ilk adımı 7.7.1984 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (TPKK) hakkında 30 sayılı Karar oluşturmuş; ikinci ve en önemli adım ise 11.8.1989 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 32 sayılı Karar olmuştur. 30 sayılı Kararı yürürlükten kaldıran 32 sayılı Kararın bazı maddelerinde de daha sonra bazı değişiklikler yapılmıştır.

Bu dönemde kambiyo rejiminde yapılan başlıca değişiklikler şunlardır: Türkiye’ye döviz ithali tümüyle serbest bırakılmıştır. Türkiye’de yerleşik kişilerin döviz bulundurmaları, hesap açmaları, döviz satın almaları serbest bırakılmıştır. Kıymetli maden, taş ve eşyaların, dış ticaret rejimi esasları dahilinde, Türkiye’ye ithali ve ihracatı serbest bırakılmıştır.

Ekonominin tümünü kapsayan bu İstikrar Programı başarıyla uygulanmış ve 1980–1987 döneminde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler şu şekilde özetlenebilir; 1980 yılında reel GSMH büyüme oranı negatif %2,3 (yeni seri) iken, 1982 yılında %3,1, 1984 yılında %7,1, 1985 yılında %4,3 olarak gerçekleşmiştir. 1986 yılında iç talepteki artış ve petrol fiyatlarındaki düşmenin yarattığı uygun koşulların da katkısıyla büyüme hızı hedefin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu süreç, 1987 yılında da devam etmiş, 1986 yılında %6,8’i bulan büyüme hızı izleyen yıl %9,8 olmuştur. Ekonomik büyüme oranlarında görülen bu artış, kamu kesimi yatırım-tasarruf farkının artmasına neden olmuştur.

Kamu kesiminin borçlanma gereği ise 1980 yılında GSMH’nin %8,8’i (yeni seri) iken 1983 yılında GSMH’nin %6’sı, 1986 yılında GSMH’nin %3,7’si 1987 yılında ise GSMH’nin %6,1’i olarak gerçekleşmiştir. Bu dalgalanma, piyasalarda arz-talep dengesizlikleri yaratarak enflasyon hadlerinin yükselmesine neden olmuş ve 1981–1987 yılları arasında deflatör ortalama olarak %38 artarken, 1988 yılında %69,7 seviyesine çıkmıştır.

Kişi başına milli gelir ise 1980 yılında 1.539 dolar iken 1987 yılında 1.636 dolara yükselmiştir. 1980 yılında %17,2 (yeni seri) olan kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı 1983 yılında %16,5, 1985 yılında %13,0 ve 1987 yılında %13,9 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında %20,3 (yeni seri) olan kamu harcamalarının GSMH

içindeki payı 1983 yılında %18,8, 1985 yılında %15,3 ve 1987 yılında %17,4 olarak gerçekleşmiştir¹²⁹.

1980'li yıllarda uygulanan liberal politikalar sonucunda dış ticaret hacmimiz hızla genişlemiştir. 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracatımız 1987 yılında 10,2 milyar dolara ulaşarak yaklaşık 4 kat artmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1980 yılında %30 seviyesinden 1987 yılında %72'ler seviyesine yükselmiştir. İhracatımızdaki kompozisyonda da hızlı bir değişim meydana gelmiş ve sanayi ürünleri ihracatı hızla artarak toplam ihracatımız içerisindeki payı %70' ler seviyesine yükselmiştir.

İhracatın pazar açısından analizi yapıldığında ise en büyük pazarın Avrupa Birliği ülkeleri olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ithalatı ise 1980–1987 döneminde, 1982 ve 1986 yılları dışında devamlı artmıştır. 1986 yılında ise petrol fiyatlarında meydana gelen düşüştüden dolayı azalmıştır. 1980 yılında 7,9 milyar dolar olan ithalat 1987 yılında 14,2 milyar dolara yükselmiştir. İthalatın içerisinde en büyük paya hammadde ithalatı sahip olup, AB ülkelerinden yapılan ithalat toplam ithalat içerisinde ilk sırayı almaktadır.

1978, 1979 ve 1980 yıllarında Paris'te OECD üyesi ülkeler ve Japonya ile imzalanan ertelemeler dış borç stokumuza ek yük getirmiş, bunun sonucunda 1982 yılında dış borç stoku 17,6 milyar dolara yükselmiştir. 1982 yılından itibaren dış borçlar devamlı artmış ve 1987 yılında 40,3 milyar dolara yükselmiştir.

1980 sonrası dönemde, kamu açıklarının Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesinin enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, genelde iç borçlanma yolu tercih edilmiştir. Özellikle 1984 yılından sonra iç borçlar giderek artış göstermiştir. 1980 yılında 721 milyar TL olan iç borç stoku 1987 yılında 17,2 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir.

1971–1980 döneminde Türkiye'ye gelen toplam yabancı sermaye tutarı 100 milyon dolar civarında iken, 1980 yılından itibaren hızla artmıştır. 1981 yılında izin

¹²⁹ <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ozbilen.pdf> (Erişim: 09.01..2010)

verilen yabancı sermaye tutarı 337 milyon dolar iken bu tutar 1987 yılında 655,2 milyon dolara yükselmiştir.

1980 yılında %8,5 olan hizmetler sektörünün toplam yabancı sermaye izinleri içerisindeki payı, 1987 yılında %52,9'a yükselmiştir. Fiili yabancı sermaye girişi ise 1980 yılında 35 milyon dolar iken 1987 yılında 239 milyon dolara yükselmiştir. Yabancı sermayeli kuruluşların sayısı ise 1980 yılında 78 iken 1987 yılında 836'ya yükselmiştir.

1980 sonrasında sermaye piyasasında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 1982 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş, 1986 yılı başlarında ise İstanbul Menkul Kıymetler Borsası faaliyete geçmiştir.

Serbestleşme sürecinde sürekli göz ardı edilen politikalar devlet gelirlerini arttırıcı nitelikte vergi politikaları olmuştur. Bu dönemde hem iç hem dış borç faiz gelirleri devlet bütçesinde giderek artan bir yer kaplamaya başlamıştı. İç ve dış borç faiz ve anaparalarının vergi gelirlerine oranı 1980 yılında %12 iken, 1988 yılında %94 e ulaşmıştı. Vergi alanındaki çabalar sönük kalmıştır. Katma değer vergisi sistemi getirilmiştir. 1987 yılında getirilen vergi düzenlemeleri, ücretlilerin vergi yükünü arttırmıştır.

Kamu kesimi harcamaları sürekli artarken, bunların bileşimi de büyük bir değişim göstermiştir. İç ve dış borç faizlerin sürekli artması sonucu transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki oransal değişimi sürekli yükselerek, 1981 yılında %19,3 düzeyinde iken, 1989 yılında % 37,7 ye ulaşmıştır. Ayrıca kamu kesimi yatırımları içinde alt yapı yatırımlarının oranı yükselmiş doğrudan üretken yatırımların payı ise düşmüştür. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sürdürülen “devlet eliyle sanayileşme” politikası bu yıllarda terk edilmiştir. Devlet sanayileşmede ve ekonomik büyümede üstlendiği lokomotif olma rolünü 1980'li yıllarda özel sektöre devretmiştir¹³⁰.

¹³⁰ ŞAHİN , age, s.200.

Hükümetler 1985 yılına kadar enflasyonu önleme çabaları içinde göründüyseler de, 1986'dan sonra büyüme hızını yükseltmeyi fiyat istikrarına tercih etmişlerdir. 1988'de enflasyon oranı %68,3 e ulaşmıştır. Bir yandan hızlı devalüasyonlar maliyetleri ve fiyatları yükselttiği için tekrar devalüasyon yapıyordu. Bu da ekonomiyi enflasyon devalüasyon sarmalına sokmuştur. Ekonomide serbestleşme süreci hızlandırılırken ve buna ilişkin olumlu gelişmeler ve sonuçlar görülürken, hem yapısal nitelikli hem finansal nitelikli dengesizlikler giderek büyümüştür¹³¹.

İstikrar politikaları uygulanırken ortalama 17,4 milyar USD civarında tutulan dış borç stoku 1987 yılı sonunda 38,3 milyar USD' ye varmıştır. Kısa vadeli borçlar toplam borçların %49'una yükselmiştir. Tüm bu yapısal ve finansal dengesizlikler ekonomide 1988- 1989 yıllarındaki stagflasyonist durgunluğu hazırladı. Hükümet büyümeye ivme verirken enflasyonun hızlanması, gelir bölüşümünün giderek kötüleşme, TL'nin dış reel efektif değerinin dibe gelmesi kısa vadeli borçlarda olağanüstü birikim, para ikamesinin ivme kazanması, dövizin TCMB ile serbest piyasa fiyatı farkının büyümesi gibi bir bedel ödendi. 4 Şubat 1988 kararları bu bedelin açığa çıkması oldu¹³². 4 Şubat kararları ile gevşek para politikasından sıkı para politikasına geçiş tasarlanmış ve buna ilişkin kararlar alınmıştır. 1989 yılı, 1983 yılı sonuna kadar süren ve 1994'te tekrar bir krizle noktalanın dört yıllık bir sürecin hazırlandığı yıl oldu. 1989 ikinci stagflasyon yılı oldu. GSMH'nin büyüme hızı % 1'in altına inerken enflasyon %70' e yaklaştı. Körfez krizi ve Irak ambargosu da bu süreci hızlandırmıştır. Hükümet, bu olumsuz koşulları aşabilmek için kısa vadeli dış kaynak kullanımına başvurdu. Bu yeni dönemde ihracata dönük büyüme yerini, sermaye ithali yoluyla ithalata dönük büyümeye bıraktı.

1980'li yılların sonuna doğru, döviz- faiz- enflasyon sarmalında ekonomi dönüp dururken, ekonominin temeli olan büyüme, yapısal dönüşüm ve üçüncü sanayi devrimini yakalama, gelir bölüşümü, ihracatı geliştirecek tabanı büyütme arka plana itilmişti¹³³.

¹³¹ KAZGAN, age, s. 198.

¹³² KAZGAN, age, s.199.

¹³³ KAZGAN, age, s.201.

3.2.1994 EKONOMİK KRİZİ ÖNCESİ GELİŞMELER VE 1994 EKONOMİK KRİZİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Türkiye ekonomisi 1980 yılında başlayan serbestleşme süreci ile birlikte uluslar arası gelişmelerden etkilenen bir ülke olmuştur. Serbestleşmeye geçiş 24 Ocak 1980 kararları ile başlamış ve 1989 yılında kabul edilen 32 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun ile de finansal anlamda tam serbestleşmeye geçilmiştir.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararları ile mal piyasalarında liberalizasyon ve ihracata yönelik politika uygulamalarına geçişten ve Ağustos 1989'da finansal piyasalarını da liberalize ettikten sonra sıklıkla daralma ve kriz olgularını birlikte yaşamaya başlamıştır¹³⁴.

IMF 1980 yılı Temmuz ayından 1984 yılına kadar Türkiye'deki para miktarını denetim altında tutmuştur. 1983 yılı sonunda yapılan seçimle askeri yönetim yerini demokrasiye bırakmış, 1984 yılında IMF denetimi ve verilen krediler sona ermiştir. IMF denetiminin sona ermesi ekonomide üç değişikliğe neden olmuştur¹³⁵. Birincisi kredi güvenirliliği artan Türkiye dış finans piyasalarından borçlanabilme olanağı elde etmiş; ikincisi, para arzı üzerindeki IMF denetimi gevşediği için, bunun görelî genişletilmesi mümkün hale gelmiş; üçüncüsü, dış kredi güvenirliliğini sürdürebilmek için Türkiye, dış borç faizlerinin giderek artan bir bölümünü kendi kaynaklarından ödemek, cari işlem açıklarını küçültmek zorunda kalmıştır.

1987 yılından itibaren gerek, gerek enflasyondaki artış, gerekse sıkı para politikasının yarattığı baskı, 1988 ile 1994 arasında talebi canlandırmaya dönük keynesyen ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Ancak 1994 yılına gelmeden önce, ortaya çıkabilecek bir ekonomik krizi geçiştirmek

¹³⁴ Cevat GERNİ, Selçuk EMSEN, M. Kemal DEĞER, 'Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye'deki Ekonomik Krizlerin Analizi', **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, 29.11.2005 s.29.

¹³⁵ Gülten KAZGAN, **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.192.

amacıyla geçici istikrar paketleri ve ekonomik kararlar alınmıştır. Bu kararlar sırasıyla;

- ❖ 4 Şubat 1988 Kararları
- ❖ 12 Ekim 1988 Kararları
- ❖ 1991 genel seçimine kadar alınan geçici önlemler
- ❖ 1991 seçimlerinden sonra alınan kararlar

Bu kararların ardı ardına alınmalarının sebebi, borçlanmanın yarattığı etkilerden geçici de olsa kurtulmaya çalışmaktır. Alınan bu önlemler, borçların geçici olarak ertelenmesini sağlamıştır.

3.2.1. 4 Şubat 1988 Kararları

1987 yılında enflasyonun % 50'yi geçmesi ve ücretlerin bu enflasyonist ortamdan aşırı zarar görmesine neden olmuştur. Hızlı kalkınma amaçlı alınan borçların geri ödenememesi fiyatların arttırılmasına, böylece tekrar borçlanma aşamasına gelinmesine neden olmuştur. Bu arada talebi kısarak arz ve talep dengesini oluşturma çabaları, fiyat artışları ile birleşince gelir dağılımındaki bozulma daha da artmıştır¹³⁶. Bu artan sorunlara çözüm olması için 4 Şubat 1988'de yeni kararların alınma gerekliliği doğmuştur. Bu kararlara göre;

- ❖ İhracattan elde edilen dövizlerin bir an önce Türkiye'ye gelebilmesi için, ihracata

uygulanan vergi iadesine yeni düzenlemeler getirildi.

- ❖ Mevduat faiz oranları yükseltildi.
- ❖ Para basımının sınırlandırılmasına karar verildi
- ❖ İthalat teminat oranı %15'e yükseltilerek ithalat pahalılaştırıldı¹³⁷.

¹³⁶ Yıldırım KILKIŞ, "Genel Manzara", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı:4, Nisan 1998,s.59.

¹³⁷ Yıldırım KILKIŞ, "4 Şubat Kararları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı:3, Mart 1998, s.55–57.

Bu kararlar, beklendiği gibi, enflasyonun düşmesini sağlamamış hatta fiyatlar genel düzeyindeki artış devam etmiştir. Kararların beklenen sonucu verememesi üzerine altı ay sonra yeni önlemlerin alınması gerekliliği doğmuştur.

3.2.2. 12 Ekim 1988 Kararları

Bütçe açıklarının kontrolden çıkması, enflasyon oranının %65' e ulaşması, mevduat faiz oranının Şubat ayında alınan kararlarla %60'a tırmanması, 12 Ekim 1988 tarihinde yeni önlemlerin alınması gerekliliği getirmiştir. Bu önlemler;

❖ Döviz fiyatlarındaki tırmanışı önlemek için MB tarafından piyasaya 160 milyon USD sürülmesi,

❖ Faiz oranlarının belirlenmesi serbest bırakılarak, oranın % 85'e çıkması (ancak mevduat faizleri %90' a ulaşınca bu uygulamadan vazgeçildi.)

❖ Döviz mevduatına uygulanan zorunlu karşılık oranı vadesizler için %20'den %25' e çıkarılarak, bankalara ayrıca TL cinsinden karşılık tutma imkanının verilmesi.

Şeklinde sıralanabilir¹³⁸. Bu önlemler sonucu mevduat artışı olmuş, ancak bankalardaki kredi ve faiz oranlarının serbest bırakılması, mevduat artış oranlarındaki yükselişi yavaşlatmıştır.

3.2.3.1991 Genel Seçimlerine Kadar Alınan Geçici Önlemler

1990 yılına kadar uygulanan para politikasını daraltıcı önlemler ve özellikle TCMB'nın bu yöndeki eğilimi dikkat çekmektedir. 1990 yılı Ocak ayında TCMB'nın ilan ettiği para programı ile kendi bilanço büyüklüğünü kontrol altında tutarak ekonominin likiditesini kontrol etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Merkez Bankası, Hazine ile de bir protokol hazırlamıştır. Bu protokolün amacı Hazinesinin kısa vadeli

¹³⁸ Güngör URAS, **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980–1980**, Afa Yayınevi, İstanbul, 1993, s.169.

avanslarına bir tavan getirerek, tavanı aşan kredilerin piyasa değerinde faiz oranına tabi tutulmasını sağlamaktır. Bu protokol 1990 yılında olumlu sonuçlar vermiştir¹³⁹.

1988–1989’ da TL’nin aşırı değerlendirildiği bir kur politikasının izlenmesi ve Hazine ile yapılan protokol sayesinde para arzı artış hızı dizginlenebilmiştir. Ancak bunun ihracat ve döviz kazandırıcı işlemlere olan olumsuz etkisi piyasada hissedilmeye başlaması ve döviz ihtiyacının büyümesi 1991 yılından itibaren sıcak para akışına bağlı kırılğan sistemin hissedilmesini sağlamıştır. Bu önlemlerin dışında, Türk ekonomisini dünya ticaretine hazırlayan bir dizi ek karar da alınmıştır. Bunlar sırasıyla;

- ❖ 24 Mayıs 1989 tarihinde, altın ve diğer kıymetli madenlerin ithali ve ihracının serbest bırakılması,
- ❖ Yine 24 Mayıs 1989 tarihinde, birçok ithal malında gümrük vergisi ve fon oranları düşürülerek, kapsamlı bir liberalizasyona başlanması,
- ❖ 1 Ekim 1989 tarihinde anti- dumping mevzuatına işlerliğin kazandırılması
- ❖ 11–13 Kasım 1990 tarihinde teşvik kararı ve tebliği ile teşvik belgesine bağlanabilecek toplam sabit yatırım tutarının indirilmesi ve belge alma hakkının sermaye şirketleri, kooperatifler ve iş ortaklıklarına tanınmasıdır.

Bu kararlar, bir yandan dışa açıklık derecesini arttırırken diğer yandan kısa vadeli sermaye girişine olanak sağlamıştır.

3.2.4. 1991 Genel Seçimlerinden Sonra Alınan Önlemler

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında 20 Kasım tarihinde göreve başlayan SHP- DYP koalisyon hükümetinin TBMM’ye sunduğu Hükümet

¹³⁹ Taner BERKSOY, **Makro Ekonomik Politikalar, Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler**, Cilt:1, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991,s.25.

Programı, yeni bir istikrar programı niteliği taşımaktadır. Programdaki bazı başlıklar aşağıdaki gibidir¹⁴⁰.

- ❖ Dengeleme, Onarım ve Canlandırma Programı: yüksek oranlı kronik enflasyonu

düşürmek ve yeni bir sanayileşme sürecinin başlatılması amacıyla iki aşamalı bir programın uygulanmaya konması düşünülmüştür. Programın birinci amacı; enflasyonu düşürmek ve ekonomideki dengeleri kurmak, ikinci amacı; ekonomiye canlılık kazandıracak atılımı sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu amaçla;

- ❖ Para Programı: Maliye ve döviz kuru politikaları ile birlikte ortak hareket ve etkileşim

İçeren bir para programı ele alınarak kontrolün tamamen TCMB'na verilmesi,

- ❖ Bütçe Dışı Fonlar: 1983–1987 döneminde hızla artan bütçe dışı fonlar, bütçe içine

alınarak mali disiplin altına sokulması, dışarıda kalan fonların Sayıştay denetimine girmesi,

- ❖ Kamu Açıkları: Enflasyon ile kamu açıkları arasındaki sıkı bağlantı nedeniyle, kamu

kesimi borçlanma gereğinin iki yıl içinde yüzde 4-5'ler düzeyine indirilmesi,

- ❖ Vergi Reformu: Vergi tabanını genişletecek, ekonomideki mal hareketini ortaya

çıkacak belge düzenini yerleştirmeye yönelik, vergi kaçaklarını önleyecek, kurumlar vergisini azaltacak, asgari ücreti kademeli olarak vergi dışı bırakacak ve sonuçta vergi gelirlerini arttıracak bir vergi reformunun yapılması,

- ❖ KİT Reformu: Bu reformla birlikte KİT'lerin devlete yük olmaları engellenecek,

¹⁴⁰ Sudi APAK, **Türkiye'de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993,s. 284–289.

özelleştirme bir amaç yerine bir araç haline getirilecek, daha çok özerkleşmeyi sağlamaya çalışılacak, rekabeti arttıracak önlemler alınması,

- ❖ Finans ve Bankacılık Reformu: Kamu açıklarındaki iç borç faiz yükünü azaltmak

amacıyla reel kredi ve fon aktarma maliyetlerinin düşürülmesi, finans kesiminde oluşturulacak yeni kurum ve araçlarla şirketlerin finansal seçeneklerini arttırmak, bankaların yeni mali araçlara yönelmesini özendirmek, banka ve sigorta muamele vergisi oranını düşürmek ve iç borçlanma gereğinin azaltılması,

- ❖ Sanayileşme Stratejisi: Sadece üretimle sınırlı olmayan, teknolojik değişim, ticarete açık

mallara yatırım, rekabet, bölüşüm, çalışma yaşamı, kurumsallaşma ve sosyal alanda değişim politikaları ve çözümlerini kapsayan, üretimle başlayan sanayiye teşvik içeren, ileri teknoloji transferi ve kullanımını özendirici bir stratejinin uygulanması,

- ❖ Tarım Reformu: GAP'a bağlı olarak tarıma dayalı sanayileşmenin hızlandırılması,

üretimi destekleyici, gelir dağılımını düzeltici bir sübvansiyonun uygulanması, tarım ürünlerinden elde edilen gelirlerin üreticiye geri dönmesinin sağlanması, hedeflenmiştir.

3.2.5. 1990–1993 Döneminin Genel Değerlendirilmesi ve 1994 krizinin nedenleri

1987–1993 dönemi boyunca, gerek alınan kararlar ve önlemler, gerekse uygulamalar bir krizden uzaklaşma amacı güdüyor gibi görünse de 24 Ocak önlemlerindeki kararlılığın bulunmaması, olası bir krizin sürekli ertelenmesine neden olmuştur. Dönemin en dikkat çeken özellikleri:

- ❖ Sıkı para politikasının bırakılması ile birlikte TL'nin değerinin yüksek tutularak enflasyonun düşük tutulmaya çalışılması
- ❖ Enflasyonu düşük tutma çabalarının iş hayatında deflasyona neden olması

- ❖ Yüksek tutulan faiz oranları yüzünden imalat sanayindeki yatırım oranlarında gözle görülür düşüşün yaşanması
- ❖ “yüksek faiz, aşırı değerli ulusal para” politikasının, sıcak para akışına göre ayarlanması
- ❖ 1989 yılından itibaren maaş ve ücretlerdeki hızlı artıştır.

4 Şubat 1988 kararları gevşek para politikasından sıkı para politikasına geçiş tasarlanmış ve buna ilişkin kararlar alınmıştır. 1989 yılı, 1993 yılı sonuna kadar süren ve 1994 yılında tekrar krizle noktalanın 4 yıllık bir sürecin hazırlandığı yıl oldu.

TL'nin aşırı değerlenmesi, birbirini takip eden devalüasyonlara neden olmuş, buna alışık olan sanayicinin ithalatı yavaşlamıştır. Bu durum ihracatçıların, dövizleri ülkeye getirmekte gecikmelerini sağlamıştır. Bu dönemde yapılan devalüasyonların maliyetlerde ve fiyatlarda artışa neden olması tekrar devalüasyon yapılması ihtiyacını doğurmuştur¹⁴¹. Körfez savaşının ve erken seçimin bu döneme rast gelmesi maliyetleri daha da arttırmıştır.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile yapılan değişiklikler sonucu, Türkiye’de mali piyasaların serbestleştirilmesi anlamına gelmekteydi¹⁴². Bu, hükümetin döviz fiyatı, faiz oranı ve para miktarını belirleme günü uluslar arası mali piyasalarla Türkiye arasındaki karşılıklı fon akımlarının belirlenmesine bırakması anlamına geliyordu. Bu kararlarla birlikte Türkiye’nin döviz rezervleri 1989 yılından başlayarak hızla artmış, sadece 1991 Körfez Savaşı yılında duraksama gerçekleştirmiştir. Bu dönemde kısa vadeli sermaye girişlerinde yaşanan yoğunluk bir süre sonra, yatırım yapmadan, faizden yararlanıp ve reel üretim sektörünün getirisini de dışarı çıkarmayı başarmıştır.

¹⁴¹ Gülten KAZGAN, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1985,s. 198.

¹⁴² <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/mevzuat/BANKACILIK/32sayilikarar.htm> (Erişim: 15 .01.2010)

Türkiye 1980 sonrası aldığı istikrar tedbirleri ve yapısal uyum programlarıyla dışa açık sanayileşme ve mali piyasaların güçlendirilmesi yönünde olumlu mesafeler kaydetmiştir. Kamu harcamalarında sağlanan bazı iyileşmelere karşılık kamu harcamalarının nispi olarak daha hızlı artışı kamu açıkları ve bunların finansmanı konusunu oldukça önemli bir sorun haline getirmiştir. Bu olumsuz gelişme sadece iç ve dış borçların artmasına yol açmamış, borç stoklarının artması, yıllık anapara ve faiz ödemelerinin de giderek ağırlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca artan kamu açıklarının borçlanma yoluyla finansmanı iç borçlanma faizlerinin yükselmesi ve borç vade yapısının kısalması ile sonuçlanmıştır. 1989 yılından başlayarak uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilip TL'nin tam konvertibilitesinin sağlandığı bir ortamda, kamu açıklarının artışı iç borçlanmayı ve iç borçlanma faiz oranlarındaki artışı beraberinde getirmiştir. Bu durum yurt dışından kısa süreli spekülasyon sermayenin ülkeye girişini hızlandırmıştır. Kısa vadeli sermaye girişi bir yandan artan ithalatın finansmanını sağlarken, diğer yandan da kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla finansmanı için ek kaynak oluşturmuştur. Türkiye uzunca bir dönem sıcak para olarak da nitelendirilen yüksek faiz- aşırı değerli kur ortamından faydalanan bu kısa vadeli sermaye girişine güvenmiştir. Ancak ekonomideki dengelere bu ortamda süreklilik kazandırılmak istenmesi, ekonomik yapıyı uzun vadede bozucu bir nitelik taşımıştır. İzlenen bu finansman yönteminin, bir yandan TL'ye yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandırdığı diğer yandan kısa vadeli ve yüksek faizli dış borçlanmayı beraberinden getirdiği gerçeği gözlerden uzak tutulmuştur¹⁴³.

1993 yılına gelindiğinde TL'nin yabancı paralar karşısında aşırı değerli olması sonucu, ihracatın karlılığı düşmüş, ithalat nispi olarak ucuzlamıştır. Bu durum 1993 yılında dış ticaretin 14 milyar doların üzerinde açık vermesiyle sonuçlanmıştır. Kamu kesimi açıklarındaki hızlı artışlar, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması ve maaş ve ücretlerde gerçekleşen hızlı reel artışlar bir taraftan iç talebin genişlemesine yol açarken, diğer taraftan da aşırı değerli kur ile birlikte uluslararası piyasalardaki karşılaştırmalı üstünlüklerin yok olmasına yol açmıştır.

¹⁴³ Hüseyin ŞAHİN, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, Mart 2002, s.220.

Finansal piyasalarda gerek spekülatif, gerekse spekülasyon dışı faaliyetlerle çok büyük karlılık sağlama olanağının ortaya çıkmasıyla beraber mevcut sabit sermaye yatırımları alt yapı, konut gibi alanlara kaymış, buna karşılık tarım, sanayi gibi alanlar ikinci plana itilmiştir.

1990- 1993 döneminde fiyat artışları ortalama %60 seviyesinde seyretmiştir. Özellikle kamu kesimi açıklarının varlığı, enflasyonu kontrol altına almada büyük bir engel teşkil etmiştir. Enflasyon olgusunun giderek yerleşmesi, belirsizliği artırarak kaynak kullanımındaki etkinliği azaltmıştır. Ekonomik birimlerin enflasyondan korunmak amacıyla giderek dövize daha fazla yönelmesi, açık bir dolarlaşma eğilimiyle, piyasaların dövize daha fazla duyarlı hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim 5 Nisan tedbirlerinin alınmasını gerektiren ekonomik kriz de, TL'ye olan güvensizliğin yol açtığı bir parasal krizle ekonominin finans kesiminde başlayıp, oradan asıl kaynaklandığı reel kesime sıçramıştır.

1989 yılında konvertibiliteye de geçildiğinden Türkiye kısa vadeli yabancı sermaye girişlerine hedef olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de banka ve şirketlerin yurt dışında yabancı para üzerinden borçlanmaları da cazip hale geldiğinden, giderek kısa vadeli dış borçlar artmış, banka ve şirketler döviz üzerinden pozisyonların açarak risklerini artırmışlardır. Oluşan bu ortamın en büyük tehlikesi, sıcak paranın yurda akışı sürdükçe, kurların kendiliğinden dengeye yönelmemesi, sıcak paranın ürkmesi halinde de, krizin kaçınılmaz hale gelmesidir. Bu dönemde sıcak paranın ülkeye akması Merkez Bankası döviz rezervlerinin de hızla artmasına neden olmuş, rezervleri biriktirmek için piyasaya giren para da, enflasyonu körükleyen nedenlerden biri olmuştur¹⁴⁴. Kurların çıpa olarak kullanılmasının dış ticarete etkileri de yıkıcı olmuştur. Döviz ucuzladığından, TL pahalılaşığından, ihracat azalmış, ithalat ve dış ticaret açıkları artmıştır. Kısa bir sürede, Türkiye borçlanarak yaptığı ithalata kazandığından çok tükenen bir ülke haline gelmiştir¹⁴⁵. 1988–1989 yıllarında %30–40 arasında yüksek bir ücret politikası uygulanmıştır. Bu gelir artışı iç talebi

¹⁴⁴ Kamil CURA, “Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Sayı:1, 1998,S.139.

¹⁴⁵ Özer ERTUNA, “Türkiye’de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolları”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 7,Sayı:41, Ankara, 2001, s.1243.

uyarmış, ithalatın artmasına ihracatın azalmasına sebep olmuştur. 1993 yılında kamu harcamaların büyümesi, bütçenin açık vermesi, iç tasarrufların azalması, dış kaynaklara yönelmeyi kaçınılmaz bir hale getirmiştir¹⁴⁶. 1990 yılında Körfez krizinin çıkması ve 1991 yılında erken seçimlerin yapılması para politikalarının gevşemesine yol açmıştır. Erken genel seçim 1991 yılına kadar sınırlı sayıda üründe uygulanan destekleme alımlarının genişletilmesine, fiyatlarının yükseltilmesine, kamu kesimi işçi ücretlerinin artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla kamu açıkları giderek büyümüş, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı yükselmiştir. Körfez Savaşı, mevduatların bankalardan çekilmesine sebep olmuş, bu durum faizleri ve kurları yükseltmiştir. Döviz kuru ve faiz arasındaki dengeye dayalı politikaların başarı ile uygulaması sonucunda Türkiye, uluslar arası para piyasalarından sağlanan kaynaklarla bütçe açıklarını finanse edebilmiştir. Fakat 1993 yılı sonunda faizler düşürülmeye çalışılınca faiz-kur dengesi bozulmuş ve ekonomi büyük bir krizin esiğine gelmiştir. Bu çerçevede 5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararları alınarak yürürlüğe konmuştur.

Türkiye ekonomisinde, özellikle 1989'dan sonra, kamu kesimi gelir gider dengesi ciddi bir biçimde bozulmuştur. Hükümetler gelirlerini yükseltecek düzenli vergi gelirleri sağlayamamıştır. Toplayamadığı bu vergiler yüzünden sürekli olarak devletin harç gelirleri sağladığı mal ve hizmetlerden alınan vergilerin oranlarını yükseltmiştir. Aynı şekilde kamu harcama ve giderleri de kontrol altına alınamamıştır. İstif ve savurganlık inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Bu da yoğun şekilde borçlanmayı gerektirmiştir. Kamu kesimi giderleri gelirler ile karşılanamayınca MB kaynaklarına başvurulmuş ve yoğun bir biçimde iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Devlet borçlanabilmek için faizleri yükseltmiş yurt içi faiz oranları yut dışı faiz oranlarına göre yüksek tutularak ülkeye yabancı sermaye çekilmek istenmiştir. Devletin iç borçlanma tahvil ve senetlerinin getirisi yükselmiş ve bunlar vergiden muaf tutulmuştur. Bu gelişme devleti bir kısır döngüye sürüklemiştir. Devlet kısa vadeli borçları ödeyebilmek için yeniden daha ağır

¹⁴⁶, Mustafa ÖZER, “**Modern Konjonktür Teorileri**”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, S.59.

şartlarda borçlanmıştır. Borç borçla ödenmiştir¹⁴⁷. 5 Nisan kararları öncesinde ödemeler bilançosu açıkları rekor düzeylere ulaşmıştır. 1993 yılında dış ticaret bilançosu 14.1 milyar, cari işlemler bilançosu ise 6.8 milyar dolar açıkla kapanmıştır. Döviz piyasasında ise spekülasyon faaliyetleri başlamıştır¹⁴⁸. Döviz talebi dolayısıyla döviz kurları özellikle Aralık 1993'ten itibaren hızla tırmanışa geçmiştir. Gerçekte döviz kurları 1989–1992

döneminde enflasyon altında değişmiş, dolayısıyla TL yine reel olarak değer kazanmıştır. Bu gelişmeler 1993 yılının ikinci yarısından itibaren döviz kurunu yeniden tırmanışa geçirmiştir.

Türkiye'de ekonomik dengeleri daha da bozan bir gelişme yukarıda da değindiğimiz gibi 1988–1989 stagflasyon krizinin etkisiyle çıkarılan 32 sayılı KHK'dir. Bu kararname ile Türkiye içinde mali piyasayı, döviz piyasasını ve uluslararası sermaye hareketlerini Batı Avrupa'da bile örneği az görülür ölçüde serbestleştirdi. TL yabancı paralar karşısında konvertibl hale getirildi. Bunun sonucunda yüksek faiz cazibesi ile içeri giren sıcak para döviz piyasası, para ve sermaye piyasaları arasında mekik dokumaya başladı. Serbest fonlar hangi piyasaya yöneldiyse o piyasayı altüst etti¹⁴⁹. Faiz hadleri, döviz kurları ve borsa endeksi bu fonların dolaşması ile inip çıkmaya başladı. Bu ortamda ardı ardına döviz büfeleri açıldı. Bankalar 1990'lı yılların başlarında yurtdışından düşük faizle kredi olanağı bulmuşlardır (1992'de LIBOR+%1,2, 1993'te LIBOR+%3,5). Bu yurt içine tüketici kredisi olarak yansımış, özellikle konut ve araba alımlarına yönelik olarak krediler açılmıştır. Böyle bir politika dayanıklı tüketim malları satan bayilerin taksit kredileri yerini almıştır. Böylece halk spot piyasadan alışveriş yapmayı tercih etmiştir. Bu dönemde *bankalarda kısa pozisyon* oluşmuştur. Bir bankanın aktifinde döviz kalemleriyle pasifindeki döviz kalemleri bir bütün olarak bir bankanın döviz pozisyonunu vermektedir. Bankanın aktifindeki döviz hesaplarını döviz mevcutları ve döviz alacakları, pasifindeki döviz hesaplarını ise döviz taahhütleri ve döviz borçları oluşturur. Bir bankanın döviz mevcutları ve döviz alacakları toplamı, döviz

¹⁴⁷ Gencay SAYLAN, “**Krizin Nedenleri**”, <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>, (12.10.2009).

¹⁴⁸ Dış Ticaret Verileri, Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr>, (13.10.2009).

¹⁴⁹ ŞAHİN, a.g.e. s.210.

taahhütlerini karşılamıyorsa, *kısa ya da açık pozisyon* söz konusudur. Banka açısından TL'nin getirisi dövizin maliyetinden daha yüksekse kısa pozisyonda olmak daha karlıdır. Dövizden zarar edilse bile TL'nin sağlayacağı faizden yararlanmak bankayı daha kazançlı yapacaktır. Bu durum Ocak 1994'ten sonra TL'nin dolar karşısında hızlı değer kaybıyla banka sistemini

sarsıcı sonuçlar yaratmıştır¹⁵⁰. 1994 yılının başında kamu borçlanma faizlerini düşürme çabaları sonucu ortaya çıkan yüksek oranlı devalüasyonlarla mali sektörde başlayan kriz,

bankacılık sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir. Kriz sonucu sektörden önemli ölçüde mevduat çekilmiş ve çekilen mevduat önce büyük bankalara ve devlet tahviline, sonrada dövize yönelmiştir. Açık pozisyonlarını kapatmakta zorlanan bankalara Merkez Bankasının zamanında müdahale edememesi sonucu kriz yaygınlaşmıştır. Tüm bankacılık sistemi ekonomiyi olumsuz olarak etkilemiştir. 1994 krizini derinleştiren bir diğer faktörde alınması gereken önlemler yerine, piyasa ekonomisi kuralları çiğnenerek zoraki faiz düşürme operasyonuna gidilmesidir. Yanlış yönetim ve yanlış kararlar sonucu, 1994 yılında ekonomi % 6,1 gerilemiş, enflasyon % 120' lere tırmanmış, ülkenin kredi notu düşürülmüş, sonuçta daha pahalı borçlanma sürecine girilmiştir. 1994 yılında ülkemizde yaşanan krizin bir döviz krizine dönüşmesinin gerekçesi 1988 yılından itibaren hükümetin uyguladığı yanlış ekonomi politikaları sonucunda uygulamak zorunda kaldığı döviz kuru politikasıdır. Büyüyen bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmanın payının arttırılması ve dış finansmanın da büyük ölçüde sıcak para akımına bağlanması ulusal parayı aşırı değerlendiren bir döviz kuru politikasını zorunlu kılmıştır ve krize zemin hazırlamıştır. Kriz öncesi iki yıllık dönem ele alındığında dış ticaret dengesinde ve cari dengede ortaya çıkan açığa karşın ulusal paranın aşırı değerli durumu devam ettirilmiştir. Uluslararası rezervlerin ithalatı karşılama oranının yüzde 50' yi aşması durumunda hükümetin ekonomi politikalarını gözden geçirmesi gerekirken söz konusu oran yüzde 60 ' ların üzerinde seyretmektedir. Buna karşın Merkez Bankası döviz kurlarını piyasadan alım yaparak yavaş bir tempoda arttırmayı yeğlemiştir. Aynı dönemde kısa vadeli borçların gerek GSMH gerekse cari işlemler geliri içindeki payının artışı IMF' den alınan uzun vadeli borçlar nedeniyle düşmüştür.

¹⁵⁰İlker PARASIZ, '**Enflasyon, Kriz ve Ayarlamalar**', Ezgi Kitabevi, Bursa, 2. Baskı, 2002 s.389.

Kriz yılında kurlarda ortaya çıkan yüksek oranlı artış gerek dış ticaret, gerekse cari dengede olumlu gelişmelere yol açmıştır. Ancak ülkemizde ithalatın gelir esnekliğinin ithalatın kur esnekliğinden yüksek olması nedeniyle ithalattaki düşüşün gerekçesi, döviz kuru artışından ziyade ekonomide yaşanan büyük oranlı (-%6) daralmadır. Kurlardaki artışı engellemenin bedeli faiz oranlarının yükselmesi olmuştur. Faiz oranlarındaki artış bir yandan özel sektörün itelenmesine sebep olurken diğer yandan da hükümetin borçlanma gereksinimi arttırmıştır. Dolayısıyla döviz kurlarının artışı engellemek için kullanılan faiz silahı hükümetin borçlanma gereksinimi arttırdığı için krizi takip eden dönemlerde de yüksek faiz oranlarına yol açmıştır. Kriz sonrası dönemde alınan dış borçların ödenmeye başlanması ile birlikte ulusal parayı aşırı değerlendiren kur politikasının devamı (1995 – 1996) yeniden tüm göstergeler açısından geriye dönüşü başlatmıştır. Bunun en temel göstergesi dış açığın büyümesi ve kısa vadeli dış borçların toplam dış borç içindeki payının artmasıdır.

Bütün bu nedenlerle, 1994 bunalımı sadece parasal veya finansal değil, ekonominin tüm sektörlerinin tıkanıdığı bir bunalım olarak tanımlanabilir. Geçmişten gelen bu dengesizlikler, 1980 yılında durdurulmaya çalışılmakla birlikte, gerçekte önlenemeyen dengesizliklerdir. Bu krizin finans kesiminde görülmesinin sebebi ise fiyatların bu kesimde daha esnek olmasıdır¹⁵¹.

3.2.6. 5 Nisan Kararları

1994 krizi patlak verdikten bir süre sonra 5 Nisan 1994 tarihinde krizle mücadele programını açıklanmıştır. Bu programla, bir taraftan ekonominin istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformlar da gerçekleştirecektir. istikrarın kalıcı olması ve sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi, kamunun rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesini gerçekleştirmektir¹⁵². 5 Nisan kararları IMF ile işbirliği ile yapılarak

¹⁵¹Ercan UYGUR, “ Türkiye Ekonomisinde 5 Nisan Kararları, Öncesi ve Muhtemel Sorunlar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı.169, 1994, s.8.

¹⁵² ALPARLAN, Melike, ERDÖNMEZ, Pelin ATAMAN, “**Enflasyon Hedeflemesi**”, Bankacılık Dergisi, Sayı: 35, Aralık 2000, s.59.

hazırlanmış, Türkiye IMF programına benzer bir programı kendiliğinden yürürlüğe koymuş birkaç ay sonra ise IMF ile bir stand-by anlaşması yapılmıştır.

Enflasyon oranını azaltma, Türk lirasına kararlılık kazandırma, ihracatı arttırma ve bunları gerçekleştirerek, sürdürülebilir bir ekonomik ve toplumsal gelişme süreci elde etme amacı doğrultusunda oluşturulan 5 Nisan Ekonomik İstikrar Programı, kısa vadeli istikrar tedbirleri ve orta vadeli yapısal düzenlemelerden oluşmaktadır. 5 Nisan Kararları kısa vadeli hedefler için Ortodoks şok tedavisi öngören, uzun vadeli hedefler için Heterodoks aşamalı politikalar içeren karma tedbirler demetidir. Mal ve hizmet piyasalarında kısa sürede istikrar sağlamak için yüksek oranlı ani zamlar yapılmıştır. Kamu harcamalarında %30 oranında kısıtlamalara gidilmiştir. Yeni vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Tüm bu önlemlerin amacı talep seviyesinin aşağıya çekilmesi ve kontrol altına alınmasıdır¹⁵³.

Bir istikrar programının temel amacı kısa vadede fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu amaçla ekonomide temel değişkenlerden biri sabitleştirici veya program çıpası olarak seçilir. Örneğin, faiz haddi, döviz kuru, para arzı veya ücret haddinden birisi sabitleştirici olarak seçilebilir. Ekonominin bu sabitleştirici değişken etrafında istikrar bulması beklenir. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'nda sabitleştirici olarak ücretler seçilmiş, bütçe harcamaları ve para arzı da 8–10 ay boyunca kontrol altında tutulmuştur. Bu doğrultuda bazı sosyal kesimlerin huzursuzlukları ve protestoları pahasına, ücret ve maaşlara enflasyon oranının çok altında zam yapılmıştır. Program ücretlerin bastırılarak yurtiçi talebin daraltılmasına dayanmaktadır. Bu yolla ekonomi bir yandan soğutulup mal piyasasına istikrar kazandırılırken bir andan da yüksek faiz politikasıyla iç ve dış borçlanma olanakları genişletilmiştir.

Kararların amacı enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artısını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmaktadır. Gelirlerin ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişmesi istikrarın diğer temel unsurudur. 5 Nisan 1994 tarihinde açıklanan kararlar iki

¹⁵³ ŞAHİN, age, s. 225.

bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm konjonktürel kararları içermektedir. Burada döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, Merkez Bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almaktadır. Kamu sektörüne yönelik önlemler kamu sektörü, kamu sektörü borçlanma gereği ve finansmanına ilişkindir. Yapısal düzenlemeler bölümünde ise özelleştirme, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu düzenlemiştir. KİT 'lere Yönelik olarak Karabük Demir Çelik İşletmeleri, Türkiye Tas Kömürü Kurumunun reorganizasyonu ve Zonguldak ili ile ilgili istihdam artırıcı önlemler de kararlarda yer almıştır¹⁵⁴.

Program çerçevesinde alınan kararlar şöyle özetlenebilir:

- ❖ Hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 vergi kaldırılmıştır
- ❖ Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.
- ❖ Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği iki gün önceden Merkez Bankasına bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.
- ❖ Bir defalık ek vergiler (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek taşıt vergisi) getirerek 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiş ve vergi iadesi sistemi yıllığa dönüştürülmüştür.
- ❖ Döviz kurları serbest bırakılmış, Merkez Bankasının kur belirleme sistemi değiştirilmiş, kurlar 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır.
- ❖ TL cinsinden tasarruf mevduatı ve döviz tevdiat hesaplarının sigorta kapsamı 50 milyondan 150 milyon liraya çıkarılmış, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmiştir.

¹⁵⁴Erinç YELDAN, “Birinci Yılında 2000-Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 226, Ocak-Şubat 2001, s.44.

- ❖ KİT ve Tekel ürünlerine büyük oranlarda zam yapılmıştır. Bu çerçevede sekere %50–62, tekel ürünlerine %70–100, çaya %64,2–72,7, THY'na %47–53,3, akaryakıtta %45,9–90 oranında zam yapılmıştır.
- ❖ Akaryakıtta ilişkin kesintiler %10'dan %25'e yükseltilmiştir.
- ❖ Kamu kuruluşlarının paralarının Merkez Bankası veya Ziraat Bankası dışında tutulmaması kararlaştırılmıştır.
- ❖ Hükümet Akaryakıt Tüketim Vergisini 300 puana kadar artırılması yetkisini almıştır.
- ❖ Hazine'nin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınır getirilmiştir.
- ❖ Kamuda personel alımları durdurulmuştur. Personel ihtiyacının kuruluşlar arası nakil yoluyla karşılanması öngörülmüştür.
- ❖ Eximbank'a kaynak sağlanması amacıyla ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir. Ditas kısmen veya tamamen özelleştirilmiş olacak, ayrıca 1994 yılında TEK ve PTT de özelleştirilecektir.
- ❖ Sümerbank ve Etibank 1994 yılında özelleştirilecek, Emlakbank halka açılacaktır.

5 Nisan Kararları çerçevesinde IMF ile imzalanan stand-by anlaşması kapsamında IMF'ye 27 Mayıs 1994 tarihinde verilen niyet mektubundaki makro hedefler şöyledir:

- ❖ Yılsonunda enflasyon %111, dolar 38.000 TL, ihracat 17.5 milyar dolar olacak, cari açık 300 bin dolar fazla verecek, döviz rezervi 1 milyar dolar artacak,
- ❖ Yıllık bütçe açığı 103 trilyon TL'de kalacak, KİT'lere verilecek destek 20 trilyona inecek, KİT açıkları 55 trilyon TL'ye çekilecek, dış borçlanma 6.5 milyar dolarla sınırlanacak,
- ❖ Memur ve işçi ücretlerindeki artış kısıtlanacaktır.

5 Nisan Kararları sonucunda bu hedeflerin büyük bir kısmına 1994 yılı sonunda ulaşamadığı gibi kararlar ekonomide 24 Ocak Programında olduğu gibi yapısal değişim rüzgârı da estirememiştir. Bunun ardında Merkez Bankası 6.9.1995 tarihinde döviz fiyatlarının baskı altına alınması, faizlerin yükseltilmesi, tüketimin kısılması, ithalatın frenlenmesi, tüketici kredilerinden %10 fon kesilmesi kararlarını almıştır. 1996 yılı Eylül sonlarında ise içki ve sigarada bandrol uygulanması, sosyal güvenlik kurumlarının gayri menkullerinin satışı, altın stok bildirimini rahatlatılması, cep telefonları aylık sabit kesintileri, döviz hesabı ile yerli otomobile vergi indirimini içeren İkinci Kaynak Paketi açıklanmıştır

A. Piyasalarda Dengeleri Sağlamaya Yönelik İstikrar Önlemleri

Piyasalardaki arz ve talep dengesinin birbiri ile uyumlu hale getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapıldı. Bu yapılan zamdan sonra bu ürünlerin fiyatlarına altı ay boyunca zam yapılmayacaktı; böylece halkın enflasyon beklentisi kırılmak istenmiştir. Buna paralel olarak kamu kesiminde ücret ve maaş artışları neredeyse durduruldu. Böylece toplam talep azaltılmaya çalışıldı¹⁵⁵. Döviz piyasası serbest rekabet şartlarına terk edildi. Döviz kurlarının daha yüksek değer bulması piyasalara bırakıldı. Faiz artışları tırmandırılarak döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istendi. Bankalar arası piyasada gecelik faiz haddi gecelik % 1000'e çıktı. Üç aylık net faizi % 50, yıllık birikimli faizi % 406 olan hazine bonoları satışa çıkarıldı¹⁵⁶. Bu bonoların bir amacı da piyasalardaki fazla likiditeyi çekerek döviz, para ve sermaye piyasalarına istikrar sağlamaktı. Öteki amacı ise devlete likidite temin etmektir. Piyasalardan para çekmek için MB eliyle piyasalara döviz satıldı. Daha önce belirtildiği gibi munzam karşılıkları ve genel disponibiliteler oranları yeniden düzenlendi. Bankalardan mevduat kaçışını durdurmak ve likit fonların dövize yönelimini önlemek için faiz hadlerinin yükseltilmesi ile birlikte, sigortaya tabii mevduat miktarı önce 50 milyon TL' den 100 milyon TL 'ye sonrada 150 milyon TL'ye yükseltildi. Ve en sonunda mevduata % 100 devlet

¹⁵⁵Salih KÖSE, "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf>, s.120. (10.10.2009).

¹⁵⁶Şahin, a.g.e, s.216.

garantisi verildi. Bankaları rahatlatmak için reeskont kredisi genişletildi. Bu tedbirler bankaları rahatlattı ve mevduat kaçıışı durdu.

B. Kamu Kesimi Mali Dengesini Sağlamaya Yönelik Önlemler

İlk olarak ciddi anlamda tasarruf önlemi alınarak işe başlandı. Kamu kuruluşlarının savunma ve güvenlik harcamaları hariç, cari harcamalarda % 30 oranında kısıntıya gidildi. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli mal ve hizmet alımları kısıtlandı. Kamu kesimine personel alımı ve geçici işçi alımı durduruldu. Ücretler enflasyonun altına endekslendi. Alt yapı yatırımları yap-işlet-devret yöntemiyle yapılmaya karar verildi. Sosyal yatırımlar ise tamamen durdu. Kamuda taşıt kullanımı sonlandırılacak, mevcut taşıtların önemli bir kısmı satılacak ve trafikten men edilecekti¹⁵⁷. 5 Nisan kararlarının çerçevesinde Nisan-Haziran döneminde bütçede toplam 38.3 trilyon TL iyileştirme sağlandı. Bunun 16 trilyon TL'si ek gelir, 22 trilyon TL'si de harcama kısıtıdır. Bu ilk üç aylık dönemde bütçe açıklarının 10 trilyon TL'ye indirilmesi hedeflenmişti ki bu hedef yakalandı¹⁵⁸.

C. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Kapatılmasına Yönelik Önlemler

1994 yılında başında TL' nin serbest piyasada % 60 oranında devalüe edilmesi ihracatların yeniden canlanmasına neden oldu. İç piyasada talep yetersiz kalınca, ihracatçılar dış piyasaya yöneldiler. Ancak bu başlangıçta istenilen miktarda olmamıştır. İhracat gelirlerinde Nisan 1994'te % 2,7, Mayıs 1994'te % 8,8 geriledi. Haziran ayından itibaren tablo tersine dönmüştür. İhracat gelirleri önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 40 oranında artmıştır.

D. Yapısal Düzenlemeler

Yapısal reformlar bağlamında en önemli gelişme özelleştirmede yaşanmıştır. O zamanki hükümet KİT'lerin özelleştirilmesine kısa dönemde gelir getirici unsurlar

¹⁵⁷ Parasız, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.400.

¹⁵⁸ 136 Maliye Bakanlığı Bütçe Verileri, <http://www.mb.gov.tr>, (Erişim:10.10.2009)

olarak bakmış ve 1994 yılında yapılacak olan özelleştirmeden en az 30 milyar dolar gelir beklenmiştir. Ancak özelleştirme programı beklenildiği gibi yürümemiştir. İktidar partileri özelleştirme kanunu yasa tasarısı üzerinde anlaşamamışlar ve kanunu çıkarmada büyük güçlük çekmişlerdir. Özelleştirme kanunu ancak Kasım 1994'te çıkarılabildiği. İlk aşamada aralarında Karabük, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları A.Ş. Petrol Ofisi A.Ş. Sümerbank A.Ş. Et Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu bulunduğu 12 KİT kısa sürede özelleştirme programına alındı. Fakat özelleştirme başaramadı, bazı kurumlar hala özelleştirme kapsamındaki yerlerini korumaktadırlar. Özelleştirmeden sağlanan gelirler hep hedeflerin altında kalmıştır. Örneğin 1994'te 1 milyar dolar, 1995'te ve 1996'da 5 milyar dolar, 1997'de 10 milyar dolar civarında gelir bekleniyordu. Fakat 1997'de elde edilen özelleştirme geliri 1 milyar dolarda kaldı¹⁵⁹.

Yapısal iyileşme kapsamında Türkiye'nin en sorunlu kurumları olan sosyal güvenlik kurumlarının hızla düzeltilmesi öngörülmüştü. Bu kurumların bir güvenlik çatısı altında toplanılması ön görülüyordu. Bu kurumların yeniden organizasyonu en önemli konuydu. Ancak bu kurumlarla ilgili düzenlemeler bundan 5,5 yıl sonra çıkartılabildi. 1999 yılında Türkiye yeni Sosyal Güvenlik kanuna kavuştu.

Ek vergi alınması ve kamu harcamalarının kısılması sonucunda 1994 yılında konsolide bütçe gelirleri %110,3, giderleri ise %84 oranında artmıştır. 1993 yılında 133,1 trilyon TL olan konsolide bütçe açığı %13,3 oranında büyüyerek 150,8 trilyon TL olmuştur. 1993 yılında %6,7 olan konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranı 1994'de %3,9'a düşürülmüştür. KİT zamları ve kamu harcamalarındaki kısılma sebebiyle kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1993'de %12,2 iken 1994'te %8,1, 1995'te %7,9 ve 1996'da %5,2'ye inmiştir. 1994 yılında iç borç stoku 1993'e göre %123,8 oranında artarak 799,3 trilyon TL, dış borç stoku ise %2,7 azalarak 65,6 milyar dolar olmuştur. 1994 yılında ihracat 1993'e göre %18 oranında artarken, ithalat %20,9 oranında azalmıştır. Sonuçta dış ticaret açığı %63,3 oranında daralmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1993 yılında %52,1 iken 1994'te %77,8'e çıkmış, dış ticaret açığının düşmesi sonucunda cari işlemler dengesi 2,6

¹⁵⁹ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Verileri, <http://www.oib.gov.tr>, (Erişim:14.10.2009)

milyar dola fazla vermiştir. 1993 yılı sonunda 6,2 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi, Nisan 1994'te 3 milyar dolara gerilemiş, yılsonunda 7,1 milyar dolara, net uluslar arası rezervler ise 16,5 milyar dolara ulaşmıştır. Enflasyon oranı 1994'te %106,3'ten 1995'te %93,6'ya, 1996'da ise %80,4'e inmiştir. TL, TL'na olan talep dolayısıyla istikrar kazanmıştır. Hazine, iç borçlanmaya giderek açıklarını kapatabilmiştir. İç borç faizleri gerilemiş, para piyasaları yeniden işlemeye başlamış, KİT zamlarıyla bu kuruluşların mali yapılarında düzenlemeler sağlanmıştır¹⁶⁰.

5 Nisan Kararlarını, amaçlanan hedeflere ulaşmasındaki kısmi başarısına rağmen, ekonomide istikrarı sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştirmediği için başarılı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kararlar, işçi ve memur zamlarının 1994 yılında düşük oranlarda gerçekleşmesine yol açmış ve gelir dağılımındaki sabit gelirliler aleyhine olan durumu daha da kötüleştirmiştir. Bankalar mevduat faizlerini, hazine bono faizlerindeki artışa paralel olarak yükselttikleri için rantiyeye kesiminin gelirleri artmıştır. Reel faiz yüksekliği sanayicileri imalat sanayine yatırım yapmak yerine devlet tahvili almaya yöneltmiş, 1995–1997 döneminde 500 büyük sanayinin faaliyet dışı geliri %50'yi aşmıştır. Çalışan kesim zamlar ile birlikte hemen yükün altına girmişler, ticaret ve sanayi erbabı ise yükü ek vergileri ödedikleri zaman belli bir gecikme ile hissetmişlerdir. 1987 yılı gelir dağılımı verilerine göre nüfusun en alt gelir düzeyindeki %20'lik kesimin milli gelirden aldığı pay %5.2 iken 1994 yılında pay %4.9'a gerilemiş, 1987 yılında en üst gelir düzeyindeki %20'lik kesimin milli gelirden aldığı pay %49.9 iken 1994 yılında bu pay %54.9'a yükselmiştir. Ayrıca gelir dağılımındaki eşitsizliği değerlendirmede kullanılan GiNi katsayısının 1987 yılında 0.44 iken 1994'de 0.49'a yükselmesi gelir dağılımında eşitsizliğin arttığını gösteren diğer bir yöntemdir¹⁶¹.

Gelir ve Kurumlar vergisi mükelleflerinden tahsil edilen net aktif vergisi ekonomik talep yetersizliğinden kaynaklanan daralma ile birleşince sanayi kuruluşları üretimlerini kısmışlardır. 1992'nin ilk altı ayında %72,6–78,1 olarak

¹⁶⁰ Metin TOPRAK, “Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler”, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996,s.180.

¹⁶¹ Koray BASOL, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001.S,120.

gerçeklesen kapasite kullanım oranı 1994'te ilk aylarda önceki yıllarda benzer yüzdeleri korurken, Mart ayından itibaren düşme göstermiş, Nisan'da %71,9, Mayıs'ta %69,5 olarak gerçekleşmiştir¹⁶². Bu durum işçi çıkarmalarına sebep olmuştur. 1994 yılında 38.571 yeni şirketler kurulmuş (1993'e göre %12 düşüş), buna karşılık 662 şirket kapanmıştır (1993'e göre %203 artmış). Tarımsal ürünlere uygulanan destekleme fiyatları, enflasyon hızını karşılayamamış, bu durumdan çiftçiler zarar görmüşlerdir¹⁶³. 1994 yılında Türkiye durgunluk içinde enflasyonu yaşamıştır. Bu olgunun çıkmasında kamu harcamalarının kısılamaması ve kamu gelirlerinin sağlıklı bir şekilde arttırılamamasının büyük bir etkisi vardır. 1994 yılında 4050 sayılı yasa ile 100 trilyon TL'lik ek bütçe çıkarılmış, konsolide bütçe, bir transfer ve cari harcama bütçesine dönüşmüş, yatırım ödenekleri amortismanları bile karşılayamaz hale gelmiş, kamu sektöründeki üretken yatırımlar asgari seviyeye inmiştir. Ayrıca 5 Nisan Kararları ile ekonomide yapılmak istenen yapısal düzenleme hedeflerine ulaşamamıştır¹⁶⁴.

3.2.6.1. 5 Nisan Kararlarının Amaçları

Kısa vadede temel amaçlar;

- ❖ Mali piyasalarda istikrarı sağlamak
- ❖ Fiyat istikrarını sağlamak
- ❖ Kamu açıklarını azaltmak
- ❖ Ödemeler bilançosu açıklarını daraltmak
- ❖ Türk Lirasına istikrar kazandırmak
- ❖ İhracat artışını hızlandırmak
- ❖ KİT'lerin özelleştirilmesi

¹⁶²İlker, PARASIZ, “Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları”, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998,S.410.

¹⁶³ Yılmaz AKYÜZ, Korkut BORATAV, “ Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl: 17, Ağustos 2002,S.20.

¹⁶⁴ Seyhun DOĞAN, Bahar SANLI, “ 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Kamu Kesimi Açıklarına Yönelik Tedbirleri ve Sonuçları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 34, Sayı: 4, Nisan 1997,S,87.

Orta vadeli hedefler;

Orta ve uzun vadeli hedefler 5 Nisan Kararlarının yapısal uyum programı ayağını oluşturuyor ve ekonomiyi yeniden sürdürülebilir bir büyüme yoluna sokmayı amaçlıyordu. Hedef kamu kesiminin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayarak, rekabete açık, dış talebe dayalı ve sürdürülebilir bir büyüme ortamını hazırlamaktır. Burada temel ilke, üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasını tüm kurum ve kuralları ile işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmektir.

- ❖ Ek vergi alınarak kamu gelirlerinin artırılması
- ❖ Kamu giderlerinin; ücret artışlarının enflasyonun altında tutulması da dahil olmak üzere, çeşitli bütçe kısıntıları yoluyla düşürülmesi
- ❖ Konsolide bütçe açığının ve dolayısıyla kamu kesimi harcama gereğinin düşürülmesi
- ❖ TL'nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesi
- ❖ Hazine borçlanmasını çekici hale getirebilmek için başlangıçta enflasyonun çok üstünde bir faizle kağıt satılması ve zaman içinde bu faizin düşürülmesi

Programın nihai amacı ise;

- ❖ Kamu ve özel kesimin toplumun yenilenme ve uyum gücünü arttıracak şekilde yeniden yapılanmasını sağlamaktır. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele dayanması için ekonomide yapısal değişikliklerin sağlanması gerekmektedir.

3.2.6.1.5 Nisan Kararlarının Uygulama Sonuçları

5 Nisan kararlarının ilk aylardaki olumlu etkileriyle kısa vadeli hedeflere ulaşılmış, fakat uzun sürede sürdürülebilir büyüme trendine gidilememiştir. 5 Nisan kararları öncesinde ekonomide yaşanan krizin temel nedenleri, esas olarak kamu kesiminin yapısal sorunlarından kaynaklanmaktaydı. Ekonomideki istikrarı sürekli kılmak için, ancak bu dengesizliklerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı yaklaşımı ile hazırlanan 5 Nisan Kararları, kısa ve orta vadeli hedeflerden

oluşuyordu. İstikrar programının başarısının temelini kamu kesimi açığının azaltılması oluşturuyordu. Başlangıçtaki yüksek devalüasyonu, izleyen aylarda döviz kurunun kontrollü artışı ve parasal genişlemenin sınırlandırılması enflasyonu kontrol altına alırken, mali disiplin ve daraltıcı maliye politikaları sonucu dış açığta gözle görülür bir düzelme gerçekleşti. 1993 yılında %11,7 olan kamu kesimi borçlanma gereği 1994 yılında GSMH'nin %8,2 sine gerilemiştir. 1993 yılında 6,4 milyar dolar açık veren cari işlemler dengesi 1994 yılında 2,6 milyar dolar fazla vermiştir.

Kriz zamanına kadar olan TL'deki aşırı değerlenme 5 Nisan'dan sonraki dönemde ciddi bir şekilde telafi edildi. 1994 yılının başında 15 bin TL olan dolar 1994 yılı sonunda 40 bin TL'yi aştı. 1994'te doların TL karşısındaki değer kazanımı yüzde 170 civarında gerçekleşti. Döviz kurlarındaki yükselme enflasyon ile birlikte 1994'ten sonraki tarihlerden günümüze kadar devam etmiştir.

1994 yılında ekonomimiz % 6,6 civarında geriledi. Fakat iç piyasadaki canlanma ile 1995'te GSMH % 8,1 oranında büyüdü. Bu büyümeyi 1996'da % 7,1 ve 1997'de % 7,7 oranındaki büyümeler takip etti. Bu rakamlara özel sektörün önemli katkılar yaptığını belirtmekte fayda vardır.

5 Nisan kararları pek çok yönden aksamıştır. Belirli yapısal önlemlerle desteklenmemesi nedeniyle kalıcı sonuçlar vermekten uzak kalmıştır. Programın ancak kısa vadeli hedeflerine ulaşılmıştır. Para ve döviz piyasaları hızla istikrara kavuşmuş döviz piyasalarındaki dalgalanmalar durmuş, cari işlemler açığı fazlaya ulaşmıştır. Ancak uzun vade sonuçları açısından problemler bulunmaktadır. Sıkı para politikalarından kısa sürede vazgeçilmiştir. Kamu kesimi açıkları kısa sürede tekrar artmaya başlamıştır. Hukuki alt yapı eksikliği, özelleştirme çalışmalarındaki sığılıklar gibi nedenlerle kalıcı bir program sağlanamamıştır. Programın başarıya ulaşamamasının en büyük nedeni siyasidir. Politik kaygılar ülkenin bu duruma gelmesine sebep olduğu gibi, ülkenin krizden çıkmasını da zorlaştırmaktadır.

Kriz öncesinde de Türkiye'nin en temel sorunlarından biri olan ekonomideki dolarlaşma eğilimi sürmekteydi. Öngörülen hedefler doğrultusunda, tasarrufların dövizden tekrar TL mevduatına dönüşünü amaçlayan hükümet, 1994 yılının ilk çeyreğinde, 3 bankanın ve birkaç aracı kurumun batışından kaynaklanan güven bunalımını mevduata devlet güvencesi vererek aşmayı başarmıştır. Nitekim 3 aylık hazine bonolarına verilen %50 net faiz, tasarrufların dolardan çözülerek tekrar bankalara dönüşünü sağlamış ve dolardaki tırmanışı frenlemiştir. Bu kadar yüksek seviyelere çıkan faiz oranı, ekonominin giderek soğumasına ve yatırımların daralarak, öz kaynağı zayıf firmaların iflasına yol açmıştır.

Faizlerin sürekli yüksek tutulması, tasarruflarda TL 'ye dönüşü başlatmıştı. Enflasyondaki düşme eğilimi, faizlere de yansımış, dolayısıyla Hazine'nin borçlanma maliyeti düşmüştür. Ancak eylül sonlarına kadar alınan bu olumlu sonuçlara karşılık varılamayan hedefler de vardır. Hükümet, özelleştirme ve iyileşme şansı olmadığı için kapatmayı düşündüğü kuruluşları, çalışanların ve halkın tepkisinden çekindiği için kapatamamıştır. 1994 yılı için öngörülen özelleştirme programı gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle 103 trilyon TL olan yılsonu bütçe açığı hedefi 130 trilyon liraya yükseltilmiştir. Başta kamu kesimindeki özelleştirme hedefi olmak üzere IMF'nin öngördüğü hedefler tutturulamamıştır. Bu alanda yapılan, sadece devletin cari harcamalarını ve memur-işçi maaşlarını baskı altına almak olmuştur¹⁶⁵. Öte yandan devalüasyon, gerileyen ücretler ve iç pazardaki daralmanın da etkisiyle yeniden hareketlenen ihracat, bazı mallarda iç fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Bunlara ek olarak, tarım ürünlerine dünya fiyatlarının üzerinde fiyat verme politikası, bir yandan üreticinin eline harcamaya hazır bir gelir vermiş, diğer yandan da bu tarımsal girdileri kullanan sanayiye maliyet artışı getirmiştir. Bu artışın fiyatlara yansıtılması ise, maliyet enflasyonuna yol açmıştır. Hammadde ve girdiyi ithal yoluyla sağlayan sanayinin, yüksek devalüasyonla beraber maliyetlerinin yükselmesi ve bu artışın fiyatlara yansıtılması, 1994 yılında enflasyon oranının yükselmesine yol açmıştır.

¹⁶⁵ ŞAHİN, age., s.236.

1994 yılı yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında alınan ekonomik tedbirler neticesinde, %150 ye ulaşan enflasyon hızı ve %6'lık büyüme hızı ile Cumhuriyet tarihindeki en kötü yıllardan biri olmuştur. Kararların reel kesim üzerindeki daraltıcı etkisi, mali krizin de yarattığı olumsuzlukların etkisiyle olağanüstü boyutlara ulaşmıştır.

İhracat artışına ithalat daralmasının eşlik etmesi sonucu dış ticaret açığı küçülmüş ve bunu izleyerek cari işlemler dengesi pozitif bir dengeye dönüşmüştür. Faizler yeniden serbest bırakılmış ve hatta çok yüksek faiz artışları başlangıçta teşvik edilmiştir. Bu tür bir maliye politikası ağırlıklı bir ekonomi politikasından beklendiği üzere reel GSMH 1994 yılının ikinci 3 aylık bölümünde %10,5 oranında azalma göstermiş. Yılsonu gerçekleşmesi %6 dolayında bir küçülmeye sonuçlanmıştır¹⁶⁶. 1995 yılı ekonominin yeniden büyümeye yöneldiği bir yıl olmuştur. 1995 yılı GSMH reel büyümesi %8,1'lik bir büyümeyi ortaya koymaktadır. Buna karşın fiyatlar genel düzeyinde ilk başta görülen düşme trendi kısa zaman sonra geçmişe göre daha da büyük bir artma eğilimi içine girmiştir. 1994 yılsonu itibariyle 12 aylık toptan eşya fiyatları endeksi % 150 olmuştur. Bu oran bir önceki 12 aylık döneme göre yaklaşık 2 misli bir artışa işaret etmektedir. Fiyat artışları 1995 yılında yeniden istikrar programı öncesindeki düzeyine dönmüş ve %70'ler dolayında gerçekleşmiştir. Böylece enflasyonun nedeni olarak teşhis edilen hastalıkların tedavisi daha önce ortaya koyduğumuz modele uygun bir biçimde GSMH gerilemesine neden olurken bir yandan da ilginç bir şekilde enflasyonu yükseltici sonuçlar vermiştir. Bu sonucun nedenleri;

❖ Maliye politikası önlemleri tek başına uygulanmış, piyasadaki aşırı likiditeyi düşürmeye yönelik para politikası araçları uygulanmamıştır. Hazine, Merkez Bankası'ndan doğrudan para kullanmaya devam etmiş, Merkez Bankası, bankalara yönelik kredilerini arttırmıştır. Sonuçta bankalar bu kredilerle kısa vadeli yüksek faizli Hazine kağıtlarını alarak hazineye borç vermişlerdir. Böylece geçmişte tek başın uygulandığı için sınırlı sonuç vermiş bulunan para politikası terk edilerek

¹⁶⁶ Mahfi EĞİLMEZ, Erkan KUMCU, **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002,s.314.

yerine maliye politikasının uygulamaya konulması yoluyla bu iki politikanın birlikte uygulanmaması hatasında ısrar edilmiştir.

- ❖ Ekonomide yer alan belirsizlikler ve olumsuz beklentiler devam ederken, hazine kısa

vadeli borçlanmayı sürdürmeye mecbur kalmış ve bu durum ortamın belirsizliğini arttırmaya katkıda bulunmuştur. Artan belirsizlik faizlerin yüksek düzeyde kalmaya devam etmesine yol açmış, hazine borçlanması giderek pahalılaşmaya başlamıştır.

- ❖ 1994 yılı sonlarına doğru Türkiye önce ara seçim, sonra da erken seçim havasına

girmiş, bu gelişme siyasal iktidarın ömrünü tamamlamak üzere olduğu ve dolayısıyla uygulanmaya çalışılan istikrar programının terk edileceği inancının yerleşmesine yol açmıştır¹⁶⁷.

Sonuç olarak 5 Nisan 1994 istikrar programının orta ve uzun vadeli tedbirleri uygulanamamış, yapısal reformlar gerçekleşmemiştir. 1995–1999 döneminde Türkiye ekonomisi yurt içi talep canlılığına dayalı, tasarruf açığı süren reel üretim kapasitesindeki özellikle dış ticarete yönelik sektörlerdeki büyümenin sınırlı olduğu, dolayısıyla dış açığın e dış kaynak ihtiyacının küçülmediği bir ortamda günü kurtarmaya yönelik istikrarsız büyümesini sürdürmüştür.

5 Nisan 1994 İstikrar Programı dünyada giderek örnekleri daha sık görülmeye başlanılan heterodoks istikrar politikalarını, yarı heterodoks olarak nitelendirilebilecek bir yorumlama ile uygulamaya koymuştur. 5 Nisan İstikrar Programında sıkı para ve maliye politikalarının ilke olarak bulunmasının yanı sıra, KİT ürün fiyatlarının önemli ölçüde artırıldıktan sonra altı ay süreyle dondurulması, ücret artışlarının Nisan ayında çok düşük düzeyde yapılmasının ardından Temmuz ayında hiç yapılmaması ve ücret artışlarının geçmiş dönem enflasyon oranına endekslenmeden koparılarak ileriye dönük hedefler çerçevesinde ve bütçe imkanlarıyla sınırlanması döviz kurunun çıpa olarak kullanılması, enflasyonun denetim altına alınmasında kur artışlarının enflasyon oranının altında tutulması gibi heterodoks istikrar tedbirleri de uygulanmıştır. Sermaye hareketlerindeki serbestlik

¹⁶⁷ EĞİLMEZ, KUMCU, age, s.316.

nedeniyle para politikası yeterince uygulanamamıştır. İstikrar hazırlanmasında makro politikalarının hükümetlere önerilmesinden sorumlu olan Devlet Planlama Teşkilatı bir planlama ve üst koordinasyon kurumu olarak öncülük yapmış, IMF'nin belirleyici bir rol ile öne çıkmasına müsaade edilmemiştir¹⁶⁸.

3.3. KASIM 2000 KRİZİ VE ŞUBAT 2001 KRİZİ

3.3.1. Kriz öncesi gelişmeler

1990 lı yıllarda Türkiye ekonomisinde daralma, küçülme ve Körfez Krizi, Asya Krizi, Rusya Krizi ve depremler yaşandı. 1990'lı yıllarda aralıklarla krizler yaşanmıştır. Krizlerin oluşmasındaki asıl neden iç etmenlerdedir. Bu yıllarla birlikte sık aralıklarla yaşanan seçim ekonomileri, siyasi istikrarsızlıklar süreci, makro ekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine spekülative faaliyetlerin ön plana çıktığı, reel ekonomiden uzak, kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan kısa süreli ve yapay büyümeler üzerine kurulu politikaları ön plana çıkarmıştır¹⁶⁹. Bu yapı istikrarsızlık-kriz-büyüme sarmalında bir ekonomi oluşturmuştur. Kamu maliyesi, finansal sistem ve reel ekonominin rekabet gücünün zayıflığı kriz olasılıklarını arttırmıştır. Yıllar içinde oluşan bir iç borç dinamiği, başta kamu bankaları olmak üzere, mali sistemdeki sağlıksız yapı ve diğer yapısal sorunların olması, belirsizlik güvensizlik, şeffaf olmaya mali piyasa ve enflasyon beklentileri krizlerin başlıca etkenleridir. Bununla birlikte 1997 yılında yaşanan Asya Krizi ve hemen ardından 1998 yılında Rusya Krizi sonucu Türk ekonomisi enflasyonla birlikte gerileme dönemine girmiştir.

1998 yılı dünya piyasalarını değerlendirecek olursak Asya ve Rusya krizlerine kısaca göz atmak gerekecektir; Dış denge bozulmaları sonucunda Asya ülkelerinde 1995 yılından itibaren dış ticaret açıkları ve cari açıklar büyümeye başlamıştır. Asya ülkelerinin özel kesim kuruluşlarının ve bankalarının kısa vadeli dış borçlarında büyük artışlar ortaya çıkmıştır. Asya ülkelerinde kısa vadeli borçlarla

¹⁶⁸ Salih KÖSE, "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması" , **Planlama Dergisi**, DPT'nin kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

¹⁶⁹ Erinç YELDAN, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları 710, İstanbul, 2001, s. 160.

uzun vadede getiri sağlayacak yatırımlar finanse edilmiştir. Bölge ülkelerinin birbirleriyle ve Japonya ile yakın ilişkileri bütün bu ülkelerin yabancı yatırımcılar tarafından aynı pota içinde kabul edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla yabancı yatırımcılar, aynı bölgede yer alan ve ekonomik gücü, piyasa kuraları daha zayıf olan ülkelere portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlarda aceleci davranışlar içine girip riskin büyümesine neden olmuşlardır. Piyasaya giriş ve çıkışlar yatırımcılar açısından sürü güdüsü çerçevesinde gerçekleşir. Girişteki sürü güdüsü etkisi daha yavaş çıkıştaki etki ise çok daha hızlı olur¹⁷⁰. Asya ülkeleri açısından da durum böyle olmuştur. Bu da krizin boyutunu büyütüştür. Rusya'nın durumu Asya ülkelerinden tümüyle farklıydı. Asya ülkelerindeki tüm olumsuzluklar Rusya' da da vardı. Ancak Rusya'nın kriz ortamına girmesinin ardındaki temel neden IMF'nin kaynak yetersizliği içine girmesi sonucu Rusya'ya olan desteğini askıya almış olmasıdır. IMF bu kararını açıkladığı anda Rusya krize girmiş oldu. Zira Rusya'ya giden herkes, parasal yatırımların günün birinde IMF tarafından kurtarılacağını düşünerek gitmiştir. Aksi anlaşılınca herkes bu piyasadan kaçmaya yönelmiştir. Asya'dan başlayıp Rusya ile büyüyerek devam eden ve sonunda Latin Amerika ülkelerine ulaşan finansal krizin küresel bir krize doğru yürümesinin temel nedeni olumsuz beklentilerin yaygınlaşmasıdır.

Türkiye 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derece karamsar bir görünüm içindeydi. Ekonomi %6,1 oranında küçülmüş enflasyon %70'e ulaşmış, bütçe açıkları büyümüş ve taşınamaz noktaya gelmişti. Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı%106 ya ulaşmıştı. Yaklaşık otuz yıldır iki haneli enflasyonla yaşayan Türkiye'nin sonraki aşamada hiperenflasyona geçmesi bekleniyordu. Türkiye ekonomisi bu süreci kırmak için 9 Aralık 1999 tarihinde yeni bir istikrar programı uygulamıştır. IMF ile 17. Stand- by anlaşması imzalanarak amacı enflasyonu düşürmek, sürdürülemez kamu borçlanma sürecine son vermek ve ekonomik büyümeyi yeniden sağlamak olarak belirlenen program uygulamaya konmuştur¹⁷¹. Program enflasyonist beklentilerin aşağıya çekilmesi, sıkı maliye

¹⁷⁰ Vedat AKMAN, **Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz; Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri**, Rota Yayınları, İstanbul, 1998, s. 47.

¹⁷¹ <http://www.bilgininadresi.net/Madde/15183/Kas%C4%B1m-2000-Krizi> , (Erişim: 01.01. 2010)

politikasının uygulanması, döviz kurlarının hedeflenen enflasyon çıpasına bağlandığı para politikası, likidite genişlemesini yabancı kaynak girişine bağlayan bir çerçeveye oturtulmuştur. Temel olarak 9 Aralık 1999 tarihli istikrar programı faiz ve ücret oranları ile fiyatları serbest bırakırken, döviz kurunu sabit oranlı artırmayı öngörmüştür. Programın bu özellikleri ile işleyebilmesi için mali sektörün kırılganlığının düşük ve sermaye hareketliliğinin olmaması gerekiyordu fakat bu durum devletin harcamalarını finanse etme yöntemi ile çelişmiştir. Dolayısı ile program baştan itibaren aksaklıklar üzerine kurulmuştur¹⁷². 2000 yılına IMF stand-by desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmiş ve 2000 yılının ilk yarısında program olumlu makro ekonomik sonuçları ortaya koymuştur. Üç yıllık bir perspektif içinde hazırlanan ekonomik istikrar programı ile 2002 yılı sonunda enflasyonun tek haneli rakama ulaşılması hedeflenmekteydi. Bu hedefe sıkı para politikası, özelleştirme, vergi reformu, sosyal güvenlik reformu ve sermaye piyasası ile bankacılık sisteminin denetim altına alınarak ulaşılması düşünülmekteydi. Bu programın 3 temel ayağı vardı; **1.**Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, **2.** Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi, **3.** Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması. Bu programın temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması idi.

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve Hazine'nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerinin düşürülmesi temel yaklaşımdı. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanma arttırılarak iç borçlanmanın yerine ikame edilecek ve ortaya çıkacak finansman boşluğu artan vergi gelirlerinin yanı sıra dış borçlanma artışıyla doldurulacaktı. Vergi gelirlerinde sağlanacak artış ve dış borçlanmanın iç borçlanma yerine ikame edilmesi sonucunda Hazinesinin iç borçlanma talebi azalacağı için, piyasanın diğer aktörlerine yönelecek fon miktarı artacak ve yurtdışından döviz girişi karşılığında yaratılacak para da piyasaya ek likidite olarak sunulmuş olacak. Böylece piyasada bir likidite sıkışması önlenmiş olacaktı.

¹⁷² Aslan EREN, **Türkiye Ekonomisi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.266.

Programın açıklanmasının yarattığı olumlu etkiler sonucunda 1999 yılında ortalama %106'ya ulaşmış olan hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı Ocak 2000'de %37'ye; interbank piyasası gecelik faiz oranı ortalaması ise Aralık 1999'da ulaşmış olduğu %66,6'dan %34,1'e düşmüştür. Programın bir başka önemli etkisi geleceğe ilişkin kur gelişmeleri belirlenmiş olduğu, bir başka deyişle devalüasyon riski ortadan kalktığı için, bankaların açık pozisyonlarını yükseltmeleri yönünde olmuştur.

Faizlerin bu kadar hızlı gerilemesi, nedeni ne olursa olsun, enflasyonla mücadele politikası açısından tehlikeli bir gelişime işaret ediyordu. Faizler gerilerse hazinenin borç yükü düşüyor, fakat Merkez Bankasının enflasyonla mücadele politikası zedeleniyordu. 2000 yılı ekim ayı sonunda Türkiye ekonomisinin genel görünümü: Ekonomik büyüme %6.5–7 aralığındaydı. Böylece 1999 yılının küçülmesi tedavi edilmiş oldu. Bütçe faiz dışı fazlada tarihi bir rekora doğru koşuyordu. Artık bütçe açıklarının yarattığı enflasyonist baskı yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Yapısal düzenlemelerde gecikmeler olmasına karşın uzun yıllardır yapılamamış olan reformlar yürütülüyordu. Tarım kesimine yönelik reformda küçük fakat önemli adımlar atılmıştı. Bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları sürüyordu. Özelleştirmede aksamalar olmasına karşın son 15 yılda yapılan özelleştirmelerden daha fazla gelir tek başına 2000 yılında elde edilmiştir. En önemli sorun olan cari açığın, başlangıçta tahmin edilenin çok üzerinde bir noktaya, 8–10 milyar USD aralığına doğru ilerlemekte olmasıydı. Çeşitli uyarılara karşın bu açığın tehlike doğurmayacağı kabul ediliyordu. Dolayısıyla Kasım ayının başlarında ortada bir kriz yaratacak neden görünmüyordu. Yalnızca bankalar, yavaş yavaş açık pozisyon kapatmaya uğraşıyorlar ve yabancılar da yılsonu hesaplarını kapatma çabası içinde döviz talebini arttırıyorlar, bu gelişme doğal olarak faizleri bir miktar yukarı tırmandırıyordu. Aynı dönemde bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler birden hız kazanmaya başladı. Bu yeni gelişme, bankaları, açık pozisyonlarını kapatma yolunda çok daha hızlı ve ani davranışlar içine soktu. Bu durumda bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla arttırmaya yöneldiler. Daha fazla likidite talebi ise doğal olarak faizlerin çok daha hızlı olarak yukarı hareketlenmesi sonucunu getirdi.

Faizlerde başlayan bu tırmanma yüksek miktarda Hazine kağıdı taşıyan ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları hızla sıkıntıya sokmaya başladı. Likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki hazine kağıtlarını fonlamak zorunda olan bu bankalar büyük Kayırlarla karşılaşmaya başladılar. Bu noktada bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması, bankaların birbirlerine olan kredi hatlarını iptal etmelerine ya da minimum düzeye düşürmelerine yol açtı. Bu gelişmenin yarattığı ek likidite daralması, bankaların daha yüksek faizle fon bulmaya razı olmaları sonucunu getirdi. Faizlerde ortaya çıkan hızlı yükselme Hazine kağıtları ikinci el piyasasında işlem hacminin hızla düşmesine neden oldu. Başlangıçta yılsonu hesap işlemleri nedeniyle yavaş yavaş piyasadaki çıkmaya yönelen yabancı yatırımcılar, gelişmelerin farklı bir boyuta kaydığını algılayarak döviz taleplerini arttırıp, ellerindeki Hazine kağıtlarını hızla satarak Türkiye'den çıkışlarını daha da hızlandırdılar. Bu eğilim faizleri daha da tırmandırdı. Faizlerin yükselmesi ve bu gelişimin hız kazanması bankaların yurtdışında yarattıkları fonların dağılmaya başlamasına yol açtı. Bu fonların ortağı konumundaki yabancı bankalar paralarını alarak fondan çıkmaya başladılar. Bu durumda bu fonlardaki Hazine kağıtlarının fonlanması da yerli bankaların üzerine kaldı. Faizler daha da yükseldi. Her önemli mali krizde olduğu gibi bu krizde de mali kesimde başlayan sarsıntı kısa süre sonra reel kesimi derinden etkilemeye başladı. Piyasada ortaya çıkan faiz dalgalanmaları talep canlılığını birden bire kesiverdi. Talepte ortaya çıkan bu ani kasılma reel kesimin satışlarının daralmasına ve dolayısıyla stoklarının hızla yükselmeye başlamasına yol açtı¹⁷³. Hazine borç verilebilir fonlar piyasasında, diğer borçlanıcılara göre üstün durumdadır. Diğer borçlanıcılardan farklı olarak hem kendi sattığı kağıtların hem de diğer borçlanıcıların enstrümanları üzerindeki vergiyle oynayarak kendi malı lehine avantaj yaratabilecek bir konumdadır. Ayrıca Hazine, borcunu ödeme sıkıntısıyla karşılaşması halinde ya ek vergi yoluyla ya da para basarak borcunun tamamını ödeme olanağına sahiptir. Ancak bunlar uzun dönem için geçerli hususlardır. Hazine borçlanmasının ihale ile olması, hazineyi bankalardan borçlanmak durumunda bırakmaktadır. Kriz öncesi bankaların likidite sıkıntısı içine girmeleri ve hazine kağıtlarının daha fazla riskli konuma girmesi sonucunda bankalar Hazineye daha az

¹⁷³ EĞİLMEZ, KUMCU, age,326.

borç verme eğilimine girmiştir. Böylece Hazine kriz öncesi, daha yüksek faiz ödeyerek borçlanabilir konuma geldi. Kasım ayında yaşanan bu kriz Hazinesinin iç piyasadaki borçlanması üzerinde yarattığı olumsuz etkiye benzer görünüm dış borçlanma üzerinde de ortaya çıkmıştır.

Kasım 2000 krizi finansal sistem kaynaklı bir krizdir ve aktörü de bankacılık kesimidir. Finans piyasalarında yaşanan bu etkileşim aktör konumundaki bankacılık kesiminin tetiği ateşlemesi ile krize dönüşmüştür¹⁷⁴. Bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya çalışmaları, kamu ve özel bankaların borçlanma telaşına girmelerine neden olmuştur. Türkiye'nin dışsal (Euro) piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primlerinin yükselmeye başlaması, bankaların dış borçlanmada zora girmesine neden olmuştur¹⁷⁵.

Bankaların hızla yükselen likidite ihtiyaçları ve bunun için yüksek faizle likidite arayışı içine girmeleri sonucu döviz talepleri artarken, yabancı bankalar da hazine kağıtlarını satarak Türkiye'den çıkmaya başlamışlardır. Bu ortam içinde Merkez Bankası'nın en önemli hatası bu gelişmeler karşısında piyasanın duyduğu likidite ihtiyacını zamanında karşılayamamış olmasıdır. Yaşanan bir likidite krizidir. Bu durum 9 Aralık 1999 tarihli ekonomik programa olan güveni sarsmıştır. Bunalım piyasalara yansımış, reel kesimde büyük bir talep daralması yaşanmış ve dövizle yönelik spekülasyon akımı oluşmuştur. Yükselen faizler, döviz kayıpları 7,5 milyar USD IMF kredisi ve likidite ihtiyacının oldukça yüksek olan bankaların TMSF' na devredilmesi piyasaları bir ölçüde rahatlatmıştır. Başka bir deyişle rahatladığı sanılmıştır. Çünkü yaşanan krizden üç ay sonra başbakan ile cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışmanın piyasalar üzerindeki spekülasyon faaliyetleri tetiklemesi bu kez döviz krizini başlatmıştır¹⁷⁶. 22 Kasım 2000 tarihinde bankacılık sektöründe başlayan kriz, 19 Şubat 2001 tarihinde döviz krizine dönüşerek ikiz kriz karakterine

¹⁷⁴ Zeynep KARACOR, 'Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001 Krizlerinin Öğrettikleri', www.sosyabil.selcuk.edu.tr/sos-mak/articles/2006/16/ZKARACOR.PDF (Erişim: 15.01.2010)

¹⁷⁵ Ercan UYGUR, 'Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri', Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, Ankara,2001, s.11.

¹⁷⁶ Rıdvan KARLUK, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s.425.

bürünmüştür. Kasım ayında yaşanan krizi başta bankacılık sektöründe yaşanan finansal kriz ve ödemeler bilançosu açıklarının hızla artması ve yapısal reformların amacına ulaşamaması tetiklemiştir. 2001 yılı şubat ayında patlak veren krizin temelinde ise, döviz piyasasının yapısı, ardı ardına yaşanan finansal krizlerin ve kamu maliyesi alanında faiz dışı fazla hedefinin çok yüksek belirlenmesinin reel ekonomide yol açtığı daraltıcı etkiler, dış borç stokunun ve ödemeler bilançosu açığının çok yüksek olması ve siyasi belirsizlik ortamı yatmaktadır.

21 Şubat 2001 krizi ile 9 Aralık 1999 tarihli program tamamen ortadan kalkmıştır. Merkez Bankasında 6 milyar USD rezerv kaybı yaşanmış, İnterbank piyasasında gecelik faizler %6000'leri aşmış, ortalama olarak %4000'ler olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler karşısında kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Döviz krizi niteliğinde olan 21 Şubat 2001 krizine temelde cari işlemler açığında meydana gelen yüksek oranlı artışlar neden olmuştur. 2000–2001 yılı krizlerini hazırlayan unsurlar; aşırı değerli TL, cari işlemler açığının kritik sınırın üzerinde seyretmesi, sermayeden yoksun mali sektör, açık pozisyonlar(banka-reel sektör- kamu), kamu bankalarının görev zararları ve bütün bunların sonucu olarak özellikle mali sektörün taşıdığı kar ve faiz riskinin artması olmuştur.

Kasım 2000 krizi ertesinde teşhis ve tedavi hatası devam ettiği için Türkiye ekonomisi yeni bir krize açık görünümünü sürdürmüştür. Şubat ayında yaşanan bir siyasal kriz, ekonomik krize yol açmıştır. Mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamı sürdüğü için Şubat ayı krizi bu ortamın pekişmesine ve likidite krizinin giderek bir dövize hücum krizine dönüşmesine neden oldu¹⁷⁷.

1999 yılında uygulamaya konan programın zayıflıkları da krizi tetiklemiştir. İstikrar programının en zayıf tarafı, enflasyondaki düşme eğilimine karşılık yüksek seyreden faizlerdi¹⁷⁸. 1999 yılı sonlarında, kamu fiyatlarının da bir çıpa olarak kullanılması amacıyla yüksek kamu zamları yapılmıştır. Kamu kesimi enflasyonun 2000 yılı başından itibaren %2 dolayında kalacağı varsayıldı. Ancak 2000 yılı Ocak

¹⁷⁷ EĞİLMEZ, KUMCU, Age,s.332.

¹⁷⁸ Mahir FİSUNOĞLU, “İkinci krizin Anatomisi”, Çukurova Üniversitesi İİBF, <http://idari.cu.edu.tr/mahir/subat2001.htm>(Erişim: 01.01.2010)

ayında kamu enflasyonunun bazı sektörlerde %30'u aştığı görüldü. Elektrik ve petrol fiyatlarının enflasyon hedefinin çok üzerinde artacağı açıklanmıştır. Sonrasında yapılan zamlar geri alındı ama güven duygusu sarsılmıştı. Program, enflasyon hedefiyle uyumlu bir gelirler politikası da öngörmüştür. Birincisi, kira artışlarının TÜFE enflasyon hedefi ile sınırlanması için yasa çıkarılmıştı. Buna karşılık, bu sınırlamaya genel olarak uyulmayacağı anlaşıldı. Nitekim 1999 yılı Aralık ayından 2000 yılı Aralık ayına kadarki 12 aylık dönemde TÜFE endeksi içindeki kira kaleminde % 49.1 oranında artış oldu. İkincisi, ücret artışlarının kamu kesiminde %25 sınırı içinde kalacağı özel kesimin de buna uyması gerektiği açıklandı. Ücret artışlarında da % 25 hedefi de aşıldı. Yapılan toplu iş sözleşmeleri nedeniyle, 2000'de kamu kesiminin önemli bir bölümünde ücret artışı % 60- 70'lere ulaştı. Özel kesimin bir bölümünde de geçmiş enflasyonu temel alan ücret artışları oldu ve yine % 60 oranları görüldü. Konsolide bütçe içinde kalındığında kamu açığının istenen düzeye rahatça ineceği belli olmuştu ama kamu bankalarının ve KİT sistemini de içine alan kamu kesimi açıklarının hedeflenen düzeye indirilmesi kolay görünmüyordu. Çünkü kamu bankalarının görev zararları artarak sürüyordu. KİT sistemi açıkları da, bunların fiyatları çıpa olarak kullanıldığından, giderek büyüyordu¹⁷⁹. Bütçenin ve kamu kesiminin mali uyum hedefleri faiz dışı denge üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu yoğunlaşmanın sakıncası vardı; faiz dışı denge hedefleri, özel kesime yapılan faiz transferlerini ve bu transferlerin özel talep üzerindeki uyarıcı etkisini göz ardı ediyordu. Kamu talebi ile birlikte özel talebi de önemseyen bir yaklaşımın, faiz transferlerini de dikkate alması gerekiyordu. Yapısal uyumun önde gelen bir kalemi olan özelleştirmenin mali uyuma en büyük katkıyı yapması hesaplanmıştı. Ancak 2000 yılı ortalarına doğru özelleştirme hedefine varılamayacağı belli olmuştu. Yapısal uyum sürecinde belki de en önemli konu zayıf ve sorunlu olduğu bilinen bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasıydı. Ancak kamu bankaları da dahil olmak üzere, bankacılığı yeniden yapılandırma girişimleri hep batık banka sayısının çok yüksek olduğu ve sistemin sanıldığından da zor durumda olduğu duygusunu yarattı. Buna karşılık, 2000'nin yarısına varıldığında bankacılık sistemi dış borçlanmayı hızla sürdürüyordu. Bu gelişmelerle birlikte cari açık hızla yükseliyordu. Giderek büyüyen cari açığın sürdürülebilmesi için mutlaka

¹⁷⁹ UYGUR, a.g.e.,s.12.

dış kaynak girişi gerekiyordu doğrudan yabancı yatırım sınırlıydı. Giriş yapan yatırım sermayesi kadar çıkış yapan yatırım sermayesi de oldu. 2000 yılında net doğrudan yabancı yatırım 112 milyon dolar seviyesinde kaldı. Bu nedenle borçlanma önem kazanmıştı. Yabancı kaynak girişinin – dış borçlanmanın sürdürülmesi, uygulanan kur veya serbestleşme programının sürdürülebilirliğine bağlıdır. Bu konuda şüpheler ortaya çıktığında artık kriz ortamına girilmiş demektir. Bu ortamda herhangi bir kıvılcım krizi başlatabilirdi.

22 Kasım 2000 tarihinde patlayan krizin iki önemli noktası mevcuttur. Birincisi, bankalar arası piyasada ortalama faiz 13 Kasımdan itibaren önceki aylara göre yükselmekteydi. Örneğin 15 Kasım tarihinde ortalama gecelik faiz % 81.45 olmuştur. Faiz sonraki günlerde düşmüş ve sıçrama kamu kesimi maaş ödemesine bağlanmıştı ama daha önceki aylarda böyle bir sıçrama yoktu. Ağustos, Eylül ve Ekim aylarının 15'inde gecelik faiz sırasıyla % 37.3 , % 44.5 ve % 38.5 idi. İkincisi, 2000 yılı başından itibaren program uygulaması ile birlikte gecelik faizde zaten artan dalgalanma- volatilité, Ağustos ve Eylül ayında önemli ölçüde yükseldi. Faizde volatilité yükselmesi ile gelen artış, finansal piyasalarda bir baskı ve gerginlik olduğu anlamına geliyordu ve 22 kasımdaki kriz öyle bir günde patlamamıştı.

22 Kasım' da ve izleyen günlerde TCMB' nin döviz rezervinde de önemli bir azalma gözlemlendi. İki haftada brüt döviz rezervi 24.4 milyar dolardan 18.9 milyar dolara indi. Böylece enflasyonu düşürme programının net döviz rezervi üzerine koyduğu alt sınıra inilmişti. Döviz rezervindeki hızlı erime de finansal piyasalardaki baskının ve gerginliğin derecesini yansıtıyordu. Baskı ve gerginliğin rezerve yansımaları da, daha önceden Ekim ayında başlamıştı. TCMB, 2000 yılı Kasım ayında döviz de hedef alan yoğun spekülasyon saldırıyı; çok yüksek faiz ile, önemli döviz rezervi kayıpları ile ve 7.5 milyar dolar büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtülebilmştir. IMF kredisi, ek rezerv olanağı şeklinde verilmiştir. Ancak kullanılan bu kredinin vadesi oldukça kısa, maliyeti de yüksektir.

Yaşanan bu ikiz krizler sonrasında ekonomi yüzde 8.5–9 oranında daralmış, ulusal gelir 51 milyar USD azalmış, kişi başına gelir 725 USD gerilemiş, 19 banka

kapanmış, 1,5 milyon kişi işsiz kalmış, yüzde 30'lara düşen enflasyon yüzde 70'i aşmış, hazinenin faiz ödemeleri yüzde 101 artmış, iç borç stoku 2000 yılının 4 katına ulaşmıştır¹⁸⁰. Bu krizler Cumhuriyet Tarihi'nin en büyük krizi olmuştur. 2001 krizi sonrasında ekonomi %9.5 oranında küçülmüştür¹⁸¹.

2000 Kasım krizinde IMF döviz kurunun bant içinde serbest bırakılmasını, yani dolaylı bir devalüasyon yapılmasını istemişti. Ancak bürokrasi ve politikacılar buna çıkmıştı. Türkiye de uygulanan programda önemli payı olan IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fisher 2001 başında sunduğu bir tebliğde cari açık konusunda eski düşüncelerini yenileyip” cari açığın en önde gelen kriz kaynağı- göstergesi olduğunu ve Türkiye'deki Kasım krizine bankacılık kesimi ile birlikte yüksek cari açığın neden olduğunu” açıklıyor. Bu konularda “zamanında gerekli önlemlerin alınmadığını, ama krizden sonra bazı önlemler için hükümetle anlaşmaya varıldığını” söylüyordu¹⁸².

Bu krizler sonunda Türkiye ekonomisi ne öğrendi:

- ❖ Para ve fiyat dengesi için Merkez Bankası'nın özerk olması gerektiğini öğrendi.

Dalgalı kur rejimi uygulaması içerisinde enflasyonla mücadele etmesi gerektiğini öğrendi.

- ❖ Finansal ve mali sistemin etkin işlemesi gerektiğini öğrendi. Mali sistemi yeniden

yapılandırdı. Bunun için düzenleyici ve denetleyici kurumları etkin kıldı.

- ❖ Toplumsal uzlaşmayı, ekonomik ve sosyal konseyleri harekete geçirmeyi öğrendi.

❖ Etkin ve verimli devleti öğrendi. Bunun için devlette şeffaflığı arttırarak kamu finansmanını güçlendirdi.

- ❖ Rasyonelliği, bilgiyi kullanmayı, kurum ve kuruluşları etkin kullanmayı öğrendi.

¹⁸⁰ KARLUK, a.g.e, s.428.

¹⁸¹ Ali İhsan YİĞİTOĞLU, “2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, Ocak – Haziran, 2005.s. 122.

¹⁸² UYGUR, a.g.e., s.24.

- ❖ Güvenirliliği sağlayarak, riski ve belirsizliği azaltarak negatif beklentileri kırmayı öğrendi¹⁸³.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrası çıkarılabilecek dersler şöyle sıralandırılabilir: mali sektör bir bütündür. Mali sektörde rekabet, kuruluşların itibar yarışıdır. Mali sektörün gözetim ve denetimi “suç ve suçu aramak” için değildir. Sektörü korkutan gözetim ve denetim işleri kilitler. Mali sektör şeffaf olmalıdır. Ekonomi politikalarının amacı büyümeyi ve istihdamı olabildiğince arttırmaktır. Fiyat istikrarından ödün verilerek uygulandığında, hiçbir ekonomi politikası uzun dönemde büyüme sağlayamaz, işsizlik artar. İstikrar programları yapılanlar nedeniyle değil, yapılacaklara olan güven sayesinde başarıya ulaşırlar¹⁸⁴.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonucunda bankacılık sektörü de büyük yara almıştır. İnterbank, Demirbank, Egebank, Sümerbank, Yurtbank, Yaşarbank, Esbank, İktisat Bankası, Sitebank, Tarişbank, Bank Kapital, Egsbank, Bayındırbank, Etibank, Ulusalbank, Kentbank, olmak üzere 16 banka tavsiye edilmiş ve TSMF bünyesine alınmıştır. Fondaki bankaların 2001 yılı Kasım sonu itibariyle zararı 5.759 milyon USD’ye ulaşmıştır. Emlakbank, Ziraat Bankası ve Halkbank ile birleştirilerek tasfiye edilmiştir.

3.4. 2008 KRİZİ

2008 yılının ikinci yarısında dünyayı da etkilemeye başlamış olan finansal krizin kaynağı, ABD’de finans kesiminin 2007’nin ilk yarısında ortaya dökülen sorunlarıydı. Olayın gerisinde, düşük gelirli ABD vatandaşlarına, 2002 sonunda FED kısa vadeli faiz oranını %1’e çektiğinde, düşük faizlere güvenip yaygın ipotekli ev kredisi açılması yatıyordu. Kredi verilirken bunlara faizlerin değişebileceği bağlantılı bilgi verilmemişti. FED faiz haddini yükseltmeye geçince 2004 sonunda, bir kısım borçlular kredileri ödeyemez duruma girmeye başlamış, finansal sarsıntı tetiklenmişti. Büyük boylu yatırım bankaları, onların tahvilleştirdikleri kağıtları

¹⁸³ KARAÇOR, a.g.e., s.390.

¹⁸⁴ Ercan KUMCU, “Krizi Çıkardık Bari Ders Alalım”, 28.11.2000. <http://www.hurriyet.com.tr> (Erişim:12.01.2010)

sigortalayan şirketler, bunlara en üst derecede güven gösteren “rating” kurumlarının birlikte karıştığı bir zincirde 2006 sonunda patlak vermişti olay. “Toksik maddeler” denen bu tahvillere piyasalarda yatırım yapanlar, ABD’deki yatırım bankalarını ve sigorta şirketlerindeki sarsıntıyı izleyerek, finansal krizin etkilerini ilk hissedenler oldular. İngiltere ve İsviçre gibi Avrupa’da yatırım bankacılığı bulunan ve bu ABD’li tahvillere yatırım yapan bankalar, finansal krizin ilk sirayet alanını oluşturdular; zaten benzer bir ipotekli kredi krizini İngiltere kendisi de yaratmıştı. Japonya bunları izledi. Yani, finansal kriz ilk aşamada küresel piyasalardaki bu “toksik” maddeler yoluyla yayıldı. Türkiye’de yatırım bankacılığı olmadığı gibi bu “toksik madde” denen tahvillere ticaret bankaları yatırım da yapmadıkları için, bankacılık sistemi bundan doğrudan etkilenmedi¹⁸⁵. ABD’deki problemlili ipotek kredilerine ve problem yaşayan finans kurumlarına yönelik pozisyonlardan kaynaklanan doğrudan bir etki bizim finans sistemimiz açısından olmamıştır. Bu etki ABD dışında diğer ülkelerde, örneğin bazı Avrupa bankalarında yaşanmıştır. Diğer taraftan ülkemizdeki ipotek sistemimizde de gelişmiş ülkelerde yaşanan problemlere rastlanmıyor olması bu aşamada bir avantaj olmuştur¹⁸⁶.

Ülkemiz yaşanan bu krizden doğrudan etkilenmese de, dolaylı etkiler 2007 sonuna doğru hissedilir değişimler yaratmaya başladılar. Finansal piyasa etkisinden önce Türkiye’de reel kesimde bir duraklama başlamış, GSYİH büyüme hızı 2007’de %4.5’ a düşmüştü. Tarımdaki şiddetli gerilemeyi (%-7.3) , imalat sanayindeki ve inşaat sanayindeki yavaşlama (sırasıyla %5.4 ve %5) tamamlayınca, GSYİH’ daki artış da 2002 ile başlayan dönemin en düşük büyümesine çekilmişti.

ABD, mortgage kredilerinin tutarı 10 trilyon doları buluyordu. Bunun yaklaşık 1.4 trilyon dolarının batık yüksek riskli tut-sat kredilerinden oluştuğu biliniyordu. Bu kredilerin yaklaşık yüzde 40’ı da başta İngiltere, Fransa, Almanya,

¹⁸⁵ <http://www.tek.org.tr/dosyalar/calistay2009/2008.Kuresel.Krizi.ve.Turkiye.pdf> (Erişim:12.01.2010)

¹⁸⁶ <http://www.porttakal.com/haber-spk-ya-gore-krizin-turkiye-ye-etkisi-127348.html> (Erişim: 12.01.2010)

Hollanda, Belçika, İsviçre olmak üzere Avrupa ülkelerindeki bankaların portföyünde bulunuyordu. Bu nedenle kriz, ABD ile sınırlı kalmadı. Hemen Avrupa'ya sıçradı¹⁸⁷.

Her ne kadar krizin Eylül 2008'den sonra hızlandığı, tam olarak ortaya çıktığı görüle de, aslında kriz 2007'nin son çeyreğinde etkilerini göstermeye başlamıştı. ABD'de başlayan tutsat krizi, önce gelişmiş ülkelerdeki finans piyasalarını çalkaladı, borsalarda 2006 yılına göre, 25 trilyon doları aşkın kayıplar yaşandı, Lehman Brothers başta olmak üzere dev bankalar iflas etti, ABD'de yatırım bankacılığı tarihe karıştı. Başta ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya, İrlanda tarafından olmak üzere 6 trilyon doları aşkın ekonomik paketler açıklanmasına karşın durulmayan finansal kriz, çok sürmeden reel sektöre de yansıdı, başta otomotiv sektörü olmak üzere birçok şirket derin mali krize girdi, milyonlarca kişi işini kaybetti. Kriz gelişmekte olan ülkeleri de derinden sarsmaya başladı. Gelişmiş İzlanda'nın yanı sıra gelişmekte olan Macaristan, Ukrayna, Pakistan gibi ülkeler Uluslararası Para Fonu (IMF) desteğine muhtaç kaldı. Büyük gelişmekte olan ülkelere Türkiye ile Belarus ve Sırbistan IMF ile görüşmeye başladı. Rusya, Brezilya, Çin, Hindistan gibi dev gelişmekte olan ülkeler her ne kadar büyük döviz rezervleri nedeniyle görece olarak krizden az etkilenseler de büyüme hızlarında keskin düşüşler oldu. Hatta Rusya, durgunluğa girdi.

Eylül ayında ABD yönetimi, patlak veren tut-sat krizinden kötü etkilenen, 5 trilyon doları aşkın kredi büyüklüğüne sahip dev mortgage şirketleri Fannie Mae ve Freddie Mac'in denetimine, daha büyük bir krizin çıkmaması amacıyla el konulduğunu duyurdu. Şirketlerin denetimi Federal İskan Dairesine geçti. ABD'nin dördüncü büyük yatırım bankası durumundaki Lehman Brothers, kredi krizi nedeniyle girdiği zor durumdan kurtulamayarak iflas başvurusunda bulundu. ABD'nin iki numaralı bankası Bank of America, küresel kredi krizi nedeniyle yaklaşık 46 milyar dolar zarar eden dünyanın en büyük aracı kurumu Merrill Lynch'i 50 milyar dolara satın alma kararı aldı. Dünyanın en büyük bankalarından 10'u 70 milyar dolarlık acil yardım fonu oluşturmaya karar verdi. Bank of America, Barclays, Citibank, Credit Suisse, Deutsche Bank, Goldman Sachs, JP Morgan,

¹⁸⁷ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/469274.asp> (Erişim: 12.01.2010)

Merrill Lynch, Morgan Stanley ve UBS bankalarının her birinin 7 milyar dolar vermeyi kabul ettiği fon, dünya piyasalarında panik çıkmasını önlemeyi amaçlamıştır. ABD’de konut sektöründe baş gösteren kredi krizinin daha sonra küresel çapta bir mali krize dönüşmesi, bankaların 400 milyar doları aşkın zarar etmesine yol açtı. Amerikan sermayeli dev sigorta şirketi AIG, Amerikan Merkez Bankası’ndan 40 milyar dolar destek istedi. Merkez bankaları piyasalara toplam 230 milyar dolar verdi. ABD Merkez Bankası, 50 milyar dolar, Avrupa Merkez Bankası 70 milyar Euro, İngiltere Merkez Bankası 25,2 milyar Euro, Japonya Merkez Bankası 24 milyar dolar, Rusya Merkez Bankası 12,9 milyar dolar, İsviçre Merkez Bankası da, piyasalara 5 milyar Euro enjekte etti. Amerikan Merkez Bankası, ABD’nin ünlü sigorta şirketi AIG’ye 85 milyar dolar para aktardı ve şirketin hisselerinin yüzde 80’ini denetim altına aldı. Ardından AIG, 85 milyar dolara yüzde 79.9’unu Hazine denetimine geçiren anlaşmayı imzaladı. İngiliz sermayeli Barclays bankası, Lehman Brothers’ın 10 bin kişi çalışan bir kısmını 1,75 milyar dolara almaya karar verdi. ABD, Avrupa, İngiltere, İsviçre, Japonya ve Kanada merkez bankaları kısa vadede piyasaları 250 milyar dolar fonlayacaklarını açıkladı. Eylül ayı sonunda Amerikan Merkez Bankası, ABD’nin en büyük iki yatırım bankası Goldman Sachs ve Morgan Stanley’i kendi denetiminde çalışan bankacılık holding şirketlerine dönüştürüldü. İki banka da mevduat bankası oldular¹⁸⁸.

Eylül ayı içinde sıkıntı yaşayan Amerikan Merkez Bankası, Avrupa Merkez Bankası ile 110, Japon Merkez Bankası ile 60, İngiltere Merkez Bankası ile 40, Kanada Merkez Bankası ile 10 milyar dolar geçici döviz takası yapma yetkisi aldı. Ardından ABD Merkez Bankası, Avustralya ve İsveç merkez bankalarıyla 10’ar, Norveç ve Danimarka merkez bankalarıyla ise 5’er milyar dolarlık geçici döviz takası anlaşması yaptı.

Ekim ayında ABD temsilciler meclisinde 700 Milyar Dolarlık kurtarma paketi ve 150 milyar dolarlık vergi indirimini içeren tasarı onaylandı. Ayrıca zor durumdaki otomotiv sektörüne yardımcı olmak amacıyla 25 milyar dolarlık düşük faizli kredi desteğini içeren yasa paketi imzalandı. Amerikan Merkez Bankası,

¹⁸⁸ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news> adresinden yararlanılarak derlenmiştir.

yılsonuna kadar bankalara 900 milyar dolar kadar nakit vereceğini açıkladı. Aynı dönemde İngiltere hükümeti, mevduat sahiplerinin bankalardaki paralarının 50 bin sterlinlik bölümünün garanti altına alındığını açıkladı. Bu rakam daha önce 35 bin sterlindi. İzlanda mevduata yüzde 100, Almanya özel tasarruflara yüzde 100 garanti getireceğini, İsveç ise halen 35 bin 500 dolar olan garantiyi 71 bin dolara yükselteceğini açıkladı. İrlanda, Avusturya mevduata tam garanti daha önce getirmişti. İzlanda ülkenin 2. büyük bankası Landsbanki'yi devletleştirdi. Rusya'dan 4 milyar Euro borç almaya karar verdi. İspanya mevduat güvencesini 100 bin Euro'ya, 30 milyar Euro'luk kriz fonunu gerekirse 50 milyar Euro'ya çıkarma kararı aldı. Yunanistan mevduat garantisinin 20 bin avrodan 100 bin Euro'ya yükselteceğini, Slovakya, mevduatta tam garantiye geçeceğini açıkladı. İzlanda'da hükümet, ülkenin en büyük bankası Kaupthing'e el koydu.

Ekim ayının ilk haftasında Dünyanın en büyük merkez bankaları koordineli olarak faiz oranlarını indirdiler. ABD Merkez Bankası gösterge faiz oranını yüzde 0.5 indirerek yüzde 1.5'e, Avrupa Merkez Bankası yüzde 4.25'ten yüzde 3.75'e, İngiltere Merkez Bankası yüzde 5'ten yüzde 4.5'e, Çin Merkez Bankası yüzde 7.20'den yüzde 6.93'e çekti. Rus parlamentosunun alt kanadı Duma, ekonomik krizin üstesinden gelmeyi öngören 86 milyar dolarlık yardım paketini onayladı. İngiltere hükümeti 8 büyük bankasını kurtarmak için 437,2 milyar dolarlık bir kurtarma paketi açıkladı.

Bankacılık krizi olarak devam eden ve sektöre büyük yara veren krizle başa çıkabilmek adına ülkeler ortak hareket etmeye çalıştılar. Ekim ayında Avrupa'da avro kullanan 14 ülke ve İngiltere yüzyılın krizine karşı ortak hareket etme kararı aldılar. 14 ülkenin devlet ve hükümet başkanları, 2009 yılı sonuna kadar ülkelerinde banka batışına izin verilmemesi konusunda karara vardılar. Almanya finansal krizle mücadele için 500 milyar Euro'luk, Fransa 360 milyar Euro'luk paket oluşturdu. Avusturya hükümeti, sorunlu bankalara 85 milyar Euro'ya kadar destek verileceğini açıkladı. Gerekirse bu miktar 15 milyar Euro daha artırılabilir. İspanya, banka kredileri için bu yıl 100 milyar Euro garanti edecek. İtalya bankalara 20 milyar Euro destek kararı aldı. İngiltere iki büyük banka Halifax Bank of Scotland (HBS) ve

Royal Bank of Scotland'ı (RBS) kamulaştırma işlemi başlatma kararı aldı. Güney Kore, bankalara sermaye desteği ve devlet garantisi olarak 130 milyar dolar vermeyi kararlaştırdı. İsviçre, UBS bankasını kurtarmak için 52,86 milyar dolarlık paketi hayata geçirdi.

2008 yılı nisan ayında Standard And Poor's Türkiye'nin ekonomik görünümünü durağandan negatife çevirdi. Son 3 yılda ikiye katlanan gıda fiyatlarının yarattığı kriz Mısır, Filipinler gibi ülkelerde peş peşe ayaklanmalara yol açtı. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun, dünyadaki gıda krizinin acil boyutlara ulaştığını ve dünya genelinde yoksullukla mücadelede son dönemde kat edilen mesafeyi tehdit ettiğini belirtti. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre dünya piyasalarında son 1 yılda yüzde 68 oranında artan kaliteli pirincin fiyatı, Türkiye'de 2008 yılı ilk üç ayında ayda yüzde 130'a varan oranlarda artış gösterdi. Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehmet Mehdi Eker, pirinçte stok sorunu olmadığını, fiyat artışlarının spekülasyon hareketlerinden kaynaklandığını açıkladı. Ve Pirinç fiyatlarındaki artış nedeniyle Bakanlar Kurulu, Toprak Mahsulleri Ofisine (TMO) "sıfır gümrük vergisi" ile 100 bin ton pirinç ithalat izni verdi.

2008 yılı içinde Türkiye'de Merkez Bankası Para Politikası Kurulu gecelik borçlanma ve borç verme faiz oranlarını sürekli indirdi. 2008 yılı ocak ayında gecelik borçlanma faizi yüzde 15.75, borç verme faiz oranı da yüzde 20 idi. Aralık ayında toplanan son kurulda gecelik borçlanma faiz oranını 1.25 puan azaltarak yüzde 15'e, borç verme faiz oranını ise 1 puan azaltarak 17.50'ye indirildi.

Merkez Bankası, bankaların zorunlu karşılık oranlarını Türk parası yükümlülüklerinde değiştirmeyerek yüzde 6'da bırakırken, yabancı para yükümlülüklerinde yüzde 11'den yüzde 9'a çekti. Banka, yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödemesi uygulamasına son verirken, Türk parası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranını gecelik borçlanma faiz oranının yüzde 75'inden yüzde 80'ine çıkardı. Banka, ihracat reeskont kredisi limitini 500 milyon dolar artırarak 1 milyar dolara yükseltmiştir.

Kasım ayında Kamuoyunda “varlık barışı” olarak adlandırılan, Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun tasarısı, TBMM Genel Kurulunda, kabul edilerek yasalaştı. Yasa, yurt dışındaki tasarrufu yüzde 2, yurt içindeki tasarrufu da yüzde 5 vergiyle ekonomiye kazandırmayı amaçlamıştır.

Türkiye 2001 krizi sonrasında uluslararası piyasalardan kaynaklanan muazzam çaplı bir genişleme ve ucuz kredi olanağına kavuşmuştur. Giderek artan dış açıklar (cari işlemler açıkları) önce yüksek faizlerin cazibesi ile Türkiye’ye akmakta olan sıcak parayla, daha sonraları ise şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler ile elde edilen doğrudan yatırım finansmanı ile karşılanmaya çalışıldı söz konusu dönemde Türkiye dış borcunu hızla yükseltti. 2003 yılı başında 129.6 milyar dolar olan toplam dış borç stoku, 2008’in haziran ayı itibari ile 284.4 milyar dolara yükseldi. Yaklaşık 5.5 sene gibi bir sürede biriktirilmiş olan 154.4 milyar dolar borcun ana kaynağı özel sektör borçlanmasıydı¹⁸⁹. Türkiye 2008 krizini yüksek cari işlemler açığı ve yüksek dış borç bağımlılığı ile karşılamıştır. Küresel finans piyasalarındaki daralma Türkiye’de öncelikle yüksek ölçüde dış borcu birikmiş ve dış borçlarını çevirmek zorunda olan finans dışı reel şirket kesimini etkilemiştir. Türk sanayi bu küresel krizden olumsuz etkilenmiştir. Türk sanayi ve üretici sektörlerde doğrudan daraltıcı etki oluşmuştur. İşsizlik sorunu derinleşmiştir. Türkiye ekonomisinin küresel krizden etkilenme kanalları, temelde küresel fon piyasalarından fon temininde daralma ve ihracattaki daralma üzerinden kendisini göstermektedir. Mali ve ticari kanallardaki bu daralmanın büyüklüğü ekonominin büyümesindeki daralmayı belirlemektedir. Çünkü Türkiye ekonomisi ağırlıklı olarak dış kaynakla kendisini finanse etmekte ve buna bağlı olarak büyümektedir¹⁹⁰. Diğer yandan, Türkiye ekonomisi özellikle bankacılık kesiminde 2001 krizi sonrasında yaptığı reformlar sayesinde, mali yapı açısından düşük risk taşımaktadır. Ancak cari açığın yüksekliği kriz dönemlerinde her zaman büyük risk olmaktadır.

¹⁸⁹ Erinç YELDAN, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007–2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde? Çalışma ve Toplum Dergisi, 200 9 <http://www.calismatoplum.org/sayi20/yeldan.pdf> (Erişim: 01.01.2010)

¹⁹⁰ Aysu İNSEL, <http://www.virahaber.com/haber/krizin-turkiyeye-etkileri-9649.htm>

IMF 2008 yılı Ekim ayında küresel ekonomik görünüm raporunu açıkladı. Raporda, Türkiye'ye değinilirken, "kötüleşen dış görünüm ve hala yüksek olan mal fiyatlarının tüketim ve yatırımlara etkisi ışığında, güney ve güneydoğu Avrupa ile birlikte Türkiye'de de büyüme zayıflayacak" denildi¹⁹¹. Krizin Türkiye'ye etkisinin büyümede olacağı genel kanı olarak kabul edilmiştir. Çünkü 2001 yılındaki krize göre kamu maliyesi daha güçlü ve bütçenin disiplini uygulamaları daha başarılıdır.

3.5. EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

Yüksek enflasyonun neden olduğu parasal istikrarsızlık ile birlikte yüksek kamu açıklarının yol açtığı kamu maliyesi dengesizliği gelişmekte olan ülke ekonomilerinin temel sorunlarının başında yer almaktadır. Mali dengesizliği gidermek için kamu gelirlerinin, özellikle vergilerin ve borçlanma gelirlerinin reel sektör yatırımları yerine bütçe açıklarını azaltmak amacıyla kullanılması, bir yandan kaynak dağılımındaki etkinsizliği arttırmakta diğer yandan da ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Mali disiplin kamu açıklarının azaltılması yoluyla sağlanmaktadır. Ancak mali disiplin için vergi oranlarının azaltılması yoluna gidildiğinde kamu açıklarını arttırıcı etkiler doğurmaktadır. Vergi yükünün belirli (özellikle dolaylı) vergiler üzerinde yoğunlaşması vergilemede adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu nedenle kriz dönemlerinde ve sonrasında uygulanacak harcama ve vergi politikaları çok önemlidir.

Ülkemizde 1980 sonrası dönemde yaşanan krizlerin birçok nedeni olmakla birlikte toplam gelir ve toplam giderler arasındaki dengesizliklerin sebep olduğu kamu açıkları da temel nedenlerden biridir. Bu nedenle kriz dönemlerinde ve sonrasında kamu giderlerini kısıtıcı, kamu gelirlerini arttırıcı maliye politikaları izlenmiştir.

¹⁹¹ http://cmnews.cmbilisim.com/news_detail.php?id=160 (Erişim: 01.01.2010)

3.5.1. 1980 Krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları

24 Ocak 1980 kararları ile bir istikrar programı uygulamaya konmuştur ve Türkiye ekonomisinde yapısal bir değişikliğe gidilmiştir. Bu çerçevede piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması, kamunun doğrudan üretim faaliyetlerinden çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleşmesi piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde atılan başlıca adımlardır¹⁹². Bu dönemde, ekonominin hızlı bir kalkınmayı finanse edecek kaynakları kendi yapısı içerisinde yaratamaması, yaratılan kaynakların ise, etkinlikle sanayi yatırımlarına aktarılamaması gibi etkenler, temel olumsuzlukların giderilememesine neden olmuştur. İstikrar tedbirlerine rağmen Türkiye ekonomisi 1946 yılında % 104 olan üç haneli enflasyondan sonra 1980 yılında %115.59 enflasyon ile karşılaşmıştır.

24 Ocak Kararları ile enflasyonun önlenmesi, tasarrufların ve yatırımların artırılması yönünde bir maliye politikası izlenmiştir. Bir taraftan vergi gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının kısılması suretiyle iç tüketim azaltılmak istenmiş, diğer taraftan da teşvik edici vergi politikası ile özel tasarruf ve yatırımların artırılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede vergi sistemi içinde yer alan istisna ve muafiyetlerin kapsamı daraltılmış, gelir vergisinde ‘peşin vergi sistemi’ getirilmiş ve Kurumlar Vergisinde finansman fonu gibi teşvik önlemlerine yer verilmiştir. Vergi sisteminde kısa vadede vergi gelirlerini arttırmaya yönelik düzenlemeler yapılırken, uzun vadede vergi oranlarının düşürülmesine yönelik politika hedefleri belirlenmiştir¹⁹³.

Türkiye’de kamu borçlarının gelişimi 1980 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun nedeni; 1980’de uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile birlikte, Türkiye’de bu tarihe kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçilmesi ve dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme

¹⁹² Sayılarla Türkiye Ekonomisi, [www.http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/198001.pdf#search=%22%20%BCrkiye%20ekonomisi%22](http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/198001.pdf#search=%22%20%BCrkiye%20ekonomisi%22), (Erişim 01.01.2010)

¹⁹³ Mehmet TOSUNER, **1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi**, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1989 s.25

politikalarının uygulamaya geçilmesidir. Bu politika değişikliği ülkenin kamu finansman sorununun büyümesine ve dış borçların artmasına yol açmıştır. 1980 yılından itibaren bütçe açıkları devam etmiştir. 1980 yılı öncesi hazine borç işlemleri KİT-Hazine- Merkez Bankası ekseninin pek dışına çıkmamıştır. Alınan tedbirler ile KİT'lerin destekleme amaçlı finansman ihtiyaçlarının kaynağı olması halinde yapılacağı, KİT finansman açıklarının finansmanında çıkarılan finansman bonolarının hazine tarafından karşılanmayacağı, KİT'lerin görev zararlarının karşılanmayacağı, hazinenin borç ödeme işlemlerinden dolayı ortaya çıkan yükünün Merkez Bankası kaynakları ile karşılanmayacağına yönelik önlemlerin alınması hedeflenmiştir¹⁹⁴. Yapılan yeni düzenlemeler ile sistem içerisinde yer alan vergi sayısının azaltılması, vergilerin daha anlaşılabilir olması ve tahsilatın arttırılması amaçlanmış, vergi adaletinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

24 Ocak kararları ile birlikte uygulamaya konulan istikrar programı ile birlikte başta cari harcamaların azaltılması, yatırım harcamalarının enerji gibi belli alt yapı alanları ile sınırlı tutulması, transfer harcamalarının ise yeni iktisadi ve mali amaçlı sübvansiyonlardan kaçınılarak azaltılması yönünde kararlar alınmıştır. Burada temel amaç, kamu harcamalarının azaltılarak kısa dönemde enflasyonun önlenmesi, uzun dönemde kamu sektörünün alanının daraltılmasıyla piyasa ekonomisi koşullarının oluşturulmasıdır¹⁹⁵.

¹⁹⁴ İlker PARASIZ, **Kriz Ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s.151.

¹⁹⁵ Mustafa SAKAL, **Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği 1988- 2000 Dönem Analizi**, Gazi Kitabevi, Ankara,2003, s. 213.

Tablo 1: 1979–1983 Dönemi Bütçe Açığı, İç Borç, Dış Borç Stoku ve GSMH’ Ya Oranları

Yıllar	Bütçe Açığı (milyar TL)	Bütçe Açığı/GSMH	İç Borç Stoku (milyar TL)	İç Borç/GSMH	Dış Borç Stoku (milyar \$)	Dış Borç/ GSMH
1978	-25	-1,5	179	9	13.925	9
1979	-90	-2,4	415	8	13.439	19
1980	-166	-3,13	721	13	16.227	22
1981	-124	-1,55	991	11	16.000	25
1982	-157	-1,48	1.362	13	17.619	26
1983	-313	-2.25	3.194	12	18.385	29
1984	-979	-4.42	4.655	20,90	20.659	34,05
1985	-798	-2,26	6.993	19,73	25.476	37,43
1986	-1.411	-2,75	10.534	20,54	32.101	41,99
1987	-2.607	-3,46	17.238	22,95	40.428	46.21
1988	-3.990	-2.99	28.479	22,03	40.772	45,11
1989	-7.763	-3,26	41.954	18,21	41.751	38,45

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Türkiye’nin 1979- 1983 yılları arasındaki bütçe performansına baktığımızda 1980 sonrası bütçe açıklarının devam ettiği ve bütçe açıklarının GSMH’ ya oranlarında artış olduğu gözlemlenmektedir. İstikrar programındaki uygulama eksiklikleri sonucu mali disiplinden kopuşlar yaşanmıştır. 1985 yılında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985–1989) uygulamaya konmuştur. Bu bağlamda ekonomide var olan atıl fonların aktif hale getirilmesi, KİT’lerin hazineye olan yüklerinin azaltılması, ithalatta serbestleşme ve enflasyonun yavaşlatılması gibi amaçlara yönelik kararlar alınmıştır¹⁹⁶. Plan’da GSMH’nin yıllık % 6,3 tarımın 3,6, sanayinin 7,5 büyümesi, iç tasarrufların GSMH’ya oranının yüzde 17,1’den yüzde 20,5’e çıkarılması ve ihracatın yılda yüzde 10,6 artırılması öngörülmüştür. 1984- 1989

¹⁹⁶ Ali İLİÇBAY, **Türk Ekonomisi (Modeller- Politikalar- stratejiler)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 263 Ekonomi Dizisi:19,s.187–189.

döneminin ilk yarısında ekonomide canlılık, ikinci yarısında ise durgunluk görülmüştür.

1985–1989 yılları arasında ülkedeki bütçe açığı, iç borç dış borç stoku ile bunların GSMH’ ya oranları değerlendirildiğinde, bütçenin bu dönem aralığında sürekli açık verdiği gözlemlenmektedir. Ülkede serbest piyasa ekonomisine rağmen, kamu kesimi planlanandan daha fazla büyümüştür. Konsolide bütçe dışında fonlar oluşturularak kamu harcamaları arttırılmış, TCMB kredilerinin %60’ını kamu kullanmış ve dönem içerisinde kullanılan toplam dış kredilerin %85 i kamuya yüklenmiştir. Bu dönemde iç borçlar büyümüştür. 1984 yılında 4.655 milyar TL iken 1989 sonunda 41.954 TL ye yükselmiştir. Dış borçlarda artış devam etmiş dış borç stoku 20.659 milyar USD’ den 1989 yılı sonunda 41.751 milyar USD’ ye yükselmiştir.

Bu dönemde ihracat artışını sağlamak için; döviz kuru politikasına ek olarak, ihracatta vergi iadesi ve ihracat reeskont kredisi diğer politika araçları da kullanılmıştır. Artan ihracat ve hızlı ekonomik büyüme sayesinde Türkiye ödemeler dengesi problemini 1980’lerin ikinci yarısında çözmüş, hatta 1980’lerin sonuna doğru ödemeler dengesi fazlası kaydetmiştir. Ancak, 1987 Kasım ayında yapılan seçimler öncesinde, seçim ekonomisi uygulamaları nedeniyle mali disiplindeki gevşeme ve enflasyonun beklenenden yüksek çıkması sonucu bir devalüasyon beklentisi oluşmuştur. Resmi döviz kuru ile serbest piyasa kuru arasında makas açılmıştır. Reel faiz oranlarının da negatif hale gelmesi, döviz talebinde aşırı bir artışa yol açmıştır. Bu nedenlerle piyasadaki dengesizliği gidermek üzere 4 Şubat 1988 kararları uygulamaya konulmuştur. Kamu harcamaları kısılmış, KİT ürünlerinin fiyatları arttırılmış, sıkı para politikası uygulanarak mevduat munzam karşılıkları ve dispoñibilite oranları yükseltilmiştir. Kısıtlayıcı para ve maliye politikaları içeren kararların uygulanması ile döviz piyasalarında istikrar sağlanmış, ancak büyüme yavaşlamış ve enflasyon düşürülememiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Birol ERKAN, “Türkiye’de 1980 Sonrası Merkez Bankası Politikası”, http://www.geocities.com/ceterisparibus_tr/b_erkkan.doc. (Erişim 01.01.2010)

Bu dönemde vergi kanunlarında yapılan değişiklikler ile vergi yükünün dağılışının adaletsizliği ve bunun düzeltilmesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca piyasa ekonomisinin benimsenmesi doğrultusunda vergi kanunlarının tasarrufu arttırıcı-yatırımlara yöneltici tedbirlere yer verilmesi vurgulanmıştır. Döviz dar boğazını aşabilmek için vergi kanunlarında mal ve hizmet ihracını teşvik edici düzenlemeler yapılması gerekliliğinin de altı çizilmiştir¹⁹⁸. Bu dönemde vergi sistemimiz, tasarruf eğilimi yüksek kesimlerin vergi yüklerinin düşürülmesi çerçevesinde hem gelir vergisinde hem de kurumlar vergisinde uygulamayı önemli ölçüde etkileyen düzenlemelere konu olmuştur. Piyasa ekonomisini güçlendirme yönündeki ekonomi politikalarıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan düzenlemelerle; vergi gelirlerinde önemli artışlar sağlama, bütçe açıklarında gerileme, şirketleşmenin hızlanması, ülke ekonomisinin dışa açılması, ihracat artışları gibi olumlu sonuçlara fırsat verilmiştir¹⁹⁹. Tasarruf eğilimi yüksek kesimlerin vergi yüklerinin düşürülmesi çerçevesinde yapılan düzenlemelerle kurumlar vergisine şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyetler getirilmiştir. Gelir vergisinde yapılan düzenlemeler ile de, bu vergi üniter vergi yapısını kaybetmiş; parçalı regresif ve adaletsiz bir yapı kazanarak dönemin ikinci yarısının çeyreğinden itibaren stopaj ve asgari vergi uygulamasının yapıldığı bir vergi türüne dönüşmüştür²⁰⁰. Gelir üzerinden alınan vergilerin payının %38'lere düşmesi bu vergilerin kendi yapısal değişimleri ile birlikte (gelir vergisinin stopaja dönüşmesi, stopajın ise ağırlıklı olarak %65–70'ler civarında ücret üzerinden alınması gibi) düşünüldüğünde yaşanan değişimin ciddiyeti ortaya çıkmaktadır. Servet üzerinden alınan vergiler % 1 sınırına düşmüştür. Bu döneme damgasını vuran değişiklik, 1985 yılı başında Katma Değer Vergisinin yürürlüğe girmiş olmasıdır. KDV, tüketim üzerinden alınması ve her aşamada eklenen katma değer üzerinden ödenmesi nedeniyle son derece rasyonel ve ekonomi aktörlerinin karar sürecini etkilemeyen nötr bir vergidir²⁰¹. Gider vergileri alanında çağdaşlığı simgeleyen ve gelişmiş ülkelerin uyguladığı Katma Değer Vergimiz; IMF, Dünya

¹⁹⁸ Mehmet TOSUNER, **1980 Sonrasında Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi**, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1989,s.25.

¹⁹⁹ Kamil TÜĞEN, "Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi", www.canaktan.org/kamumaliyesi.pdf (Erişim 10.01.2010)

²⁰⁰ Korkut BORATAV, **Türkiye İktisat Tarihi 1980–2002**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2003, s.154.

²⁰¹ Cihan TERZİ, "1980 Sonrası Vergi Politikaları", **XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi, s.152.

Bankası ve OECD gibi uluslar arası kuruluşlar tarafından gelişme yolundaki ülkelere örnek olarak gösterilmiştir²⁰². Vergi sistemimiz, giderek artan ölçülerde gelir vergisine bordro kesintisiyle katılan ücretlilerin ve tüketicilerin katkılarına dayanır hal almıştır. Bu dönemin bir diğer önemli değişikliği ise yatırımların ve ihracatın teşvik edilmesi gerekçesiyle Kurumlar Vergisine getirilen istisna ve muafıkların artırılması ve uzun yıllar devlete önemli gelir sağlayan bu verginin zamanla mali işlevini yerine getiremeyen bir ‘istisnalar’ vergisi halini almasıdır²⁰³.

1980’li yıllardan itibaren vergi gelirleri içinde dolaylı vergiler ağırlık kazanmıştır. 1985 yılında yapılan değişiklik ile servet beyanı, 1986 yılında yapılan düzenlemeler ile gelir vergisine adil bir vergi olma özelliğini kazandıran artan oranlılık, en az geçim indirimi ve ayırma prensibi üçlüsünden en az geçim indirimi; kurumlar vergisinden vergi alacağı müesseseleri kaldırılmıştır²⁰⁴. Gelir vergisi, stopaj ve asgari vergi uygulamasının yapıldığı bir vergi türüne, kurumlar vergisi de istisna ve muafiyetlerle vergi bağıışıklığının yoğun olduğu bir vergi türüne dönüşmüştür. Vergi sistemimizde teşvik ve istisnaların çok yaygın biçimde kullanılması vergilenecek potansiyeli olduğu halde vergi toplamaktan vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. Dolaysız vergi toplamaktan vazgeçilmesi ise kamu hizmetlerinin düzeyini ve kalitesini olumsuz yönde etkilemekte ve devleti geleneksel kamu hizmetlerini bile borçlanmaya başvurmadan yürütemez olduğu bir noktaya getirmiştir.

1980 yılından sonra uygulanan ekonomi ve maliye politikası vergilendirilemeyen sermaye gelirlerinin yatırımlara dönüşerek üretim ve istihdam olanaklarını arttıracığı beklentisiyle her türlü sermaye gelirlerinin olabildiğince az vergilendirilmesini öngörmüştür. Ancak yüksek faiz ortamı özellikle üretken yatırımları olumsuz etkilemiştir. Kamu harcamalarının olağanüstü artışı karşısında, kamu gelirlerinin yeterince arttırılamaması, özelleştirmenin bir çözüm olarak

²⁰² Nevzat SAYGILIOĞLU, “75. Yılda Vergi”, **Maliye Dergisi**, Eylül-Aralık 1999, Sayı:129, s.4.

²⁰³ Hikmet İYİDİKER, “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve Kamu Harcamaları (Türkiye 1980–2000)”, **XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi, s.9.

²⁰⁴ Halil NADAROĞLU, “Vergi Sistemimizin Etkinliği”, **II. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu Kamusal Finansman Sorunları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:234, Eskişehir, 1987, s.26

gösterilmesine neden olmuştur²⁰⁵. Bu dönemde kamu sektörü küçültülüp özel sektörün payı arttırılmış, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmış, monetarist görüşün etkisiyle para politikaları maliye politikalarına nazaran öne çıkmış, vergi sistemimize enflasyonun yarattığı olumsuzlukları gidermek amacıyla belirli esneklikler getirilmiştir. Bu çerçevede geriletelen kamu harcamaları ve yatırımlarının özel üretim ve yatırımlar tarafından ikame edilmesi için, büyük özel tasarrufları arttıracak ve yatırım maliyetlerini düşürecek vergisel teşviklere ağırlık verilmiştir. Bu uygulama başarılı olmuş ve bütçe açıkları gerilemeye başlamıştır. Enflasyon oranı 1981’de %36’ya, 1982’de %27’ye gerilemiştir²⁰⁶. 1981 ve 1982 yıllarında harcama kalemlerinde yavaşlama vardır. Bu gelişmelerde 24 Ocak Kararlarıyla reel ücretlerin gerilemesi, destekleme fiyatlarındaki artışın düşük oranda gerçekleşmesi, KİT’lerin mamullerinin maliyet koşullarına göre fiyatlanması etkilidir denilebilir.

1981–1986 döneminde GSYİH’ deki kamunun yatırım harcamaları payında artış olmasına karşın, kamunun tüketim harcamaları payında, yatırım harcamalarındaki artıştan daha büyük boyutlarda azalış gerçekleşmesi nedeniyle kamu tüketim harcamalarında belli bir azalma ile dış dengede nispi bir düzelme dikkati çekmektedir²⁰⁷. Fakat daha sonra bu gidişat bozulmaya başlamış, harcamalarda tekrar artışlar meydana gelmiştir. Bu artışların sebepleri arsında devlet yapısının değişerek yeni hizmet alanları ortaya çıkması, yeni bakanlıklar, yeni birimler oluşturulması, bütçe gelir ve giderlerinde tasnifler yapılması (örneğin; bütçe dışı fonların oluşturulması, bu fonlara bütçeden kaynak aktarılması, emlak vergilerinin belediyelere bırakılması vs.) sayılabileceği gibi 1989 yılından sonra personel ve faiz giderlerinin yükselmesi sayılabilir.

Konsolide bütçe harcamaları içinde yatırım harcamalarının 1986 yılından itibaren düşüş göstermesinin nedenini, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Fonu adı

²⁰⁵ Hikmet İYİDİKER, Metin ALTIOK “1980 Sonrası İstikrar Politikası Aracı Olarak Türkiye’de Vergi Politikası”, **XII. Maliye Sempozyumu**, İstanbul Üniversitesi, 1997, s.195.

²⁰⁶ Kamil TÜĞEN, **Devlet Bütçesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s.246.

²⁰⁷ Yaşar UYSAL, “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi- Türkiye Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt1, Sayı 2, Temmuz/Ağustos/Eylül 1999, s.152.

altında tamamen yatırım yapmak için kurulan ve 1984 yılından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlayan bütçe dışı fon uygulamalarına bağlayabiliriz²⁰⁸.

Bu dönemde devletin vergi gelirleri giderek azalmıştır. Servet beyannamesi 1984'te kaldırılmış ve böylece gelir vergisi toplam vergi gelirleri içinde önemini yitirmiştir. 1985 yılında getirilen KDV ile de vergi gelirleri dar gelirlilere dayandırılmış bu durumda da toplam vergi gelirleri mutlak olarak azalmıştır. Bir bakıma devlet, diğer gelir kaynağı olan borçlanmaya mecbur kalmıştır.

1986 yılından itibaren iç ve dış borçların anapara ödemeleri bütçe dışına çıkarılmıştır. Bu yılla birlikte Türk Kamu Mali Yönetiminde önemli bir değişiklik yapılarak; kamu bütçesi, kamu muhasebe ve denetim sisteminde çok başlılığa geçiş yapılmıştır²⁰⁹. Bütçe açıkları da artmaya devam etmiş, açıklar kamu ve özel sektör bankalarından (yani iç borçlanmaya ağırlık verilerek) karşılanmaya başlanmış bu durum faiz oranlarını arttırmıştır. 1987, 1988, 1989 yıllarında harcamalarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Bunlar yüksek oranlı enflasyondan kaynaklanan artışlar ve buna ilaveten 1989 yılında kamu sektörü işçilerine verilen %120'lere varan zammın yadsınmayacak katkısıdır. Transfer harcamalarındaki artış faiz ve anapara ödemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yıllarda faiz ödemeleri yüksek rakamlara ulaşmaya başlamıştır. Bu durum yatırımların, harcamalardan aldığı payı da azaltmıştır.

Bu dönemde uygulanan KİT politikaları; devletin ekonomi içerisindeki payının küçültülmesi çerçevesinde oluşturulmuş olmakla birlikte yeni KİT'lerin yaratılmasından da vazgeçilmediği fakat özel sektörün sermaye birikiminin oluşmaya başladığı alanlarda bu alandaki devlet faaliyetlerinin devredilmesi ve bu türdeki KİT'lerin özelleştirilmesinin gündeme geldiği bir özellik arz edebilmektedir²¹⁰. 24

²⁰⁸ Mustafa SAKAL, "Türkiye'de Mali Disiplinsizliğin Yapısal Temelleri- The Basic Foundations Of Fiskal Deteriorations in Turkey", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2002, cilt:7, Sayı:1, s.182.

²⁰⁹ Türkmen DİRDİYOĞLU, "Kamu Harcamalarında Tasarruf mu, Etkili Vergileme mi?", **Maliye Dergisi**, Mayıs-Ağustos 2001, Sayı: 137, s.3.

²¹⁰ Ferhat EMİL, "1950'den Bu Yana Türkiye'de Kamu Borçlanmasına Yol Açan Nedenlerin Bazı Tarihsel Veriler Işığında İncelenmesi", **XVIII. Maliye Sempozyumu**, 12-16 Mayıs 2003, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın no:16, s.36.

Ocak 1980’de alınan kararlar çerçevesinde KİT’lere yapılan sübvansiyonlar azaltılmış, KİT ürünlerine yüksek oranlı ayarlamalar yapılmış, personel alımı dondurulmuştur. KİT’lerin giderek artan zararlarını azaltmak için bulunan yöntem verimlilik ve etkinlik artışı olması gerekirken KİT ürünlerine fiyat artışı yapılması yöntemi kısa vadeli ve yüzeysel bir sonuç olarak kalmış ayrıca maliyet enflasyonuna sebep olmuştur.

1980 krizi sonrası uygulamaya konulan maliye politikası uygulamalarının amacı; bütçe açıklarının azaltılmasına yönelik olarak kamu harcamalarının kısılması, kamu tüketiminin azaltılması, personel artışından ve diğer cari giderlerin artışından kaçınılması, sübvansiyonların kaldırılması, KİT’lerin bütçeye yük olmalarını engelleyerek yatırımlarını kendi öz kaynakları ile gerçekleştirmeleri kamu yatırımlarında alt yapıya ağırlık verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak 1985 yılından sonra KİT sistemi finansal bir krize yönelmiştir ve özelleştirmeler başlamıştır. Belediyeler ve KİT’ler başta olmak üzere kamu kurumlarının borç sorunlarını çözmek için tahkim kanunları çıkarılmıştır. Tahkim, kamu kurum ve kuruluşlarının birbirlerine olan alacak ve borçlarının mahsubudur. Ancak mahsup işlemi tamamlandıktan sonra Hazine net borçlu hale gelerek, kurumların konsolide edilen borçları silinmekte ve net alacaklı olanlara ise özel tertip devlet tahvili verilmektedir. Bu işlem sonuçta konsolide bütçenin faiz yükünü artıran bir olaydır²¹¹. KİT zararlarının Merkez Bankası’ndan borçlanma, sübvansiyonlar veya bütçeden borçlanma yoluyla karşılanır olması, KİT’leri ya özelleştirme ya da yeniden yapılandırma sürecine sokmuştur.

24 Ocak 1980 kararları kamu sektörünün faaliyet alanının sınırlandırılması, sermaye ve emek piyasalarının arz talep koşullarına göre belirlenmesi ve iç ve dış piyasada liberalleşmeye daha çok ağırlık verilmesine yönelik noktaları ile uzun dönemli kalıcı bir ekonomik gelişmeyi hedeflemiş olup bu yönü ile 1958, 1970 ve 1978’de uygulanan istikrar programlarından ayrılmıştır²¹². Bu kararlar ile mali

²¹¹ Ahmet ŞAHİN, “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, **1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi, S.4.

²¹² Esra SİVEREKLI DEMİRCAN, Meliha ENER, “IMF’nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”, www.biibf.com.edu.tr/edemircanmener.pdf (Erişim: 15.01.2010)

alanda bir takım tedbirler alınmıştır. Kamu bütçesinin yeniden düzenlenmesi, vergi sisteminin esnekliğinin yükseltilmesi, arz yönlü vergi teşviklerinin düzenlenerek vergi gelirlerinin arttırılması başlıca amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda ilk vergi dilimi oranı %10'dan %40'a çıkarılmış, diğer vergi oranları arttırılmış, istisna ve muafiyet kapsamı daraltılmıştır. Ancak vergi politikasının beklentilere cevap verememesi nedeniyle gelir artışı çok düşük düzeyde kalınca istikrarın sağlanmasında kamu harcamaları kanadına ağırlık verilmiştir. Böylece kamu istihdamının dondurulması, kamu sektörü ücretlerinin enflasyon oranının altında belirlenmesi, KİT'lere yapılan transfer harcamalarından kısıtlamalara gidilmesi gibi önlemler ön plana çıkmıştır²¹³. Bu önlemler ile devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedavi öğeleri de uygulamaya konmuştur²¹⁴. Uygulamaya konan programın desteklenmesini sağlamak amacıyla Haziran 1980'de IMF ile üç yıllık bir Stand-by anlaşması ve akabinde 1630 milyon USD sağlanmıştır. Bu anlaşmayı daha sonra bir yıllık ve 225 milyon SDR sağlayan yeni bir anlaşma takip etmiş, OECD ve Dünya Bankasından sağlanan kredilerle birlikte toplam 5 Milyar kaynak serbest bırakılmıştır.

1988 yılına kadar hedeflere bir ölçüde ulaşıldığı gözlenmektedir. 1980'li yılların sonundan başlayarak kamunun yüksek faiz politikası ile borçlanılması konvertibiliteye geçiş sonrasında kısa vadeli yabancı sermaye girişinin hızlanması ve ihracatın gerilemesi, ekonominin hızlı bir kalkınmayı finanse edecek kaynakları kendi yapısı içinde yaratamaması, yaratılan kaynakların ise etkinlikle sanayi yatırımlarına aktarılamaması, ülkede kontrol altına alınamayan enflasyon ve gelir dağılımındaki eşitsizlik ekonomiyi yeni bir çıkmaza getirmiştir.

Sonuç olarak 1980 yılında, kriz sonrası uygulanmaya başlanan maliye politikası tam olarak hedeflerine ulaşamamıştır. Bütçe disiplinin sağlanması konusunda kalıcı bir başarı elde edilememiştir. Vergi düzenlemesinde yapılan düzenlemeler yapılarak dolaylı vergilerin ağırlık kazandığı bir sistem oluşturulmuştur. Oransal artışlar da yapılarak vergi gelirlerinin arttırılması amaçlanmıştır. Kamusal faaliyetler sınırlandırılarak kamu harcamalarının azaltılması ve bütçe açıklarının mümkün olan

²¹³ SAKAL (2003), a.g.e., s.212.

²¹⁴ BORATAV(2003),a.g.e., s.147.

en düşük düzeye düşürülmesi amaçlanmıştır. Dış ticaret ve cari açık ise sürekli büyümüştür; bu gelişme de giderek artan dış borç, uluslararası mali kurumlara daha çok bağımlılık ve ülkenin sıcak paranın pençesine düşmesi gibi olguları getirmiştir. Kamu sektörünün küçülmesi tedbirlerine karşın, vergi gelirlerinde etkin yönetimin sağlanamaması, kamu cari harcamalarında kontrolsüz artış, güvenlik harcamalarının, bilinen zorunluluklar nedeniyle yükselmesi, sosyal güvenlik açıklarının giderek büyümesine bağlı olarak iç borçlanma gereksinimi, bu defa reel faizi dünya ortalamalarının üzerine çıkarmış ve bir iç borç sarmalı yaratmıştır. Uzun vadede enflasyon oranı düşürülemediği tersine artmıştır. Enflasyon artışını önlemeye yönelik tedbirler genellikle ücretli ve milli gelirden aldığı pay %31,3 den %16,6 ya düşmüş olan köylü kesiminin talebini azaltmaya yönelik olduğundan, toplumun orta kesimi giderek fakirleşmiş; sağlık, eğitim, alt yapı gibi kamu harcamalarının kalitesi ve yaygınlığı azaltılmıştır. Yeni stand-by programları, sıcak para nedeniyle ülkenin uluslararası mali kuruluşlara bağımlılığı daha çok artmıştır.

24 Ocak İstikrar tedbirleri ile birlikte daraltıcı maliye politikası uygulanmaya başlanmış fakat 1983 yılından itibaren sıkı maliye politikası giderek terk edilmiştir. Ekonomideki durgunluğu aşmak ve daha yüksek büyüme hızına ulaşabilmek için genişlemeci bir para ve maliye politikası izlenmiştir. Bunun sonucu olarak enflasyon ivme kazanmıştır. Kamu kesimi gelir-gider dengesi ciddi bir biçimde bozulmuştur. Bir taraftan vergi gelirlerinde artış sağlanmaya çalışılırken, kamu harcamaları sınırlandırılmadığından bütçe açıkları giderek artmış ve açıklar borçlanma ile kapatılmaya çalışıldığı için borç yükü artmıştır. Borçlanma politikası ile birlikte uygulanan yüksek faiz hadleri politikası özel kesim reel yatırımlarının azaltılmasına neden oldu. Sonuç olarak 24 Ocak İstikrar Programı ile belirlenen uzun vadeli ulaşılamamıştır. Tüm bu olumsuzluklar 1994 ekonomik krizine sebep olmuştur.

3.5.2.1994 krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları

1990'ların başlarından itibaren bir yandan yüksek bütçe açıkları, yüksek enflasyon oranı ve faiz harcamalarının kamu bütçesi içindeki payının hızla artması kamu finansman dengesinde ciddi problemlere yol açmıştır. 1990 'lı yılların sonunda

yurt içinden kaynaklanan istikrarsızlıklara ek olarak Asya Krizinin ülke ekonomisindeki dengeleri olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu dönemde Türkiye uyguladığı istikrar programının şartlarına uygun davranarak devalüasyona gitmemiştir. TL aşırı değerlenmiş, dış açıklar hızla artarak dolarizasyon probleminin de etkisiyle kriz derinleşmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1990'lardan itibaren uygulanan genişleyici maliye politikaları bir yandan faiz oranlarının yükselmesine, diğer yandan Türk parasının aşırı değerlenmesine ve buna bağlı olarak dış ticaret açığının rekor düzeylere yükselmesine sebep olmuştur. Kamu finansman açıkları artmıştır. 1994 krizini tetikleyen en önemli faktör, kamu kesiminin açıklarının finansmanı için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmasıdır. Kriz sonrası dönemde bu uygulamadan vazgeçilmiş ve dış borçlanma imkanı sınırlı olduğu için finansmanın büyük kısmı yurtiçi para piyasasından karşılanmıştır. Ancak yurt içi fon piyasasından borç temin edebilmek için yüksek faiz oranları ile borçlanma gerçekleştirilmiştir.

1994 krizi sonrasında, 5 Nisan 1994 tarihinde ekonomik önlemler paketi açıklanmıştır. 5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programının başlıca hedefleri şunlardır²¹⁵. Ek vergi alınarak kamu gelirlerinin artırılması, kamu giderlerinin, ücret artışlarının enflasyonun altında tutulması da dahil olmak üzere, çeşitli bütçe kısıtları yoluyla düşürülmesi. Konu edinilen önlemler sonucu konsolide bütçe açığının ve dolayısıyla kamu kesimi harcama gereğinin düşürülmesi, TL'nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesi, Hazine borçlanmasını çekici hale getirebilmek için başlangıçta enflasyonun çok üstünde bir faizle kağıt satılması ve zaman içinde bu faizin düşürülmesi amaçlanmıştır.

Bu program ile kamu mali disiplini sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda cari harcamalarda % 30 oranındaki kısıtlamaya gidilmiştir. Ücret ve maaşların bütçe imkanları ile sınırlı olarak artırılacağı ilan edilmiştir. KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmıştır. Ekonomik denge vergisi gibi yeni vergiler tahsis edilmiş; akaryakıt tüketim vergisi oranı % 50'den % 70'e çıkarılmıştır. Bu istikrar programı

²¹⁵ EĞİLMEZ ve KUMCU, Age, s. 314

ile kamu mali disiplini sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda cari harcamalarda % 30 oranındaki kısıtlamaya gidilmiştir. Ücret ve maaşların bütçe imkanları ile sınırlı olarak artırılacağı ilan edilmiştir. KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmıştır. Ekonomik denge vergisi gibi yeni vergiler tahsis edilmiş; akaryakıt tüketim vergisi oranı % 50'den % 70'e çıkarılmıştır²¹⁶.

Kamu gelirlerini arttırmak amacıyla KİT ürünlerine maliyetlerinin üzerinde zam yapılmıştır. Petrol ürünleri üzerinden alınan vergilerde düzenlemelere gidilmiş ve ekonomik denge için ek vergiler ihdas edilmiştir. Kamu gelirlerinde, cari harcamalar başta olmak üzere yatırım harcamalarında da kısıntılar yapılmış, KİT transferleri sınırlandırılmış, kamu kesiminde yeni personel alımı durdurulmuş, geçici ve mevsimlik işçilerin istihdam sürelerine sınırlama getirilmiştir. Bu tedbirlere ilave olarak, mali piyasalarda istikrarı sağlayacak ve mali sisteme güveni tesis edecek kurumsal ve yasal düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir²¹⁷.

Bütün bu önlemler sonucunda da enflasyonun makul düzeylere indirilmesi temel amaç edinilmiştir. Uygulanmaya başlanan bu program yukarıda sayılan hedeflerin bir bölümüne kısa zamanda ulaşmış, ihracat artışına ithalat daralmasının eşlik etmesi sonucu dış ticaret açığı küçülmüş ve bunu izleyerek cari işlemler dengesi pozitif bir dengeye dönüşmüştür. Faizler yeniden serbest bırakılmış ve hatta çok yüksek faiz artışları başlangıçta teşvik edilmiştir. Bu tür maliye politikası ağırlıklı bir ekonomi politikasından beklendiği üzere reel GSMH 1994 yılının ikinci 3 aylık bölümünde % 10,5 oranında azalma göstermiş, yılsonu gerçekleşmesi % 6 dolayında bir küçülmeye sonuçlanmıştır. 1995 yılı ekonominin yeniden büyümeye yöneldiği bir yıl olmuştur. 1995 yılı GSMH reel büyümesi % 8,1'lik bir büyümeyi ortaya koymaktadır. Buna karşın fiyatlar genel düzeyinde ilk başta görülen düşme trendi kısa zaman sonra geçmişe göre daha da büyük bir artma eğilimi içine girmiştir. 1994 yılsonu itibarıyla 12 aylık toptan eşya fiyatları endeksi % 150 olmuştur. Bu oran bir önceki 12 aylık döneme göre yaklaşık 2 misli bir artışa işaret etmektedir. Fiyat artışları 1995 yılında yeniden istikrar programı öncesindeki düzeyine dönmüş ve %

²¹⁶ <http://ekonomiturk.blogspot.com/2009/06/1994-krizi-ve-kamu-dengesi-kabusu.html> (Erişim: 15.01.2010)

²¹⁷ DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996- 2000, Ankara, 1996, s.5.

70'ler dolayında gerçekleşmiştir. Böylece enflasyonun nedeni olarak teşhis edilen hastalıkların tedavisi GSMH gerilemesine neden olurken bir yandan da ilginç bir şekilde enflasyonu yükseltici sonuçlar vermiştir²¹⁸. Maliye politikası önlemlerinin tek başına uygulanması, piyasadaki aşırı likiditeyi düşürmeye yönelik olarak para politikası araçlarına başvurulmaması bu sonuca neden olmuştur. Böylece geçmişte tek başına uygulandığı için sınırlı sonuç vermiş bulunan para politikası terk edilerek yerine sadece maliye politikasının uygulamaya konulması yoluyla bu iki politikanın birlikte uygulanmaması hatasında tekrar edilmiştir. Bu dönemde Hazine, Merkez Bankası'ndan doğrudan para kullanmaya devam etmiş, Merkez Bankası bankalara yönelik kredilerini artırmış, sonuçta bankalar bu kredilerle kısa vadeli yüksek faizli hazine kâğıtlarını alarak hazineye borç vermişlerdir. Hazine kısa vadeli borçlanmayı sürdürmeye mecbur kalmış. Artan ekonomik ve siyasal belirsizlik faizlerin yüksek düzeyde kalmaya devam etmesine yol açmış, hazine borçlanması giderek daha pahalılaşmaya başlamıştır.

1995 yılında Avrupa birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde Avrupa Birliğine yaptığımız ihracattaki kota ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve ithal edilen hammadde, ara malı ve yatırım mallarında gümrük vergileri ve fonların sıfırlanması ile yatırım ve üretimde hızlı bir artış başlamıştır. Özellikle tekstil, hazır giyim ve deri sanayi başta olmak üzere çeşitli sektörlerde büyük ölçüde yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 1996 ve 1997 yıllarında genişletici mali politikalar uygulanmıştır²¹⁹. 1998 yılında maliye ve para politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. 1998 yılı başında hükümet üç yıllık bir istikrar programı uygulamaya koyarak, enflasyonu kontrol altına almaya karar vermiştir. Bu çerçevede daraltıcı maliye ve para politikaları uygulamaya başlanmıştır. Daraltıcı maliye politikası uygulaması çerçevesinde konsolide bütçenin faiz ödemeleri dışında fazla vermesi öngörülmüş ve yılsonu itibari ile devlet bütçesi faiz ödemeleri dışında 2 katrilyon lira fazla vermiştir.

1992 yılının temmuz ayında Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan ve giderek yayılan küresel mali krizin Ağustos 1998 tarihinde Rusya ekonomisine

²¹⁸ http://www.ekodialog.com/Konular/1994_ekonomik_krizi.html (Erişim: 12.01.2010)

²¹⁹ <http://www.ekodialog.com/makaleler/turkiyeparamaliyepolitikaları.html>. (Erişim: 12.01.2010)

sıçraması nedeniyle 1998 yılının son üç aylık döneminde istikrar programının uygulanmasında zorluklarla karşılaşılmasına rağmen 1998 yılında uygulanan maliye politikalarının başarılı olduğu söylenebilir. 1998 yılı sonunda çıkartılan vergi yasaları ile para ve sermaye piyasalarının aşırı vergilendirilmesi ve gerekli güven ortamı yaratılmadan kısa sürede uygulamaya konan mali milat ekonomiyi durgunluğa sürüklemiştir. Diğer tarafta seçim öncesi yaşanan siyasi istikrarsızlık sonucu bütçe disiplini kaybolmuş bütçe açığı 1999 yılında 9,5 katrilyon liraya ulaşmıştır. 1994 krizi sonunda toparlanmaya çalışan ekonomi 1998 Asya Krizinin de etkisiyle sarsıntıya uğramıştır. Bu dönemde yüksek kamu borçlanması ve faiz ödemelerindeki artış bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde kamu maliyesi dengesinin sağlanabilmesi için enflasyonist beklentilerin ve nominal faiz oranlarının düşürülmesi gerekmiştir.

Aralık 1999'da IMF ile üç yıllık bir stand- by imzalanmıştır. Kriz ortamından çıkılması için 1999 yılı İstikrar programı yürürlüğe konmuştur. Programın temel hedefi finans piyasalarında, döviz kurunda ve kamu mali dengesinde istikrarın sağlanması ve ekonomik büyümenin artırılmasıdır. Programda yer alan öneriler standart Ortodoks mali önlemlerdir²²⁰. Vergilerin arttırılması ve kamu harcamalarının azaltılması yoluyla belirlenen %6,5 oranındaki faiz dışı fazla hedefine ulaşılması amaçlanmakta idi. Daraltıcı nitelik taşıyan mali önlemlerin etkileri itibari ile genişletici sonuçlar doğurması beklenmiştir. Ancak bu politikalar kısa vadede kamu mali dengesinde dönemsel iyileşmeler doğurmuşsa da beklentilerin aksine uzun vadede daraltıcı etkiler doğurmuştur. Uygulanan daraltıcı politika ile kamu açıklarının GSMH'ya oranı 1999 yılında % 15,3 iken 2000 yılında %10,7'ye düşmüştür. 2000 yılı içinde mali harcamaların reel artış oranı % 9,9'da kalmış, vergi gelirlerinin reel artış oranı %18,3'e yükselmiştir²²¹. Sadece bütçe açıkları ile değil genel olarak kamu açıkları ile ilgili hatta özelleştirme gelirlerinin de dahil edildiği bir önlemler paketi olarak sunulan programda temel bütçe fazlasına ilişkin bazı hedefler konmuş, sonradan bunlara özelleştirme gelirleri de eklenerek

²²⁰ Ayça ŞİMŞEK, "Kamu Mali Dengesinin Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü: 2000 Sonrası Türkiye Dönemi", **D.E.Ü. S.B.E Dergisi**, cilt 8, Sayı:3, 2006, s.318.

²²¹ Erinç YELDAN, "Türkiye'de IMF Destekli Enflasyonla Mücadele Programı", **Yeni Türkiye**, sayı. 41, 2001,s.578.

üçer aylık hedefler belirlenmiştir. Ayrıca kamunun faiz yükü ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş, faiz yükünün gelişiminin izlenmesi amacıyla toplam kamu açığı hedefleri belirlenerek kamu açığının azaltılması planlanmıştır. Ayrıca kamu faiz yükü ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş, faiz yükünün gelişiminin izlenmesi amacıyla toplam kamu açığı hedefleri belirlenerek kamu açığının azaltılmasına ilişkin hedefler ortaya konmuştur.

1999 yılı kasım ayında TBMM’nde vergi paketi onaylanmıştır. Bu paket ile ek gelir ve kurumlar vergisi ödemeleri, ek motorlu taşıtlar ve emlak vergisi ile cep telefonu ve sermaye iratları ve serbest meslek kazançları üzerinden stopaj oranı %15 ten %20’ye çıkarılmış, KDV oranları % 2 oranında arttırılmıştır.

1999 yılında artan kamu açıkları nedeniyle uygulanan faiz politikası bankaların kamu tahvillerine yatırım yapmalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda bankalar reel sektörün kredi talebini karşılamakta zorlanmıştır. Bu durumda dışlama etkisi nedeniyle ekonomi durgunluğa sürüklenmiştir. Tasarrufların reel ekonomiye aktarılmayıp kamu açıklarının finansmanı için kullanılması kaynak dağılımı etkisizliğine yol açmış ve durgunluk sürecini hızlandırmıştır.

3.5.3.Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları

Türkiye ekonomisinde kamu finansman dengesinin bozulması ve reel faizlerin yüksek seviyesini koruması nedeniyle borç stokunun yükselmesi, enflasyonun hızlanma eğilimine girmesi ve ekonomideki daralmanın sürmesi kapsamlı bir maliye politikası tedbirlerinin alınmasını gerektirmiştir. Ekonomik durgunluğun yaşandığı bu dönemde uygulanan politikalar, kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi ve piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olmuştur²²².

²²² Mehmet GÜNAL, “Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı:180, 2001,S.35-36.

Yaşanan kriz ile mücadele etmek için IMF destekli “Döviz Kuruna Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı” adı altında 2000–2002 yıllarını kapsayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu yolla yüksek kamu açıklarına bağlı yüksek Enflasyonun azaltılması hedeflenmiştir. Programda üç temel unsur üzerinde durulmuştur; sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması yapısal reform ve özelleştirmenin hızlandırılması birinci temel unsuru oluşturmaktadır. İkinci temel unsur, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasıdır. Bu unsurların enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırmak için enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikası uygulaması, programın üçüncü temel unsurunu oluşturmaktadır²²³. Programın temel taşlarından biri sıkı maliye politikası (kamu açıklarını hızlı ve kalıcı olarak ortadan kaldıracak önlemler) olmuştur. Program vergi uygulamaları yoluyla gelirlerin arttırılması ve harcamaların kısılmasının yanı sıra, kamu finansmanında kalıcı bir iyileşme hedeflemiştir²²⁴.

Kamu mali dengesinde istikrarın sağlanması hedefine uygun olarak mali disiplinin oluşturulması için % 6,5 oranında bir faiz dışı bütçe fazlası hedefi belirlenmiştir. Finansal piyasalarda ve döviz kurunda istikrarın sağlanması için Merkez Bankasının açıkladığı kur ve para politikaları çerçevesinde kurun sabitlenmesi, Merkez Bankası'nın bilançosuna bazı sınırlamalar konması (Merkez Bankasının sadece döviz karşılığı para süreceğini buna karşılık yurt içine kredi açarak para süremeyeceğini ilan etmesi böylece Merkez Bankasına yarı para kurulu rolü verilen bir düzenin oluşturulması) gibi düzenlemelere gidilmiştir. Dolayısıyla programda para ve maliye politikaları birbiriyle uyumlu bir seyir izlemiştir²²⁵. Faiz dışı fazla hedefi kamu mali disiplininin temel belirleyicisidir. 2000 – 2002 dönemini kapsayan istikrar programında maliye politikasının amacı kamu kesiminde faiz dışı

²²³ Gazi ERÇEL, “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması”, TCMB, 1999, s.1.

²²⁴ Engin ERDOĞAN, Meliha ENER, “Türkiye’de Enflasyonla Mücadele Sürecinde Son Dönem Uygulamalar ve Değerlendirilmesi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:177, 2000, s.24–25

²²⁵ Fatih ÖZATAY, “2000- 2002 Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Panel, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, 2000, S.21.

fazla oluşturma yoluyla kamu kesimi iç borç stokunun azaltılması olarak tanımlanmıştır.

Daraltıcı mali önlemler yoluyla mali disiplinin sağlanmasına yönelik maliye politikası hedeflerinin sonuçlarının 2000 yılı itibariyle oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Bu dönemde harcamalarının artış oranı %9,9 'da kalırken, vergi gelirlerinin artış oranı %18,3'e yükselmiştir. Dolayısıyla harcamalar, programın öngördüğü sınırlar içinde kalırken vergi gelirleri, program hedeflerinin %10,5 üzerinde seyretmiştir. Bununla birlikte bütçe açığının GSMH' ya oranı % 10 civarında kalmaya devam etmiştir.

Tablo 2: 2000 Yılı Konsolide Bütçesinde Gerçekleşmeler(kat. TL)

Bütçe Kalemleri	Gerçekleşme	Hedef
Gelirler	33,756.4	32,585.5
Vergi Gelirleri	26,526.8	24,000
Dolaysız Vergiler	10,861.9	9,585
Dolaylı Vergiler	15,664.9	14,415
Harcamalar	46,602.6	46,713.3
Personel Harcamaları	9,982.1	9,899.8
Yatırım Harcamaları	2,472.3	2,351.7
Faiz Harcamaları	20,439.9	21,132.3
KİT'lere transferler	885.9	594.6
Diğer Transferler	9,211.1	8,894.5
GSMH'ya oran(%)		
Bütçe Dengesi	-10.3	
Faiz Harcamaları	16.4	
Faiz Dışı Bütçe	6.1	
Net Yurt İçi Borçlanma	7.5	
Yurt İçi Borç Stoku	29.5	

Kaynak:Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr. Erişim: 15.01.2010

Tablo 1’de yer alan konsolide bütçe rakamları, 2000 yılı için hedeflenen ve gerçekleşen vergi gelirleri ile harcama miktarının birbiri ile uyum içinde olduğunu göstermektedir. 2000 yılı için gerçekleşen bütçe rakamları hedeflenen rakamları büyük ölçüde yakalamıştır. Kamu mali dengesindeki bu olumlu gelişmenin başlıca nedeni uygulanan Ortodoks mali tedbirlerdir. Harcamalar daraltılmış ve vergiler arttırılmıştır. Ancak faiz oranlarındaki olumlu gelişmelere ve programın maliye politikası ile ilgili bölümünün başarılı performansına rağmen yurt içi borçların faiz yükünün değişmemesi, bütçe açığının azalmasını engellemiştir²²⁶.

2000 yılından itibaren kamu mali dengesinin sağlanmasına yönelik olarak uygulanan daraltıcı mali önlemler zaman içinde kamu açıklarının azaltılmasına ve dolayısıyla enflasyon oranının düşürülmesine yardımcı olmuş, krizden çıkmayı kolaylaştırmıştır. Uygulanan sıkı maliye politikaları harcamalar kaleminde de daraltıcı etki yaratmıştır. Personel harcamaları ve cari harcamalarda yapılan kesinti ile GSMH’ nin %0,3 ü oranında tasarruf sağlanması hedeflenmiştir. Alınan sıkı önlemler bütçe rakamlarını olumlu etkilemiştir. 2000 yılı konsolide bütçesinde vergi gelirleri 24 katrilyon TL olarak hedeflenmiş, 26 katrilyon toplanmıştır. Bütçe gelirleri ve harcamaları arasında uyum sağlanmıştır. Ancak bu politikalar reel yatırımları ve kaynak kullanımını azaltarak reel ekonomiyi daraltmıştır.

Kasım 2000’de Türk mali piyasalarında yaşanan olumsuz etkiler sonucunda yaşanan kriz IMF kredisi ile önlenebilmiş ancak enflasyonu düşürme programı yara almıştır.

Şubat 2001’de ise, mali piyasalardaki güvenin kırılma yapısı bir kez daha finansal krize yol açmış, bunun sonucu olarak 2000 Enflasyonu Düşürme Programında öngörülen para ve kur politikaları terk edilerek 22 Şubat 2001’de dalgalı kur sistemine geçilmiş, böylelikle Enflasyonu Düşürme Programı da sona ermiştir²²⁷. Kasım 2000 ve Şubat 2001’deki finansal krizlerden sonra, “Güçlü Ekonomiye Geçiş

²²⁶ Erinç YELDAN , “Türkiye’de IMF Destekli Enflasyon İle Mücadele Programı” **Yeni Türkiye Dergisi**, 2001, Sayı:41, s.9.

²²⁷ Ercan UYGUR, ”2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:227, 2001, s.54–55

Programı” başlığı altında yine IMF destekli, makro düzeyde yeni bir program hazırlanmış ve 14 Nisan 2001’de kamuoyuna açıklanmıştır²²⁸.

2000 yılı istikrar programı ve bunun uzantısı olan 2001 ve 2003 istikrar programları Ortodoks programlar oldukları için başlangıçta enflasyonu ve bütçe açığını azaltmış, dolayısıyla kamu mali dengesinde nispi bir iyileşme sağlamış ancak zaman içinde ekonomide durgunluğu körüklemiştir²²⁹. Faiz dışı bütçe fazlasına ulaşmak için vergi politikalarına başvurulmadan, sadece kamu harcamalarının daraltılması, daraltıcı politikaların bütçe göstergeleri üzerindeki olumlu etkilerinin geçici olmasına yol açmıştır. Daraltıcı mali önlemler reel ekonomide yatırım ve istihdam azalışlarına yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir.

2001 ekonomik krizi sonrası ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ benimsenerek uygulamaya konmuş ve bir dizi tedbirler alınmıştır. Programın temel amacı kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılanmasına yönelik alt yapıyı oluşturmaktır. Kura dayanan bu program, döviz kuru rejiminin terk edilmesi neticesinde oluşan güvensizliğin ve istikrarsızlığın kaldırılmasını, mali sektörün yapılandırılmasını, bankacılık sektörü ile ilgili reformlara öncelik verilmesi, ekonomide rekabeti ve ekonomik etkinliği arttıracak yapısal reformların yapılmasını, enflasyonla mücadeleyi, gelir dağılımında bozukluğun giderilmesi ve sürdürülebilir büyümeyi amaçlamaktadır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde, Mali sektörün yeniden yapılandırılması, Devlette Şeffaflığın Arttırılması ve Kamu Finansmanının Güçlendirilmesi, Ekonomide Rekabetin ve Etkinliğin Arttırılması ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi alanında 15 yasal düzenleme yapılmıştır. Bu yasal düzenlemeler bütçe kanunundaki değişiklikler, görev zararlarını kaldıran kararname ve kanun, borçlanma yasası, kamulaştırma yasası, on beş bütçe iki bütçe dışı fonun

²²⁸ Rıza KANDİLLER, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:6, Sayı:22, 2001, s.55–56

²²⁹ Hayal Ayça ŞİMSEK, “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, **Finans Politik Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:512, 2007, s.57.

kapatılması ile ilgili yasa, kamu ihale yasası, merkez bankası yasası, bankalar kanunundaki değişiklikler, iş güvencesi yasası, ekonomik ve sosyal konsey yasası, Telekom yasası, şeker kanunu, tütün kanunu ve doğalgaz kanunudur.

Bu programla vergi gelirlerini arttırıcı uygulamalara devam edilmiştir. Akaryakıt tüketim vergisi enflasyon ölçüsünde ayarlanmış ve GSMH'ya oranı %2,8 seviyesinde tutulmuştur. Vergi kimlik numarası kullanımının yaygınlaştırılması, vergi denetimlerinin arttırılması, gecikme zam ve cezalarının enflasyon uyumlu şekilde arttırılarak kararlı bir şekilde uygulanması ve kamu kağıtlarına talebin arttırılarak iç borçlanmanın kolaylaştırılması amacıyla beyan dışı bırakmalar ve istisnalar getirilmiştir. 2002 yılında ise 16 adet vergi, harç, fon ve pay birleştirilerek “özel tüketim vergisi” uygulamaya konmuştur²³⁰. Bu programla Ortodoks mali politikaların uygulanmasına devam edilmiştir. Uygulanan vergi politikası sonucunda vergi gelirlerinin yetersiz kalması nedeniyle kamu harcamalarının vergiler yerine iç borçlanma ile finanse edilmesi bir yandan iç borç yükünü bir yandan da bankaların karşılıksız döviz yükümlülüklerini içeren açık pozisyonlarını arttırmıştır. Kamu harcamaları, kamu gelirleri yerine bankacılık sisteminin dışarıdan getirdiği sıcak para akımları ile karşılanmış ve Merkez Bankası zamanla para piyasaları üzerinde denetim gücünü kaybetmiştir. Böylece maliye politikası bir anlamda para politikalarını ikame eder hale gelmiştir²³¹.

Enflasyonla mücadelede maliye politikasının birincil aracı vergi politikasıdır. Enflasyonist dönemlerde vergi artırımlarının etkinlikle kullanılması gerekmektedir. Ancak ülkemizde 2000 yılına kadar vergi sorununun üzerine gidilmemiştir. Kamu giderlerinin gerçek anlamda kısılması yönünde de bir uygulama yapılmamıştır. Son on yıllık dönem ele alındığında bütçe giderlerinin GSMH içindeki payının sürekli olarak arttığı görülmektedir. Gerek yeteri kadar vergi toplanamaması ve borçlanmanın vergi yerine ikame edilmesi ve gerekse kamu giderlerinin kısılmaması sonucu kamu kesimi borçlanma gereği %10'ların altına çekilememiş ve dolayısıyla

²³⁰ Ersan ÖZ, “Türkiye’de Vergilendirme ve Ekonomik Kriz Beklentisi”
www.alomaliye.com/mayıs06/ersanoz_kriz.doc (Erişim: 18.01.2010)

²³¹“ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”,
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm> (Erişim:18.01.2010)

enflasyonla mücadelede maliye politikası araçlarından ciddi bir şekilde yararlanılmamıştır. 2000 yılına gelinceye kadar enflasyonla mücadelede uygulanan en ciddi politika, para politikası olmuştur. 1991 yılı sonlarından itibaren Hazine'nin yeniden Merkez Bankası'ndaki avans limitini sonuna kadar kullanmaya başlamasıyla birlikte enflasyonla mücadelede para politikası da bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Faiz politikası zaman zaman doğru uygulanmakla birlikte, zaman zaman da neden-sonuç ilişkileri birbirine karıştırılarak uygulanmıştır. Bazı dönemlerde yüksek faizin, yüksek enflasyonun bir sonucu olduğu unutulmuş, faizlerin düşürülmesinin enflasyonda düşmeye yol açacağı düşüncesiyle zorlama bazı uygulamalara gidilmiştir. Bu durum her defasında faizlerin daha da yükselmesine yol açmıştır²³². Tarımsal destekleme başta olmak üzere her türlü sübvansiyon, enflasyonla mücadele amaçlarıyla ter doğrultuda, yüksek tutulmuş ve enflasyonu arttıran unsurlar arasında yer almıştır.

Uygulama sonuçları itibariyle GEGP'nin sonuçlarının başarısının sınırlı kaldığı söylenebilir. Bütçe açığını sınırlandırmaya yönelik sıkı tedbirler dönemsel bir iyileşme sağlamışsa da 2001 yılı itibari ile gerçekleşen yüksek harcama- borç- bütçe açığı sarmalı GEGP'nin mali disiplin hedefinden sapmalara yol açmıştır. 2001 Ocak-Ekim döneminde toplam konsolide bütçe harcamalarının 2000 yılının aynı dönemine kıyasla %67,5 oranında arttığı görülmektedir. Bunun temel nedeni %90 oranında artan faiz harcamaları ve % 80 oranında artan sosyal güvenlik harcamalarıdır. 2000-2001 döneminde iç ve dış borç stokunun GSMH'ya oranındaki hızlı artış, bütçe açıklarını da arttırmıştır. 2000 yılında dış borç/ GSMH oranı yüzde 26 iken 2001'de %31,6 ya, 2002 yılında 33.9'a; iç borç/ GSMH oranı ise %29'dan % 69,2 ve 54.5'e yükselmiştir. Bütçe açıkları /GSMH oranı da aynı dönemde hem iç ve dış borç stokundaki hem de faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak hızla artmıştır. İç borçlanmanın artmasının ardındaki temel etken, kamu harcamalarının ve yatırımlarının olağan gelirler yerine borçlanma ile finanse edilmesidir. Ortaya çıkan borç- faiz- borç kısır döngüsü kamu mali dengesinde ciddi sapmalara yol açmıştır. Artan kamu mali dengesizliği ekonominin küçülmesine neden olmuştur.

²³² EĞİLMEZ, KUMCU, a.g.e., s.312.

Tablo 3: Bütçe Açığı, Kamu Borç Stoku ve Faiz Ödemelerinin GSMH'ya oranı

Yıllar	Bütçe Açıkları	Dış Borç Stoku	İç Borç Stoku	Dış Borç Faiz Ödemesi	İç Borç Faiz Ödemesi
1999	-11.7	28.3	29.3	2.9	12.6
2000	-10.6	26	29	3.1	14.8
2001	-16.5	31.6	69.2	5	22.9
2002	-14.6	33.9	54.5	3.5	16
2003	-11.3	24.8	54.5	2.9	14.7
2004	-10.9	22.9	53	2.5	11.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor

2004, <http://www.hazine.gov.tr>

Bu dönemde reel sektörde üretim, yatırım, tasarruflar; finansal sektörde ise kredi ve fon kullanım olanakları gibi ekonomik ve finansal değişkenlerde ortaya çıkan olumsuzluklar ekonomideki istikrarsız yapıyı kronikleştirmiştir. Bunun üzerine Ocak 2002'de bir niyet mektubu ile IMF'ye başvurularak destek aranmıştır. Niyet mektubunun öngördüğü makro ekonomik hedefler, GEGP'nin hedeflerine benzer şekilde ekonomik istikrara ve büyümeye yönelik önlemleri kapsamaktadır. 2002 yılının ikinci yarısında siyasi alanda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan genel seçimler sonucunda hükümeti kurma görevini üstlenen AKP 16 Kasım 2002'de yayımladığı Acil Eylem Planı ile yeni hükümetin ekonomik alandaki hedeflerini ortaya koymuştur. AEP sıkı vergi ve harcama politikalarından oluşan bir mali önlemler paketidir. Sıkı vergi politikalarının yanı sıra vergi reformu kapsamında bazı yenilikler(vergi barışı projesi, mali miladın kaldırılması, vergi mevzuatının basitleştirilmesi v.b.) öngörülmüştür. Mali miladın kaldırılmasını takiben vergi barışı

projesinin temelini oluşturan geniş içerikli bir vergi affı kabul edilmiştir. Bu uygulama vergi mükellefleri arasındaki gelir adaletsizliğini arttırmış hem de vergilendirilebilir yeni kaynakların elde edilmesi yönünde hukuki bir engel oluşturmuştur. Harcamalar açısından ise daraltıcı tedbirler sürdürülmüş, kamuda tasarruf ilkesinin etkinleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu sıkı politika bir yandan bütçe disipliniyi sağlamaya hizmet etmişse de diğer yandan yatırımlara yönelik kaynakları sınırlandırarak reel ekonomideki daralmayı arttırmıştır. 2002 yılı bütçesinde vergi gelirleri hedeflenen seviyede sağlanmasına rağmen, harcama kaleminde sapmalar olmuştur. Bunun en önemli nedeni borçlanma faizlerinin harcamalar içindeki payının çok yüksek olmasıdır. AEP'nin öngördüğü sıkı mali tedbirlere rağmen artan borçlanmanın yol açtığı yüksek kamu harcamaları kamu mali dengesini bozmuştur.

2003 yılında yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Yeni program AEP'nı temel alarak kamu mali dengesini sağlamayı amaçlamıştır. Programda mali alandaki tedbirler vergi ve harcama politikaları ile ilgilidir. 2003 programında vergi gelirlerinin artırılması için dolaylı vergilere ağırlık verilmiştir. Bu vergilerin toplam vergiler içindeki payı %67'ye yükselmiş ve vergi adaletsizliği daha da artmıştır. Kriz sonrası enflasyonun önlenmesinde dolaysız vergilerin payını düşündüğümüz zaman toplam vergiler içerisinde dolaylı vergilerin artması da vergilerin krizle mücadele amaçlı kullanılmadığını göstermektedir. Ayrıca mali miladın kaldırılması ve vergi barışı çerçevesinde uygulanan vergi affı da ciddi vergi kayıplarına neden olmuştur. 2003 yılı bütçesinde borç ödemeye yönelik bir yapılanma söz konusudur. Faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına ağırlık verildiğinden kamu harcamalarında nispi bir azalış olmuştur. 2003 yılı itibariyle uygulanan daraltıcı maliye politikalarının kamu mali dengesi üzerinde olumlu etkisi olmuştur. Aynı zamanda uygulanan daraltıcı para politikaları da enflasyonun azalmasını sağlamıştır. Daraltıcı politikaların kamu mali dengesi üzerindeki olumlu etkilerine rağmen, mali disiplinin harcamaların azaltılması yoluyla sağlanması, istihdamı olumsuz etkilemiştir²³³. Bu dönemde sıkı maliye politikaları bir yandan bütçe açığını azaltarak kamu mali dengesinin düzeltilmesine hizmet ederken diğer yandan üretim ve istihdam azalışlarına yol açarak reel ekonomiyi daraltmıştır. Kamu harcamalarının bütçe içindeki payının

²³³ “2004 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler”
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisat.htm>. (Erişim: 15.01.2010)

düşürülmesi amacıyla öncelikli olarak yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmesi kamu yatırımlarını azaltmıştır. Transfer harcamalarının büyük kısmını faiz harcamaları oluşturduğu için bu kalem sürekli yükselme trendinde yer almıştır. Bütçe açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi ile birlikte artan faiz ödemeleri kamu harcamaları içinde en büyük paya sahip olmuştur. Faiz ödemeleri içinde iç borç faiz ödemeleri daha fazla paya sahiptir. Bunun nedeni 2001 ve sonrasında IMF'den alınan borçların vadesinin uzun, faiz oranlarının düşük olmasıdır.

2004 yılı bütçesinde kamu mali dengesinin sağlanması için; iç borçlanma ihtiyacının en düşük düzeyde tutulması, reel faiz oranlarının düşürülmesi, bütçe açığının GSMH'ya oranının azaltılması ve daha önceki programlarda da belirtilen faiz dışı fazla hedefinin sürdürülmesi amaçlanmıştır. 2003- 2004 döneminde uygulanan sıkı maliye politikası bütçe açığının ve iç- dış borç stoku ve faizlerinin GSMH'ya oranında düşüş olmuştur. 2005 yılı bütçesinin oluşturulmasında IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda oluşan istikrar programının öngördüğü mali önlemler etkili olmuştur. Üç yıl olarak belirlenen yeni programın hedefleri bütçeye yansımıştır. 2005 yılı bütçesinin kamu mali dengesine ilişkin hedefleri; yüzde %6.5 faiz dışı fazla, kamunun küçülmesi politikasının sürdürülmesi, kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılarak kamu harcamalarının sağlam gelir kaynaklarına dayandırılması, sosyal harcamalara ağırlık verilmesi, yatırım harcamalarına daha fazla kaynak ayrılması, etkin borçlanma politikasının sürdürülmesi, kamu harcama yönetiminin etkinleştirilmesi, vergi oranlarında indirimle gidilmesi ve vergi cezalarının artırılması olarak sıralanabilir²³⁴. 2005 yılında kamu mali dengesine ilişkin göstergelerde kısmi bir iyileşme göze çarpmaktadır. Bütçede borçlanmaya ilişkin hedef, etkin borçlanma politikasının sürdürülmesi olarak belirtilmişse de bu politikanın etkinliğini sağlayan araçlar ve uygulama yöntemleri açıkça belirtilmemiştir.

²³⁴ Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü "2005 yılı Bütçe Tasarısının Değerlendirilmesi", <http://www.bunko.gov.tr> (Erişim: 15.01.2010)

Tablo 4:Türkiye'nin Dünya Bankası'na Borçları ve Geri Ödeme Takvimi
(Bin Dolar)

Yıllar	Toplam	Faiz
2005	557.476	128.687
2006	1.061.872	244.886
2007	894.668	216.827
2008	813.545	260.628
2009	815.053	208.459
2010	763.594	184.746
2011	725.760	161.268
2012	662.978	225.275
2013	608.992	245.921
2014	574.999	240.011
2015	459.987	142.511
2016	398.294	117.270
2017	302.187	98.411
2018	165.143	54.229
2019	110.781	29.374
2020	100.082	105.810
2021	49.699	126.435
Toplam	9.069.767	2.833.611

Kaynak: Hüseyin Perviz PUR, a.g.e., s.473.

Tablo5:Türkiye'nin Uluslar Arası Para Fonu'na Geri Ödemeleri (milyar dolar)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Erken ödeme planına göre	2,6	9,7	10,1	3,6	1,8	0,8	0,0
Normal ödeme Planına göre	1,6	2,7	9,2	10,0	3,6	1,8	0,8
Yeni ödeme planına göre	2,6	5,2	7,8	10,7	1,8	0,8	0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr (Erişim:01.02.2010)

Ülkemizde kamu bütçesinde büyük paya sahip faiz ödemeleri IMF ve Dünya Bankasından alınmış olan borçlardan kaynaklanmaktadır. IMF, dünya bankası gibi kredi verme kurumu değildir. Kredi verme işlevi kredi talep eden ülkenin IMF'nin öne sürdüğü koşulları yerine getirmesi ile gerçekleşmektedir. IMF kredi talep eden ülkelere borç vermeden önce bir inceleme devresi geçer. Bu dönem sonunda yapılması ön koşul olarak tanımlanan bazı taleplerde bulunur²³⁵. Öne sürülen koşullar Ekonomik istikrar programları ile dile getirilmektedir. Fon un önemli işlevlerinden biri kredi verdiği ülkenin güvenilirliğinin ölçüldüğü ve denetlendiğinin güvencesini vermesidir. “Stand-by düzenlemesi” ; ülke kaynaklarının gerektiğinde kullanıma uygun olduğunun belgelendirilmesi anlamına gelmektedir. Borç talep eden ülkenin ekonomiden sorumlu bakanı ile Merkez Bankası Başkanının imzalayarak verdiği “İyi niyet mektubu” denilen anlaşma da genel olarak ülkenin program dahilinde izleyeceği ekonomi politikalarını kapsar.

2000 ve 2001 krizi sonrası hazırlanan niyet mektuplarını özetlersek²³⁶. 2001 ve 2002 yılı maliye politikası hedefleri niyet mektupları ile IMF'ye bildirilmiştir. Toplam kamu borcunun GSMH oranının azaltılması, özelleştirme ile kamuya gelir sağlanması ve kamu harcamalarının azaltılması amaçlanmıştır. Gelirler ve harcama politikası ile vergi yükündeki eşitsizliğin giderilmesi ve kamu harcamalarındaki israfın azaltılması, tarım politikaları çerçevesinde çiftçilere yapılan doğrudan yapılan kredi sübvansiyonlarının kaldırılması, kamu mali yönetiminde şeffaflık sağlanması adına bütçe dışı fonların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ana amaç faiz dışı faiz dışı fazlanın arttırılması, kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi, dolaylı ve dolaysız vergilerde yapılan düzenlemelerle kamu gelirlerinin arttırılmasıdır. Kurumlar vergisi oranı % 25 'e çıkarılmıştır. Vergi kimlik numarasının uygulamasının geniş bir tabana yayılması ve vergi dairelerinde otomasyonun sağlanması ile vergi gelirlerinin arttırılması planlanmıştır. 2003 yılı sonunda yazılan niyet mektubunda mali sektör reformu başlığı altında bankacılık sektörünün güçlendirilmesine yönelik reformlar yapılmıştır. IMF başkanı 14 Aralık 2004

²³⁵ Hüseyin Perviz PUR, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Borç Prangası**, 2.basım, Otopsi Yayınları, 2006,s.477.

²³⁶ www.tcmb.gov.tr Adresinde yer alan niyet mektuplarından yararlanılarak derlenmiştir. (Erişim: 01.02.2010)

tarihinde yaptığı açıklamada; bu dönemde enflasyonun kontrol altına alınması Merkez Bankasının bağımsızlığı ve sıkı maliye politikası uygulamalarının en önemli politika başarılarından birisi olduğunu açıklamıştır.

2005- 2007 dönemine baktığımızda daraltıcı mali önlemler içeren istikrar programının uygulanmasına ve faiz dışı fazla hedefinin tutturulmasına yönelik düzenlemelere devam edilmiştir. Sıkı politikalar kamu maliyesinde iyileşme yaşanmasını sağlamıştır. 2005 yılı için hedeflenenin üstünde kamu geliri elde edilmiş ve harcamalar hedeflenen rakamın altında kalmıştır. Geçmiş yıllara nispeten kamu maliyesinde daha istikrarlı bir dönem geçirilmiştir. Ancak 2006 yılında hedef ve gerçekleşen kamu gelirleri uyum içinde değildir. Ortodoks mali tedbirlerin uygulanması ile harcama miktarları hedeflenenin altında kalmıştır. Bu dönemde uygulanan maliye politikalarının etkisi ile yaşanan iyileşme süreci ekonomiye yansımış dönemsel dalgalanmalar dışında bir sorun yaşanmamıştır. Enflasyon oranında ve i borçlanma oranlarında azalma ortaya çıkmıştır.

Tablo 6: 2005- 2006 Yılı Bütçesinde Gerçekleşmeler (Milyon TL)

Bütçe Kalemleri	2005 Yılı Gerçekleşme	2005 Yılı Hedef	2006 Yılı Gerçekleşme	2006 Yılı Hedef
Gelirler	152,172	143,696	128,039	172,202
Vergi Gelirleri	119,619	119,651	102,006	137,644
V.Dışı Gelirler	33,093	24,045	26,033	34,558
Harcamalar	159,165	145,529	129,423	175,248
Personel sos.güv	37,367	36,066	31,760	42,690
Mal ve Hizmet	13,214	14,120	11,119	18,373
Faiz harcamaları	45,680	46,406	37,627	46,260
Cari Transferler	45,617	35,651	37,802	50,831
Sermaye Harc.	10,267	9,607	6,042	10,800
Sermaye Transf.	1,182	1,514	2,017	2,564
Bütçe Dengesi	-6,453	14,583	-1,384	-3,046
Bütçe açığı/GSMH%	-1,3	-3,0	-0,3	-0,5
Faiz dışı denge/GSMH %	8,1	6,6	6,7	7,7

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor 2005, s.16, Yıllık Ekonomik Rapor 2006 s.2

2006 yılında maliye bakanı Kemal Unakıtan bir kongrede, vergi politikasının temel amacının büyüme ve istihdam politikalarını destekleyici, kayıt dışı ekonomiyi azaltıcı ve aynı zamanda makro ekonomik politikalarla uyumlu etkin ve basit bir vergilendirme sistemi olduğunu belirtmiştir²³⁷. Orta vadede, vergi tabanının genişletilmesi kayıt dışılığın ve kaçakçılığın azaltılması vergi oranlarının düşürülmesi ve vergi sisteminin basitleştirilmesinin amaçlandığını dile getirmiştir. Bu dönemde kurumlar vergisi oranı %30 dan % 20 ye düşürüldü. Vergi oranlarındaki düşme vergi gelirlerini arttırdı.

²³⁷ Türkiye 8. Vergi Kongresi. 27-28 Nisan 2006, İstanbul Yüksek Ticaret ve Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Mezunları Derneği, İstanbul

3.5.4. 2008 Krizi Sonrasında Uygulanan Maliye Politikaları

Kriz dönemlerinde kamu maliyesinde vergi, harcama ve borçlanma politikaları üzerine sınırlandırmalar getirilmektedir. Bu uygulamaların hedefi kamu mali yapısında istikrarın sağlanmasıdır. Ancak daha istikrarlı ve güvenilir bir ekonomik yapının sağlanması ve ekonomik krizden çıkış için maliye politikaları ile birlikte para politikalarının da etkin ve hızlı bir şekilde uygulanması gerekir. ABD’de kriz yönetimi için başlangıçta para politikasının ağırlıklı olarak kullanıldığı ancak hemen ardından bu politikanın yetersizliğini telafi etmek için maliye politikalarına ağırlık verildiği görülmektedir²³⁸. Kriz sürecinde para politikasını destekleyici yönde uygulanan maliye politikasının temel özelliği genişletici etkiler oluşturacak mali önlemler içermesidir. Talep artışının sağlanması için harcama politikaları yerine vergi indirimleri kullanılmıştır. Artan talebe karşı üretimi teşvik etmek için yatırımcılara vergi indirimleri ve vergi teşvikleri sağlanmıştır.

Yaşanan küresel kriz, Türkiye ekonomisinde özellikle reel sektörde üretim daralmaları ve özel kesim dış borçlarındaki hızlı artışlar ile kendini göstermiştir. Bu kriz de ülkemiz 2000 yılından farklı olarak daha güçlü bir kamu mali yapısına sahipti. 2000 yılından itibaren daraltıcı mali önlemler sürdürülmüştür²³⁹. Ancak yaşanan bu kriz finansal piyasalardan ziyade reel ekonomi ile ilişkilidir. Dışsal bir arz şoku şeklinde Türkiye ekonomisine yansımıştır. Bu nedenle üretim daralmalarını azaltıcı mali önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Yaşanan küresel krizin Türkiye üzerinde yarattığı etkileri ikiye ayırarak ele alabiliriz: (1) Olumsuz etkilerin başında ekonominin küçülmesi, bütçe açığının artması, işsizliğin yükselmesi (2)

²³⁸ Hayal Ayça ŞİMŞEK, Asuman ALTAY, “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”
http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_1_Sayi_528.pdf (Erişim: 10.01.2010)

²³⁹ Ersan BOCUTOĞLU, Aykut EKİNCİ, “Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009
http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/156/05.Ersan.BOCUTOGLU_Aykut.EKINCI.pdf (Erişim: 10.01.2010)

Olumlu etkiler arasında ise cari açığın düşmesi, enflasyonun düşmesi, faizlerin gerilemesi ve kurun artmaması olarak sayılabilir.²⁴⁰.

Ülkemizde 1990 yıllardan itibaren IMF destekli istikrar programları uygulanmıştır. Bu programlar çerçevesinde uygulanan daraltıcı maliye politikaları, kamu harcamalarını azaltmaya ve kamu gelirlerini arttırmaya yönelik uygulamalar ile faiz dışı fazla oluşturmayı hedeflemiştir. 2000 yılından bu yana %6.5 oranında belirlenen faiz dışı fazla hedefi 2008 yılı başında % 3.5 oranına düşürülmüştür. Yaşanan krizin etkilerinin ve ekonomik durgunluğun maliye politikası ile aşma kararlılığı faiz dışı fazla hedefini düşürülmesine neden olmuştur²⁴¹. 2008 yılında da mali disiplin sağlayıcı sıkı vergi ve harcama politikaları uygulaması devam etmiştir. Ancak krizin reel piyasalara olumsuz etkisinin bertaraf edilmesi için kamu yatırım harcamalarını arttırıcı tedbirler alınmıştır. 2009 yılında uygulanan maliye politikasının temelini krizin reel ekonomideki daralma etkisini azaltıcı genişletici önlemler oluşturmaktadır. Uygulanan vergi politikaları ile tarım, ulaştırma ve enerji gibi krizden kolay etkilenen sektörler teşvik edilmiştir. Burada temel nokta enflasyon artışına neden olmayacak şekilde ekonomik büyümeyi teşvik edici mali önlemler ile reel ekonomiyi canlandırmaktır.

Tablo:7. Türk Ekonomisinde Sektörler İtibariyle GSMH Büyüme Hızı(%)

Sektörler	2006	2007	2008	2009		
				I	II	III
Tarım	1.4	-6,9	4.9	0,3	6,4	2,8
Sanayi	8.3	5,8	3.9	20,6	10,9	4.0
Hizmetler	7.2	6.0	4.0	13.2	8.1	4.5
GSYİH	6.9	4.6	4	14.7	-7.9	-3.3

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler 2009

²⁴⁰ Mahfi EĞİLMEZ, "Türkiye'nin Toparlanması", http://www.ekonomigazetesi.net/?yorum_z0H9x0v0P0GkGFCfrxpei9sFTbgZfewMefYMgrN5rup6821qAKOTVfxMrPjG3gti (Erişim: 01.02.2010)

²⁴¹ Ömer Faruk BATIREL, "Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:7, Sayı:13 2008s.1-9. <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s13/01-09.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

2001 krizinden itibaren sürekli büyüyen Türkiye ekonomisi 2005 yılından sonra büyüme oranlarında düşmeye rağmen pozitif düzeyde seyretmiştir. Üst üste sekiz yıl sürekli büyüyen ekonomi küresel krizin etkisiyle 2009 yılında küçülmüştür. Tablo:1’de sektörler itibariyle GSYİH’nın dağılımı incelendiğinde tarım kesiminin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Hizmetler sektöründe yavaşlama görülmesine rağmen büyümenin esas unsuru olan sanayi sektöründeki düşüşün büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. 2009 yılında ise krizin etkilerini tam olarak hissedilen bir yıl olarak GSYİH belirgin azalma yaşanmıştır. Özellikle GSMH’nın büyük bileşeni olan tüketim harcamalarındaki ve özel sektör yatırım harcamalarındaki azalış, vergi teşvikleri ve kamu harcamaları ile aşılacak istense de aradaki fark telafi edilememiştir.

Ülkemizde krize karşı ilk alınan önlemlerin tamamına yakını maliye politikasının gelirler ve harcamalar politikası dayanıklıdır. Sektörel vergi istisna ve indirimleri sağlanmış kamu harcamaları arttırılmıştır. Daralan ekonomi vergi gelirlerinde düşüşe neden olmuş ve bütçe dengesi bozulmuştur²⁴². Harcamalardaki azalış, vergi gelirlerinin %70’inin dolaylı vergilere bağlı olduğu ülkemizde vergi gelirlerinde ciddi bir azalmaya neden olmuştur. Bu dönemde Merkez Bankası finansal koşullardaki sıkılaşmayı bertaraf etmek amacıyla kısa vadeli faiz oranlarında kasım ve aralık aylarında toplam 175 baz puanlık bir indirime gitmiştir. Aynı zamanda piyasayı fonlamaya başlayarak gerekli likiditeyi sağlamıştır.

Krizin etkisi altına aldığı diğer ülkelerin aksine Türkiye’de bankacılık sistemine yönelik bir nakit önlem paketine ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun en önemli nedeni benzer bir paketin, 2001 yılında yaşanan krizin ardından uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle kriz sonrası reel sektörü canlandırmak amacıyla kamu kaynaklarını kullanmayı veya reel sektöre kredi desteğinden bulunmayı içeren bir paket hazırlanmamıştır²⁴³.

²⁴² Ömer Faruk ÇOLAK, “Krizi Çözmede Maliye Politikaları Nasıl Kullanılmalı”
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2330&id=109 (Erişim: 01.02.2010)

²⁴³ Durmuş YILMAZ, “Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız? TCMB,
<http://www.sgb.gov.tr/esad/Kaynaklar/Sunumlar%20Konu%C5%9Fmalar/Merkez%20Bankas%C4%9F>

Türkiye'nin bütçesi 2008'de 17,1 milyar lira açık vermiş, açığın GSYH'ye oranı yüzde 1,8 seviyesinde kalmıştı. Krizin etkisinin yoğunlaştığı 2009'da bütçe açığı 52,2 milyar lirayı buldu. Hükümetin 2010 yılı için öngörüsü de 50,1 milyar lira düzeyindedir. Bütçe açıklarının 2011'den sonra aşağıya çekilmesi planlanmaktadır. Türkiye'nin, Avrupa Birliğine katılım öncesi mali izleme süreci kapsamında her yıl hazırladığı, 2010-2012 dönemini kapsayan 2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programda (KEP), küresel ekonominin etkileri ve çözüm yollarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda, kriz sürecinde esnek bir maliye politikasıyla, üretimin ve istihdamın desteklenmesi hedeflenmektedir. Kriz sonrası süreçte ise, mali kurala dayalı maliye politikası uygulanarak, mali uyumun en kısa sürede sağlanması ve borç stokunun GSYH'ye oranının azaltılması hedeflenmektedir. Mali kurala ilişkin yasal altyapı, 2010 yılı içinde tamamlanması planlanmaktadır.

2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programa göre, 2010-2012 döneminde uygulanacak ve bir kısmı için de yılın ilk ayında adımların atıldığı bazı mali politikalar şöyle sıralanmıştır²⁴⁴ :

Gelir Politikaları

- * Vergi mevzuatı ve uygulamalarının sadeliği ve basitliğini sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır.
- * Konjonktürel dalgalanmanın seyrine göre maliye politikasının genel çerçevesi ve kısıtları dahilinde üretim ve talep yönlü desteklere girişilebilecektir.
- * Genel ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak, maktu vergi ve harçlar güncellenecektir.

[B1%20Ba%C5%9Fkan%C4%B1/2008/Durmu%C5%9F%20Y%C4%B1lmaz%2027%20Aral%C4%B1k%202008.pdf](#) (Erişim:01.02.2010)

²⁴⁴ 2009 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program, Ankara, <http://www.sp.gov.tr/documents/KEP2009.pdf> (Erişim: 01.02.2010)

* Vergi harcamalarının toplam boyutunun tespitine yönelik çalışmalar sonuçlandırılacaktır.

* Yerel yönetimlerin öz gelirlerini artırıcı düzenlemeler yapılacaktır. Mahalli idarelerin öz

gelirlerinin artırılmasına paralel merkezi yönetime gecikmiş borçlarını ödemeleri sağlanacaktır. Kamu kurumlarına gecikmiş borcu bulunan mahalli idarelere, vergi payları üzerinden yapılan kesintilerde yasal üst sınır olan yüzde 40 düzeyi uygulanacaktır.

* Maliyet bazlı fiyatlandırma yönteminin uygulanması suretiyle enerji KİT'lerinin belirlenen mali hedeflerine ulaşması sağlanacaktır.

Harcama Politikaları

* Mali kurala ilişkin yasal altyapı 2010 yılı içinde tamamlanacaktır. Kamu mali yönetimi, 2011 yılı bütçe döneminden itibaren belirlenen mali kuralla uyumlu yürütülecektir.

* Kamu kurum ve kuruluşlarında yeni personel istihdamına yönelik sınırlamalara devam edilecektir.

* Kamu harcama programları gözden geçirilerek, önceliğini yitirmiş harcama programları tasfiye edilecektir.

* Sosyal yardım sistemi belirli bir envanter ve sistematik dahilinde yürütülecektir.

* Sağlık hizmetlerinin kalitesinden ödün verilmeksizin, yararlanıcıların sağlık hizmetlerinin maliyetlerine katılımın sağlanması da amaçlanarak, ilaç ve tedavi giderleri kontrol altında tutulmaya çalışılacaktır.

Kamu Borçlanma Politikası

* Devlet iç borçlanma senetlerinin yatırımcı tabanının genişletilmesi amacına yönelik yeni enstrümanların geliştirilmesine ve perakende satış yöntemine ilişkin çalışmalar sürdürülecektir.

*Kamu borçlanma imkanlarının geliştirilmesi ve maliyetlerin düşürülmesi amacıyla yatırımcı

Taleplerine uygun finansman araçları geliştirilecektir.

* Mahalli idarelerin borçlanma limitlerine ilişkin istisnalar gözden geçirilerek, mali sistemin gevşemesine zemin hazırlayan hükümler tasfiye edilecektir.

Kamu Mali Yönetimi Ve Denetim

* 5018 sayılı Kanunla uyumlu etkin bir dış denetimin sağlanması için Sayıştay'ın yasal ve

İnsan kaynakları alt yapısı güçlendirilecektir.

Programda ayrıca genel yönetim nominal borç stokunun 2009 yılında yüzde 47,3 seviyesinde gerçekleşmesinin beklendiği kaydedilerek, stok oranının 2010 döneminde sınırlı bir artış gösterdikten sonra, 2011 yılından itibaren tekrar düşüş sürecine gireceğinin tahmin edildiği belirtilmiştir.

Türkiye'yi özellikle reel sektör kanalıyla etkileyen finansal kriz, 2000'li yıllardan itibaren yaratılan mali alanın bir kısmının, bu sorunun çözümlenmesine yönelik kullanılmasını kaçınılmaz kıldı. Bu bağlamda, kriz sürecinde esnek bir maliye politikasıyla, üretimin ve istihdamın desteklenmesi hedeflenmektedir. Kriz sonrası süreçte ise, mali kurala dayalı maliye politikası uygulanarak, mali uyumun en kısa sürede sağlanması ve borç stokunun GSYH'ye oranının azaltılması hedeflenmektedir. Mali kurala ilişkin yasal altyapı, 2010 yılı içinde tamamlanacaktır.

SONUÇ

1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin birçok nedeni olmakla birlikte en temel nedenlerinden birisi vergi gelirler/ faiz ödemeleri dengesizliğinin körüklediği kamu açıkları olmuştur. Enflasyon ve faiz oranlarının artmasına neden olan kamu açıkları, diğer taraftan borç stokunu sürdürülemez bir hal almasına neden olmuştur. İstikrar programları da buna yönelik hazırlanmıştır. Kamu harcamalarını kısıtıcı, kamu gelirlerini arttırıcı maliye politikaları izlenmiştir. 2008 küresel krizinin Türkiye’de etkisini göstermesi ile ülkemizde uygulanan maliye politikaları esnek bir yapıya kavuşmuştur. Çünkü güncel krizden çıkış için, büyüme ve istihdamın sağlanması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi, yüksek dış kaynak ihtiyacı altında gelişen bir ekonomi olması sebebiyle kırılgan bir ekonomik yapı arz etmektedir. Bu kırılganlık kendisini sık sık ekonomik krizlerle göstermektedir. Türkiye ekonomisinde krizler temelde döviz sıkıntısı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler açığının ve kamu kesimi açığının finansmanı sıkıntısı Türkiye ekonomisi üzerinde her zaman risk unsuru olarak kendisini göstermektedir. 1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri esas olarak bu sorunlardan kaynaklanmıştır. 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye ekonomisine etkileri incelendiğinde, bu krizin Türkiye ekonomisi dışında etkisini hissettirmesi sebebiyle önceki krizlerden farklı bir özelliğe sahip olmasına rağmen, ekonomide mali ve reel sektör üzerinde yaratacağı sorunlar açısından önceki krizlere benzer etkileri oluşmuştur. Diğer yandan, Türkiye ekonomisi özellikle bankacılık kesiminde 2001 krizi sonrasında yaptığı reformlar sayesinde, mali yapı açısından düşük risk taşımaktadır. Ancak dış fon sıkıntısı ve özellikle dış talebin daralmasının ekonominin büyümesi üzerinde önemli daraltıcı etkileri söz konusu olmuştur.

Ülkemizde yaşanan krizler sonrası uygulanan Keynesyen maliye politikası uygulamaları olan, vergilerin arttırıldığı, kamu giderlerinin kısıldığı politikalar sonucunda kronik bütçe açıklarının dengeye girmesi daha sonra da bütçe fazlalarının

ortaya çıkması teorik olarak olasıdır. Ancak kamu giderlerini ve toplam talebi kısıcı politikalar enflasyon azalışının yanı sıra GSMH gerilemesine yol açmaktadır.

Kamu mali dengesinin sağlanmasına yönelik olarak uygulanan daraltıcı mali önlemler zaman içinde kamu açıklarının azaltılmasına ve dolayısıyla enflasyon oranının düşürülmesine yardımcı olmuş, krizden çıkmayı kolaylaştırmıştır. Bu yolla kamu maliyesinde dengenin sağlanmasına yönelik kayda değer başarılar sağlanmışsa da bu hedefin tutturulması için uygulanan daraltıcı önlemler reel ekonomide yatırım ve istihdam azalışlarına yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir.

1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler sonrasında izlenen vergi politikası ve alınan önlemler, sorunların çözümünden ziyade mali kaynak sağlama amacına yönelik kısa vadeli tedbirlerdir. Özellikle 1990 sonrası istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Yüksek bütçe açıkları, yüksek enflasyon oranı ve faiz harcamalarının kamu bütçesi içindeki payının hızla artması ciddi problemlere yol açmıştır. Kriz dönemlerinde, vergi politikası önlemlerinden daha çok, bütçe politikası ile para ve kredi politikası önlemlerinin etkili olduğu gerçeği de göz önüne alınarak, vergi politikasının diğer politikalar ile birlikte bütünsel bir uyum içinde uygulanması gerekmektedir. Ayrıca bütün politikaların kendi içinde uyumlu olması gerekir. Çünkü bir maliye politikasının başarısı, para politikaları ile uyumlu olmayı gerektirmekte, hatta politik istikrarı da şart koşmaktadır.

Maliye politikası ile yapılması gereken, öncelikle kriz öncesi mali yapının güçlendirilmesidir. Ülkemizde kriz öncesi dönemler ile kriz sonrası dönemler karşılaştırıldığında, ülke ekonomisi açısından pek çok sorunun varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Enflasyon-yüksek faiz sarmalı bütçe açıklarını büyütürken, kısa vadeli dış borçların birlikte artışı krizin alt yapısını hazırlar. Ülkemizde 1994 ve 2001 krizlerinde aşırı borçlanmanın etkisi çok büyüktür. Türkiye’de kriz öncesinde iç borçlanmada sınıra gelinmesi dolayısıyla dış borçlanmaya ağırlık verilmiş, kontrolsüz ve aşırı borçlanma sonucunda finansal sistemin kırılganlığı artmıştır. Bu ise finansal krizin başlangıcını işaret etmektedir. Ekonomik krizin başlangıcını işaret

etmektedir. Ekonomik kriz atmosferine girildiğinde, bu borçların ödenememesi riski krizin oluşmasını çabuklaştırmıştır.

Ülkemizde maliye politikası stratejisi enflasyon ve cari açıkla mücadele esasına göre kurulmuştur. Türkiye 2000 den sonraki maliye politikalarında oldukça başarılı (bütçe disiplini, faiz dışı fazla, özelleştirme, borç stoku, vs tüm bu verilerde önemli iyileşme olmuştur.) , ancak mali uyumun kalitesi oldukça düşük yani; gelir arttırıcı önlemler tek seferlik, vergi adaletinde önemli bozulmalar oluşmuş, devlet altyapı yatırımları (gsmh oran olarak)çok düşmüş, eğitim harcamaları kısılmış, sağlık harcamaları aşırı artmış sosyal güvenlik sistemi büyük açıklar vermiş, altyapı yatırımları azalmıştır.

Maliye politikası deflasyonist kriz dönemlerinde zamanında ve kalıcı çözümler için uygulanırsa etkin bir çözüm yöntemidir. Ancak uygulanan politikaların özelliği gereği belli bir gecikmeyi de içinde barındırdığından dolayı uygulanacak politikalar kadar zamanlama da çok önemlidir.

Reel ekonomik krizler sonrası sürdürülebilir bir büyüme için maliye politikası araçları etkin olarak kullanılmalıdır. Kamu harcamalarında, fazla kısıtlama politikasından vazgeçilerek harcamaların bir disiplin içerisinde yapılarak piyasaya canlılık getirilmelidir. Kamu harcamalarını kısmaya devam edilecek ise, var olan vergi politikaları geliştirilerek verginin tabana yayılması sağlanmalıdır. Piyasalarda, her geçen gün şiddetini artırarak devam eden talep daralmasını önlemek veya piyasaya canlılık ve moral getirmek amacıyla bazı sosyal amaçlı vergisel teşvikler getirilmelidir. Ülkemizde kayıt dışılığın ciddi boyutlarda olduğu da göz önünde bulundurularak, özellikle kriz dönemlerinde yapılacak vergisel düzenlemeler ile bu soruna da çözüm bulunabilir.

Kırılgan ekonomik ve mali yapısı gereği sürekli krizlerle karşı karşıya kalan bir ekonomi olarak, kriz dönemlerini avantaja çevirmeyi öğrenmeliyiz. Uygulanacak maliye politikaları ve yapılan mali düzenlemeler kısa vadeli hedeflerden ziyade uzun vadede kalıcı çözümler üretmelidir. Alınan önlemler kısa vadede gelir arttırıcı uygulamalardan öte vergi sistemimizi iyileştirici, tabana yaygın ve adil bir vergisel

düzenlemelerden oluşmalıdır. Talep azalmasının oluştuğu kriz dönemlerinde talebi tetikleyici, yatırımları arttırıcı harcama politikaları uygulanmalıdır. Üretim ve istihdamı arttırmaya yönelik politikalar uygulayarak, kriz sonrası ekonomik büyüme sağlanabilmelidir.

KAYNAKÇA

AFŞAR Muharrem, **Finansal Küreselleşme ve Türk Bankacılık Krizleri Üzerine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın no:1558,Eskişehir,2004

AKDOĞAN Abdurrahman, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş Ve Genişletilmiş 8. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002

AKGÜÇ Öztin, “Bankacılık Kesimi Kriz Nedeni mi?”, **İktisat Dergisi**, Şubat-Mart 2001

AKMAN Vedat, **Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz; Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri**, Rota Yayınları, İstanbul, 1998

AKTAN Coşkun Can ve Hüseyin ŞEN, ‘Ekonomik Kriz; Nedenler ve Çözüm Önerileri’, **Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı**, Cilt 2, Sayı:42

AKTAN Coşkun Can, **Politik İktisat**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2000

AKTAN Coşkun Can, **Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi**, İzmir 2000

AKYÜZ Yılmaz, Korkut BORATAV, “ Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl: 17, Ağustos 2002

ALPARLAN Melike, ERDÖNMEZ Pelin Ataman, “**Enflasyon Hedeflemesi**”, Bankacılık Dergisi, Sayı: 35, Aralık 2000

APAK Sudi, **Türkiye’de ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993

ATATOPRAK Şule, **Türkiye’de Hükümetler ve Ekonomik Krizler:1963,2006 Dönemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, S.B.E,Erzurum, 2007

AYDIN Murat, M. Mustafa ERDOĞDU, “ Mali Krizlerde Vergi Politikası: 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi”, **Kocaeli Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl; 3–4, Sayı;3–6, Haziran/ Aralık 2007–2008

BAŞOL Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001 BATIREL Ömer Faruk, **Kamu Maliyesi Teorisine Giriş**, İstanbul, 1979

BERKSOY Taner, **Makro Ekonomik Politikalar, Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler**, Cilt:1, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1980–2002**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş7. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2003

BULUT Hüseyin, **Kriz ekonomisi ve İstikrar Programları: Teorik Yaklaşımlar ve Dünyadaki Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir,2002

CANKAY Lale, “Ekonomik Kriz ve Önleyici Politikalar” , **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, 1995,Cilt 10,Sayı8.

DEANE Pyllis, İlk Sanayi İnkılabı,(Çev. Tefik Güran), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998

CURA Kamil, “Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Sayı:1, 1998

ÇÖLAŞAN Emin, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985

DEMİR Gülten, **Asya Krizi ve IMF**, Der Yayınları no:268,İstanbul,1999

DERDİYOK Türkmen, “Kamu Harcamalarında Tasarruf mu, Etkili Vergileme mi?”, **Maliye Dergisi**, Mayıs-Ağustos 2001, Sayı: 137

DEVİRİM Fevzi, **Maliye Politikası**, Mass Ofset, D.E.Ü. İ.İ.B.F Yayınları :4, 1981, İzmir

DOĞAN Seyhun, Bahar SANLI, “ 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Kamu Kesimi Açıklarına Yönelik Tedbirleri ve Sonuçları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 34, Sayı: 4, Nisan 1997

EDİZDOĞAN Nihat, **Kamu maliyesi(Kamu Gelirleri ve Vergi Teorisi)**, Bursa 1991

EĞİLMEZ Mahfi, Erkan KUMCU, **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002

EKER Aytaç, Asuman ALTAY, Mustafa SAKAL, **Maliye Politikası**, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994

EKER Aytaç, **Kamu Maliyesi**, İzmir, 1997

EMİL Ferhat, “1950’den Bu Yana Türkiye’de Kamu Borçlanmasına Yol Açan Nedenlerin Bazı Tarihsel Veriler Işığında İncelenmesi”, **XVIII. Maliye Sempozyumu**, 12-16 Mayıs 2003, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın no:16

EMSEN Selçuk, **Ekonomik Krizler ve Türkiye**, İstanbul, 1998

ERÇEL Gazi, “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı:Kur ve Para Politikası Uygulaması”, TCMB,1999

ERDOĞAN Engin, Meliha ENER, “Türkiye’de Enflasyonla Mücadele Sürecinde Son Dönem Uygulamalar ve Değerlendirilmesi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:177, 2000

EREN Aslan, Bora SÜSLÜ, “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi” **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim 2001

EREN Aslan, **Türkiye Ekonomisi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006

ERGİNAY Akif, **Kamu Maliyesi, Savaş** Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve İşlenmiş 16. bası, İstanbul, 1994

EROĞLU Ömer, Mesut ALBENİ, **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi, Isparta,2002

ERTUNA Özer, “ Türkiye’ de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolları”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 7,Sayı:41, Ankara, 2001

ESEN Oğuz, ‘Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama’, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:16, no :3/4,1989

GERNİ Cevat, Selçuk EMSEN, M. Kemal DEĞER, ‘Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye’deki Ekonomik Krizlerin Analizi’, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2,

GÜNAL Mehmet, “Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:180, 2001

GÜRAN Tevfik, **İktisat Tarihi**, İstanbul, 1999

GÜRSOY Merih, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1989

HEATON, **Avrupa İktisat Tarihi**, (çev. Mehmet Ali KILIÇBAY-Osman AYDOĞUŞ),Parantez Yayınevi, Ankara, 2005

ILIÇBAY Ali, **Türk Ekonomisi (Modeller- Politikalar- stratejiler)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 263 Ekonomi Dizisi:19

İYİDİKER Hikmet, Metin ALTIOK “1980 Sonrası İstikrar Politikası Aracı Olarak Türkiye’de Vergi Politikası”, **XII. Maliye Sempozyumu**, İstanbul Üniversitesi, 1997, s.195.

İYİDİKER Hikmet, “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve Kamu Harcamaları(Türkiye 1980–2000)”, **XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi

KANDİLLER Rıza, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:6, Sayı:22, 2001,

KARLUK Rıdvan, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005

KARLUK Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1999

KAZGAN Gülten, **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994

KEPENEK Yakup, Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 9. baskı, İstanbul, 1997

KILKIŞ Yıldırım, “Genel Manzara”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı:4, Nisan 1998

KILKIŞ Yıldırım, “ 4 Şubat Kararları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Sayı:3, Mart 1998

KINAYTÜRK Zuhâl, ‘**1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin KOBİ’ler Üzerindeki Etkileri**’,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta, 2006

KİBRİTÇİOĞLU Aykut, ‘Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler,1969-2000’, **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, CİLT 1 Yıl 7.Sayı 41,Eylül-Ekim

KİRMANOĞLU Hasan, “ Rasyonel Beklentiler Teorisi Varsayım mı?”, **İktisat Dergisi, Şubat- Mart 2001**

KÖK Recep, **İktisadi Düşünce; Kavramların Analitik Evrimi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999

KURAN İhsan, Türkiye’de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi ,Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

KURUÇ Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Milli Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara,1987

MANİSALI Erol, **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982

NADAROĞLU Halil, “Vergi Sistemimizin Etkinliği”, **II. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu Kamusal Finansman Sorunları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:234, Eskişehir, 1987, s.26

OKTAR Suat, ‘Cumhuriyetin Başında Parasal Sorunlar ve Merkez Bankasının Kurulması’ **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 2, 1998,

ORHAN Osman Z., Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1995

ÖNDER İzzettin, **Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 1**, Yıl:7,Sayı:41Eylül Ekim 2001

ÖZATAY Fatih, “2000- 2002 Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Panel, **İktisat-İşletme-Finans**, 2000

ÖZATAY Fatih, “Currency Crises in Turkey”, **Yapı Kredi Bank Economic Review**, İstanbul: 1996

ÖZKAN Ahmet, ‘Ekonomik Kriz ve Muhasebe Uygulamalarına Bazı Yansımalar’ Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, cilt: 23, sayı: 2 Ankara 2000

ÖZER Mustafa, “**Modern Konjonktür Teorileri**”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998

ÖZER Mehmet, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, no: 1096, 1999

ÖZGÜVEN Ali, “İktisadi Krizler”, **Yeni Türkiye Dergisi Kriz Özel Sayısı**, 2001, Cilt:1 sayı:41

Para Krizleri ”, **DTM Dünya Ekonomik Bülteni**, Nisan 1998, sayı: 13

PARASIZ İlker, ‘**Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar**’, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2. Baskı, 2002

- PARASIZ İlker, **Kriz Ekonomisi, Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996
- PARASIZ İlker, **1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998
- PUR Hüseyin Perviz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Borç Prangası**, 2.basım, Otopsi Yayınları, 2006,s.477.
- ROSIER Bernard, **İktisadi Kriz Kuramları**, (Çev. Nurhan YERLİTÜRK) , İstanbul, 1991
- SAKAL Mustafa, **Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği 1988- 2000 Dönem Analizi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003
- SAKAL Mustafa, "Türkiye'de Mali Disiplinsizliğin Yapısal Temelleri- The Basic Foundations Of Fiskal Deteriorations inTurkey", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2002, cilt:7, Sayı: 1
- SAVAŞ Vural, **İktisat Politikasına Giriş**, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982
- SAYGILIOĞLU Nevzat,"75. Yılda Vergi", **Maliye Dergisi**, Eylül-Aralık 1999
- SERİN Vildan, 'Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği', **Yeni Türkiye**, Yıl: 7, sayı: 42 Ankara, 2001
- SEYİDOĞLU Halil, **Uluslar arası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul,1999

ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, 6. baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000 Ahmet ŞAHİN, “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, **1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi

ŞAHİN Ahmet, “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, **1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi,

ŞİMŞEK Hayal Ayça, “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, **Finans Politik Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:512, 2007

ŞİMŞEK Ayça, “Kamu Mali Dengesinin Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü: 2000 Sonrası Türkiye Dönemi”, **D.E.Ü. S.B.E Dergisi**, cilt 8, Sayı:3, 2006, s.318.

TERZİ Cihan, “1980 Sonrası Vergi Politikaları”, **XVI. Maliye Sempozyumu**, 28–31 Mayıs 2001, Celal Bayar Üniversitesi

TOPRAK Metin, “**Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler**”, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996

TOSUNER Mehmet, **1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi**, Bayraklı Matbaası, İzmir, 1989

TUNCER Baran, ‘**Bir İstikrar Programı Hikâyesi**’, Asomedia, İstanbul, 2001

TÜĞEN Kâmil, **Devlet Bütçesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999,

TÜRK İsmail, **Maliye Politikası Amaçlar Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, Güncelleştirilmiş 13.bası, Ankara, 1999

URAS GÜNGÖR, **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980–1980**, Afa Yayınevi, İstanbul, 1993

UYGUR Ercan, “ Türkiye Ekonomisinde 5 Nisan Kararları, Öncesi ve Muhtemel Sorunlar”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı.169, 1994

UYGUR Ercan, ‘Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri’, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, Ankara,2001

UYSAL Yaşar, ”Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi- Türkiye Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt1, Sayı 2, Temmuz/Ağustos/Eylül 1999

VURAL İstiklal Y., ‘ Türkiye’de Uluslar Arası Para Fonu Destekli İstikrar Programları’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, cilt:2 sayı: 1, Temmuz 2000

YELDAN Erinç, “**Birinci Yılında 2000-Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi**”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 226, Ocak-Şubat 2001

YELDAN Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları 710, İstanbul, 2001

YELDAN Erinç, “Türkiye’de IMF Destekli Enflasyonla Mücadele Programı”, **Yeni Türkiye**, sayı. 41, 2001

YILMAZ Ömer, Alaattin KIZILTAN, Vedat KAYA, ‘İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri’ **Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Sayı; 24, Ocak-Haziran 2005

YILMAZ Levent, **Umberto Eco ile Kriz Üzerine**, Yapı Kredi Yayınları,2001 İstanbul, s.42

YİĞİTOĞLU Ali İhsan, “2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, Ocak – Haziran, 2005

DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996- 2000, Ankara, 1996

Türkiye 8. Vergi Kongresi. 27-28 Nisan 2006, İstanbul Yüksek Ticaret ve Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Mezunları Derneği, İstanbul

İNTERNET KAYNAKLARI

ALKİN Erdoğan, “Gelişmekte Olan Ülkelerin "Kriz" İkilemi”, **Yeni Türkiye**, Yıl 7 sayı;42 Kasım-Aralık 2001 <http://www.yeniturkiye.com/display.asp?c=0451> (Erişim: 15.11.2009)

ÇOLAK Ömer Faruk, ‘ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 Yılı Bütçesi Üzerine Gözlemler’, **İşveren Dergisi**, Kasım 2001, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=402&id=24 (Erişim: 15.11.2009)

ÇOŞKUN Ali, ‘Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi’, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003, Sayı:4 <http://www.alicoskun.net/Publications/ADD-2003-4-72.pdf> (Erişim: 25.11.2009)

DELİCE Güven,Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:20,Ocak-Haziran

<http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/delice.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

DEMİRCAN Esra SİVEREKLİ, Meliha ENER, “IMF’nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”,

www.biibf.com.edu.tr/edemircanmener.pdf

ERKAN Birol, “Türkiye’de 1980 Sonrası Merkez Bankası Politikası” ,

http://www.geocities.com/ceterisparibus_tr/b_erkandoc. erişim :01.01.2010

EROĞLU Nadir, Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi, 1923–2003

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html>

ERTEM Barış, ‘Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı’,

Balıkesir Üniversitesi, SBE Dergisi, Cilt: 12, sayı: 21,Haziran 2009

<http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c12s21/makale/c12s21m24.pdf>

FİSUNOĞLU Mahir, “İkinci krizin Anatomisi”, Çukurova Üniversitesi İİBF,

<http://idari.cu.edu.tr/mahir/subat2001.htm> erişim: 01.01.2010.

GÜNGÖR Kamil, ‘İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler,

http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf

İNAN Süleyman, ‘ Çok Partili Hayata Geçiş Süreci’, **SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**,2003, Sayı: 9

<http://sinan.pau.edu.tr/Se%C3%A7im%20yasalari.pdf>(Erişim: 10.12.2009)

İNSEL Aysu, <http://www.virahaber.com/haber/krizin-turkiyeye-etkileri-9649.htm>
(Erişim: 15.11.2009)

KARAÇOR Zeynep, ‘Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000- Şubat 2001
Krizlerinin Öğrettikleri’,
www.sosyabil.selcuk.edu.tr/sos-mak/articles/2006/16/ZKARACOR.PDF (Erişim:
15.01.2010)

KARAÇOR Zeynep, Volkan ALPTEKİN, ‘Finansal Krizlerin Önceden Tahmin
Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği’, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi
cilt:13 sayı: 2 2006 <http://www.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/pdf/C13S22006/ZKVA.pdf>
(Erişim: 15.11.2009)

KOCABAŞ Koray, ‘Kriz öncesi Dönemde Çıkan Riskler ve Öncü Göstergeler’
<http://www.misjournal.com/?p=592>
(Erişim: 01.11.2009)

KUMCU Erkan, “İktisat Politikalarının Hedefleri”, 03.08.1999,
<http://www.hurriyet.com.tr> (Erişim: 16.12.2009)

KUMCU Ercan, “Krizi Çıkardık Bari Ders Alalım”, 28.11.2000.
<http://www.hurriyet.com.tr> (Erişim:12.01.2010)

SAYLAN Gencay, “**Krizin Nedenleri**”,
<http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>, (Erişim:12.10.2009)

Dış Ticaret Verileri, Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr>,
(Erişim:13.10.2009).

KÖSE Salih, “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının
Karşılaştırılması” , **Planlama Dergisi**, DPT’nin kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/koses.pdf> (Erişim: 01.12.2009)

ÖZ Ersan, “Türkiye’de Vergilendirme ve Ekonomik Kriz Beklentisi”
www.alomaliye.com/mayıs06/ersanoz_kriz.doc. (Erişim: 18.01.2010)

TURAN Zübeyir, ‘Türkiye Ekonomisinde Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri,
TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Ağustos 2005
<http://www.tuhis.org.tr/dergi/agustos2005/makalezturan.pdf> (Erişim: 15.11.2009)

TÜĞEN Kamil, “Türkiye’nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi”, www.canaktan.org/kamumaliyesi.pdf (Erişim 10.01.2010).

YAY Gülsün Gürkan, ‘1990lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi’, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2, Kasım-Aralık
<http://gulsunyay.com/portal/documents/files/yeniturkiye2.pdf> (Erişim: 15.11.2009)

YELDAN Erinç, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007–2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde? Çalışma ve Toplum Dergisi, 200 9
<http://www.calismatoplum.org/sayi20/yeldan.pdf> (Erişim: 01.01.2010)

<http://www.yeniturkiye.com> (Erişim: 15.02.2010)

<http://www.bydigi.net/diger-dersler/328609-ders-ekonomi-gorunmeyen-el-mekanizmasi.html>
(Erişim: 01.12.2009)

http://www.ekodialog.com/Konular/neoklasik_iktisat.html
(Erişim: 01.11.2009)

http://www.ekodialog.com/eko_sorular/teori uyg ekonomi.html
(Erişim: 15.11.2009)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf>

(Erişim: 15.11.2009)

<http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/tez/549/ekonomik%20istikrar>

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf>

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikra2.pdf>

http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/maliye_politikasi_nedir.html

http://www.ekodialog.com/acik_ogretim_iktisat/toplam_talep_arz_egrileri_keynes_klasik_ekonomi.html

http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=5014

29.07.1970 tarihli Finansman Kanunu.

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.1318&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>

<http://mimoza.marmara.edu.tr/~mtekce/eco272/24ocak.pdf>

<http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ozbilen.pdf>

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/mevzuat/BANKACILIK/32sayilikarar.htm>

Maliye Bakanlığı Bütçe Verileri, <http://www.mb.gov.tr>

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Özelleştirme Verileri, <http://www.oib.gov.tr>

<http://www.bilgininadresi.net/Madde/15183/Kas%C4%B1m-2000-Krizi> , Erişim:

01.01.2010

Sayılarla Türkiye Ekonomisi,

[www.http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/198001.pdf#search=%22%c3%BCrkiye%20ekonomisi%22](http://www.ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/198001.pdf#search=%22%c3%BCrkiye%20ekonomisi%22)

<http://ekonomiturk.blogspot.com/2009/06/1994-krizi-ve-kamu-dengesi-kabusu.html>

Erişim: 15.01.2010

http://www.ekodialog.com/Konular/1994_ekonomik_krizi.html Erişim: 12.01.2010

“ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”,

<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm> Erişim:18.01.2010

2004 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler”

<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisat.htm>. Erişim: 15.01.2010

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü “2005 yılı Bütçe Tasarısının Değerlendirilmesi”, <http://www.bunko.gov.tr> (Erişim: 15.01.2010)

<http://ekonomiturk.blogspot.com/2009/06/1994-krizi-ve-kamu-dengesi-kabusu.html>
(Erişim: 15.01.2010)

DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996- 2000, Ankara, 1996, s.5.
http://www.ekodialog.com/Konular/1994_ekonomik_krizi.html (Erişim: 12.01.2010)
<http://www.ekodiyalog.com/makaleler/turkiyeparamaliyepolitikaları.html>

“ Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”,
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm> (Erişim:18.01.2010)

2004 Başında Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasi Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler”
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisat.htm>. (Erişim: 15.01.2010)

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü “2005 yılı Bütçe Tasarısının Değerlendirilmesi”,
<http://www.bunko.gov.tr> (Erişim: 15.01.2010)

Hayal Ayça ŞİMŞEK, Asuman ALTAY, “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”
http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_1_Sayi_528.pdf (Erişim: 10.01.2010)

Ömer Faruk BATIREL, “Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:7, Sayı:13 2008s.1–9.

<http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s13/01-09.pdf> (Erişim: 10.01.2010)

Ersan BOCUTOĞLU, Aykut EKİNCİ, “Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009

http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/156/05.Ersan.BOCU_TOGLU_Ayktu.EKINCI.pdf (Erişim: 10.01.2010)

Mahfi EĞİLMEZ, "Türkiye'nin Toparlanması",

<http://www.ekonomigazetesi.net/?yorum.z0H9x0v0P0GkGFCfrxpei9sFTbgZfewMefYMgrN5rup682lqAKOTVfxMrPJG3gti> (Erişim: 01.02.2010)

<http://www.tek.org.tr/dosyalar/calistay2009/2008.Kuresel.Krizi.ve.Turkiye.pdf> (Erişim:12.01.2010)

<http://www.porttakal.com/haber-spk-ya-gore-krizin-turkiye-ye-etkisi-127348.html> (Erişim: 12.01.2010)

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/469274.asp> (Erişim: 12.01.2010)

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news>(Erişim: 15.11.2009)

http://cmnews.cmbilisim.com/news_detail.php?id=160 (Erişim: 01.01.2010)

2009 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Program, Ankara,

<http://www.sp.gov.tr/documents/KEP2009.pdf> (Erişim: 01.02.2010)